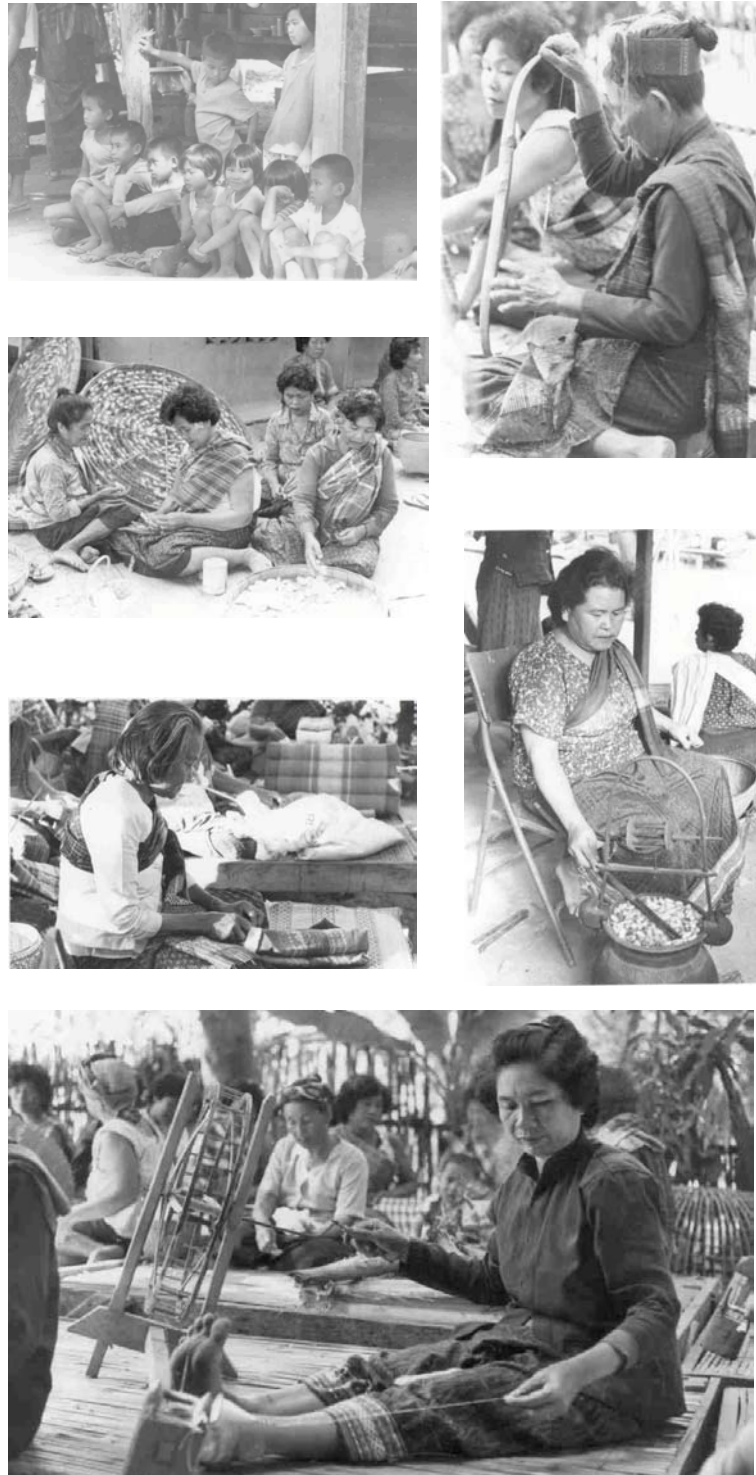

รูปที่ 4.9 ภาพในปี พ.ศ. 2526 ที่หลวงพ่อศิริ ญาณวิโร ได้พาชาวบ้านแต่งกายตามแบบพื้นบ้าน และทำกิจกรรมต่างเพื่อถ่ายเก็บไว้ให้คนรุ่นหลังดู พ่อเฒ่าหลายคนในภาพบางคนก็ยังอยู่ถึงทุกวันนี้อย่าง พ่อสี สิริชัยในรูปคนเปาแคน ปัจจุบันท่านอายุ 81 ปี ส่วนอีกหลายๆท่านก็ได้จากเราไปแล้ว

รูปที่ 4.10 ในปี พ.ศ. 2526 ที่หลางพ่อศิริ ญานวิโร ได้พาชาวบ้านแต่งกายตามแบบพื้นบ้าน และทำกิจกรรมต่างเพื่อถ่ายเก็บไว้ให้คนรุ่นหลังดู พ่อแม่หลายคนในภาพบางคน ก็ยังอยู่ถึงทุกวันนี้บางส่วนอีกหลายๆท่านก็ได้จากเราไปแล้ว

การเปลี่ยนแปลงของท้องถิ่นสงเปือย ในช่วง 20 ปีมาจะมีแกนนำสำคัญคือ หลวงพ่อศิริ ญาณวิโร ซึ่งชี้ให้เห็นว่า **อุดมการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นในท้องถิ่น จะอ้างอิงกับพระครูซึ่งถือเป็นความสัมพันธ์ต่อบัณฑิตเป็นสำคัญ** (ในปัจจุบันหลังหลวงพอมรณภาพลงในปี พ.ศ. 2543 บ้านสงเปือยยังคงทำโครงการตามที่หลวงพ่อได้วางโครงการไว้ให้ สำหรับในปัจจุบันทางบ้านสงเปือย กำลังสร้างพิพิธภัณฑ์ให้หลวงพ่อศิริ)

รูปที่ 4.11 รูปสองพระครูที่มีบทบาทสำคัญในการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ในท้องถิ่นสงเปือย ภาพซ้ายคือพระครูสุทธิ รัตนโสมภณ ส่วนภาพขวาคือหลวงพ่อศิริ ญาณวิโร

4.5 มิติทางจินตนาการต่อองค์ประกอบทางกายภาพภายในท้องถิ่น

มิติทางจินตนาการในท้องถิ่นสงเปือยจะเกี่ยวข้องกับ **“ดงเมืองเตย”** เป็นส่วนใหญ่เช่น ปาฏิหาริย์เกี่ยวกับดอนปู่ตาในเรื่องเกี่ยวกับ **“เต่า”** (อ่านรายละเอียดในหัวข้อ 4.2.1) หรือแม้แต่ในปัจจุบันที่ก็ยังมีความเชื่อในเรื่องดังกล่าวอยู่ดังที่ ยายเหล้า พรพิศ (อายุ 60 ปี) และยายบุญไท พากเพียร (อายุ 57 ปี) ได้เล่าให้ฟังว่า **“บ้านดงเมืองเตยถ้าเป็นคนสงเปือยท่านไม่ทำอะไร แต่ถ้าเป็นคนบ้านอื่นท่านจะหลอกเอา บ้านอื่นชกหัวบ้านเราไม่ต้องกลัว”** หรืออย่างที่หลวงพ่อดำพอง อริยวังโส เล่าให้ฟังเกี่ยวกับการเปิดปิดไฟได้เองของสำนักสงฆ์ดงเมืองเตยที่ยังคงมีอยู่ให้เห็นในทุกวันนี้ ซึ่งในท้องถิ่นสงเปือยก็ยังคงมีความเชื่อเรื่องดังกล่าวมาจนถึงทุกวันนี้

นอกจากนี้แล้วยังมีจินตนาการของชาวบ้านแต่ละปัจเจกบุคคลอยู่ในพื้นที่เกี่ยวกับ **“ดงเมืองเตย”** เช่น พ่อสุดใจ บุญน้อย ที่เล่าให้ฟังเกี่ยวกับจินตนาการของท่านเรื่องดงเมืองเตยว่า **ทางใต้ของดงเมืองเตยเป็นที่ตั้งทัพของข้าศึกที่จะเข้ามาตีดงเมืองเตยแต่ไม่สำเร็จและถูกตีแตกไปซะก่อน** ซึ่งในปัจจุบันถ้าไถ่ไปในที่นาบางครั้งก็พบกระดูกของสัตว์ใหญ่ที่สันนิษฐานว่าเป็นกระดูกของช้าง อีกทั้งการที่ชาวบ้านชุดเจอเสาไม้ที่คล้ายกับมีลายสลักพันรอบที่พบในคูเมืองซึ่งชาว

บ้านเองก็ต่างจินตนาการไปต่าง ๆ นานาว่าเป็น **เสาหลักเมืองเดิมบ้าง เสาไว้ผูกช้างบ้าง** ตามแต่จินตนาการของแต่ละบุคคล

รูปที่ 4.12 รูปสิ่งของที่ขุดพบในดงเมืองเตย รูปซ้ายบนเป็นเสาไม้ที่มีลายสลักรอบ รูปขวาบนเป็นไหและเครื่องใช้ที่พบ ส่วนรูปขวาล่างเป็นกะดุกที่ชาวบ้านคาดว่าเป็นฟันของคนโบราณซึ่งมีขนาดใหญ่

นอกจากในพื้นที่ดงเมืองเตยแล้วชาวบ้านจะมีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องของผีในและพื้นที่ เช่น **บ้านโคกสะอาด** ที่พ่อใหญ่พรม หาญชนะ¹⁰⁸เล่าเรื่องเริ่มต้นที่เกิดขึ้นในรอบบ้านให้ฟังว่า “สมัยเด็กน้อยนั้นแหละเกี่ยวข้าว น้าบ้านเฒ่าสี่แหละ ยามเมื่อแลงมาพากันลงไปกินน้ำ ทางลงไปเป็นเนินเป็นทัน เฒ่าสี่เพื่อนอยู่บนเทิงท่านชี้เห็นบ้านเห็นผิออกมา ย่างออกมาแต่เรือนเจ้าโพนนั้นแหละ พอเห็นแล้วก็จากกัน พ่อก็ว่าไปไหนหละสั่นมานำกัน เลยเดินขึ้นมาเฝ้ากัน ต่อมาพวกเฮ็ดคลองมาอีก เพื่อนนอนอยู่หั้น นอนกระจุกอยู่หั้น อยู่บ่ได้คือกันเพื่อนเห็นเป็นวัวเป็นช้างออกมาเลย เห็นเป็นตัวออกมาเลย ที่บอกว่ามีมาเฮ็ดผู้้นผู้้นหลายเนอะ ไปถางป่าก็โดนท่านเฮ็ดเอา ที่ของเขานี้ละ ตอนถางป่าไม่ได้บอกเขาไปลักเฮ็ดโลด บ่ ออกปากเนอะ โพนที่ว่าเฝ้า “**หนองสะพัง**” “**โพนสะพัง**” ก็นั่นเป็นหนอง เพื่อนไปเฮ็ดคลองทับหนอง ก่อนเป็นหนองเป็นป่าไผ่ มันซึลิก น้ำบ่เคยหมดเลยเดือนห้านี้วัวควายลงกินน้ำ น้ำนี้ใสเย็น สมัยก่อนใครไปเฮ็ดก็บ่ได้ ตอนนี้อยู่กับคนผู้รักษา เขาบ่จับบ่ถือก็เลยแล้วเลยๆ เลิกไฮตอนมาเฮ็ดคลองนั้นแหละ(ตอนเขามาเฮ็ดคลองนี้แหละ พ.ศ. 2517) มีคนเขาฝันว่ามีรถตีนตะขาบไปเหยียบ ท่านย่านเลยหนี พวกหมอธรรมเขาฝัน เจ้าของนาเพิ่นก็ฝัน” หรืออย่างในบ้านดอนชะยอมที่แม่เฒ่า¹⁰⁹เล่า

¹⁰⁸ พ่อใหญ่เล่าให้ผู้ศึกษาฟังพร้อมกับเสริมเรื่องจากลูกสาวของพ่อ(อายุ 56 ปี) ที่เป็นอดีตหมอลำ ในบ้านท่านวันที่ 22 เมษายน 2545

¹⁰⁹ การประชุมผู้เฒ่าผู้แกในศาลาวัดบ้านบึงหวาย อ.คำเขื่อนแก้ว จ.ยโสธร วันที่ 30 มิถุนายน 2545

ให้ฟังอีกครั้งเกี่ยวกับผีเสื้อในลำน้ำชีว่า “ผีเสื้อ นี่ผู้มีคาถามีก็มี ผู้บ่มีก็มี ผม บ่ มีก็ใส่โลด มันขึ้นมา ชีๆ เหล่ๆ ยายเคยเห็นมาแก้ตัวเลย ไปนั่งถ่าย สมัยก่อนมันบ่มีห้องน้ำห้องท่า เข้าดงเลย ไปถ่ายลงฝั่งชี ไปถ่ายทั่วทิศทั่วแดนเลย แล้วก็ไปล้างน้ำชี มันขึ้นมามีแสงขึ้น คลานขึ้นมา ผู้ข้าเห็นเป็นตัวยเลย ตอน นั้นยายอายุสิบเอ็ดสิบสองปี ยายมีคาถาปราบเงือกว่า “แม่คงคาเอ๋ย มึงอยู่แล้วหรือยัง ถ้าอยู่แล้วก็ยก ย้ายถ่ายสวนมานี่มะ อุอะอะมะมะ” แล้วเราก็กายเลย ถองแล้วพื้มันก็ไ้เลย คลานขึ้นมาเอาคนลงไป เลย ถ้าใจ บ่ แข็งมันเอาลงไปเลย มันเป็นชื่อ (เป็นก้อน) ส่วนมากขึ้นมากกลางคืน ทุกวันนี้ก็ บ่ ค่อย เห็น “

ซึ่งมิติทางจินตนาการของท้องถิ่นเกี่ยวกับเรื่อง “ผี” เป็นอีกเรื่องที่น่าสนใจในการศึกษาของท้องถิ่น เพราะนอกจากจะทำให้เราเข้าใจเกี่ยวกับพื้นที่ต่างๆ และพฤติกรรมในพื้นที่นั้นๆ แล้ว ยังทำให้เราสามารถเข้าใจวิธีของคนเกี่ยวกับเรื่องผีสาธได้อีกด้วย สำหรับสิ่งที่เราได้จากการศึกษาในเรื่องผีในท้องถิ่นดงเมืองเตยนันท์ทำให้เราเห็นความยำเกรงของผู้คนที่มีความสัมพันธ์ที่ที่เคยมีคนอยู่มาเก่าก่อน และจินตนาการต่างๆ ที่ต่างคนก็ต่างคิดไปต่างๆ นานาจากองค์ประกอบที่มีอยู่ในปัจจุบัน ส่วนเรื่องผีของพ่อใหญ่พรหม หาญชนะในบ้านโคกสะอาดนั้นทำให้เราเห็นถึงพื้นที่ที่มีคนอยู่มา ก่อนมักต้องบอกกล่าวหากว่าเราจะเข้าไปทำอะไร และเรื่องผีเงือกของแม่ๆ ที่เล่าให้เล่าฟังแม้ว่าจะอยู่ในวัดวาอารามก็ตามนั้นก็สอนให้เราเข้าใจเกี่ยวกับประเภทของผีที่ไม่ใช่ผีชั้นสูงเช่น ผีเทพ นั้นหากเราจิตใจไม่แข็งก็จะตกอยู่ในอำนาจมันได้

ในการเขียนเรื่องเกี่ยวกับจินตนาการต่างๆ ที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นนั้นทางผู้ศึกษาไม่ได้มีเจตนาที่จะมองภาพเหล่านี้เป็นเรื่องที่เหลวไหลและไร้เหตุผล แต่ในทางตรงกันข้ามนอกจากเรื่องราวเหล่านี้จะทำให้เห็นถึงความเชื่อของคนในยุคหนึ่งแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงวิถีคิดของคนที่มีต่อพื้นที่นั้นๆ ได้อีกด้วย

4.6 สรุปการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับพื้นที่ภายในท้องถิ่นสงเปือย

4.6.1 ความสัมพันธ์ของการใช้พื้นที่ของท้องถิ่นสงเปือยในช่วงปี พ.ศ. 2440 – 2495 ซึ่งเป็นการสร้างสายสัมพันธ์ของพื้นที่ในหลายๆ พื้นที่ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้ (ดูรูปประกอบหน้าถัดไป)

1. ความเชื่อเกี่ยวกับปาฏิหาริย์ในดอนปู่ตาและการแตกบ้านออกมาโดยไม่มีดอนปู่ตาเช่นกัน โดยแต่เดิมชาวบ้านเล่าว่า เตาดอนปู่ที่มีขนาดใหญ่มากมักจะเดินออกมาให้ชาวบ้านสงน้ำในวันขึ้น 15 ค่ำ ซึ่งเดิมทีชาวบ้านจะเคารพดอนปู่มากและจัดเป็นที่ว่างทางความเชื่อของชุมชนสงเปือย แต่ต่อมาเกิดเหตุการณ์เตาไปกัดกินข้าวในที่นา ชาวบ้านเลยบอกว่า “พ่อปู่เฮี้ยน” จึงได้ไปตามพ่อใหญ่สุวมาปราบผีจนในตอนนั้นไม่เหลือดอนปู่ตาแล้วในบ้านสงเปือย ต่อมาเมื่อบ้านโนนม่วงและบ้านโคกสะอาดแตกออกมาจากบ้านสงเปือยใน พ.ศ. 2436 เป็นบ้านโนนม่วง และในปี พ.ศ. 2480 ในบ้านโคกสะอาด ซึ่งก็ปรากฏว่าในบ้านทั้งสองจะไม่มีที่ตั้งดอนปู่เช่นเดียวกับบ้านสง

เปื่อย ซึ่งชี้ให้เห็นถึงอุดมการณ์ร่วมกันเกี่ยวกับพื้นที่ดอนปู่ที่สัมพันธ์กับความเป็นคนบ้านเดียวกัน

2. **คุ้มบ้านกับงานประเพณีบุญกลางบ้าน** โดยในบ้านสงเปือยที่มี 4 คุ้มในบ้านสงเปือยการแบ่งคุ้มบ้านจะเป็นการแบ่งแบบดั้งเดิมคือมี คุ้มหนองไฮ คุ้มนาเขิน คุ้มหัวโนนและคุ้มทางเมือง ซึ่งในบ้านสงเปือยจะมีความน่าสนใจเกี่ยวกับงานประเพณีของ **“บุญกลางบ้าน”** ที่ชาวบ้านในแต่ละคุ้มจะเริ่มงานต่อเนื่องกันไป โดยงานบุญกลางบ้านชาวบ้านแต่ละคุ้มจะเตรียมประดับ **“ตูบบุญกลางบ้าน”**¹¹⁰ ในแต่ละคุ้ม แล้วออกไปแห่ดอกจาน ดอกกระยอม ดอกสะแบงที่อยู่รอบบ้านมาประดับ โดยงานบุญกลางบ้านจะทำในเดือน 3 ซึ่งจะเริ่มต้นที่คุ้มหนองไฮ คุ้มนาเขิน คุ้มหัวโนน คุ้มทางเมือง และหลังจากนั้นจะไปที่บ้านโคกสะอาดต่อ **ซึ่งการเริ่มของพิธีนี้แสดงให้เห็นถึงลำดับการเกิดของชุมชนที่แสดงออกในรูปของงานประเพณี**

3. **พื้นที่ทางการปกครองแบบผู้นำชุมชน** เป็นพื้นที่ที่เกิดขึ้นจากแบ่งเขตทางการปกครองในท้องถิ่น โดยบุคคลที่เป็นผู้ดูแลและจัดการพื้นที่ประเภทนี้คือ กลุ่มผู้ปกครองพื้นที่ เช่น กำนัน และผู้ใหญ่บ้าน โดยบทบาทของคนเหล่านี้นอกจากการดูแลผู้คนแล้วยังมีบทบาทในการปกป้องลูกบ้านจากการกระทำของคนอื่น เช่น โจร เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตามแม้ว่าผู้นำชุมชนจะเป็นผู้กุมอำนาจในการจัดแต่หากไม่ใช้อำนาจนั้นๆ ในทางที่ถูกต้องและสอดคล้องกับความคิดของลูกบ้านแล้ว ชาวบ้านก็จะไม่ให้ความไว้วางใจในการจัดการนั้น

4. **พื้นที่งานบุญบังไฟ** เป็นพื้นที่ทางประเพณีความเชื่อเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ ที่สร้างขึ้นเพื่อตอบสนองความเชื่อของกลุ่มคนและเป็นการสร้างความสัมพันธ์ภายในท้องถิ่น ผ่านงานบุญประเพณี นอกจากนี้พื้นที่เหล่านี้ยังเป็นการสร้างอัตลักษณ์ของผู้คน กระบวนการสร้างสัญลักษณ์เหล่านี้เป็นการสร้างพื้นที่แบบเสมือนที่ไม่ได้เป็นพื้นที่ทางกายภาพ โดยอ้างอิงกับตำนานท้องถิ่น

5. **ไฟไหม้ครั้งใหญ่กับการเข้าไปถางป่าดอนปู่ตา** แต่เดิมในท้องถิ่นสงเปือยเกิดเหตุไฟไหม้ขึ้นหลายครั้งแต่เหตุการณ์ไฟไหม้ใหญ่ที่ไหม้ทั้งบ้านคือ เมื่อปี พ.ศ. 2455 ซึ่งทำให้ชาวบ้านต้องเข้าไปตัดไม้ในป่าดอนปู่ตาและบริเวณโดยรอบเป็นจำนวนมากเพื่อมาสร้างบ้านเรือนของตนใหม่ ป่าโดยรอบจึงลดลงตั้งแต่นั้นมา

สำหรับพื้นที่ป่าอีกแห่งที่เคยมีบทบาทที่สำคัญภายในท้องถิ่นคือ **“ดงต่อบ้านสงเปือย”** เป็นอีกพื้นที่ที่เคยเป็นทรัพยากรที่มีค่าของท้องถิ่นแต่ในปัจจุบันถูกกระทบเป็นอย่างมาก จากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ปรากฏว่า ดงบ้านสงเปือยถูกจับจองทำเป็นไร่เป็นสวน เช่น ปลูกต้นคราม ปลูกฝ้าย ปลูกแตง ดังที่ปรากฏในชื่อ **“สวน”** หรือ **“เหล่า”** เช่น สวนปลัดเทพ สวนพ่อใหญ่ดอ เป็นต้น แม้แต่ภายในพื้นที่กลางดงสงเปือยในปัจจุบันก็ยังมีการเรียกผู้เป็นเจ้าของ อยู่เท่าทุกวันนี้

¹¹⁰ ชาวบ้านในสงเปือยเรียก ปะรำว่า “ตูบบุญกลางบ้าน”

6. พื้นที่เรือนชาน เป็นพื้นที่ในระดับการใช้สอยในครัวเรือน แต่ที่จะกล่าวในเนื้อหาในส่วนนี้จะเกี่ยวข้องกับกลุ่มของการจัดเรือนชานที่มีการไหลเลื่อนของพื้นที่ที่ไม่แบ่งอาณาเขตครอบครองที่ชัดเจน ความต่อเนื่องของพื้นที่นี้ก่อให้เกิดโอกาสในการพบปะสังสรรค์ของผู้คนภายในชุมชนได้เป็นอย่างดี ความไม่ชัดเจนของพื้นที่เหล่านี้ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างครัวเรือนกับครัวเรือนได้มากยิ่งขึ้น

นอกจากนี้การศึกษาพื้นที่เรือนชานยังทำให้เราทราบถึงการเอาวัสดุต่างๆในการนำมาสร้างบ้าน โดยวัสดุเหล่านั้นจะแบ่งออกเป็นสองส่วนคือวัสดุทางโครงสร้างและวัสดุในส่วนประกอบของเรือน ซึ่งในการไปหาไม้มาสร้างบ้านเรือนในท้องถิ่นสงเปือยจะมีแหล่งที่สำคัญอยู่สองแหล่งคือ ป่าต่างๆที่อยู่ตามโคกภายในท้องถิ่นหรือบริเวณใกล้เคียง ส่วนอีกแหล่งหนึ่งที่เป็นพื้นที่สำคัญในการไปเอาไม้มาสร้างบ้านเรือนคือ บริเวณเขื่อนลำปาว (ก่อนที่จะถูกสร้างเป็นเขื่อน)

7. การเข้ามาของโรงเรียนกับการเปลี่ยนบทบาทของพระและผู้หญิง การบังคับใช้ พระราชบัญญัติประถมศึกษาในปี พ.ศ. 2464 ทำให้บังคับให้หญิงชายต้องเข้าเรียนจะช่วงเวลานั้นในท้องถิ่นสงเปือยก็มีการแยกโรงเรียนออกจากวัด จึงทำให้**บทบาทของพื้นที่ของวัดเป็นเพียงพื้นที่ทางศาสนาแต่เพียงเท่านั้นไม่มีมิติทางการศึกษาเข้ามาข้องเกี่ยว**

พื้นที่ในช่วงของการตั้งบ้านตลอดมาจนถึงช่วงของการสร้างอัตลักษณ์ของท้องถิ่นสงเปือยมาจนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2495 จะเป็นการใช้พื้นที่ที่สร้างความสัมพันธ์ให้กับผู้คน โดยอาจจะผ่านมิติที่แตกต่างกัน เช่น มิติทางความเชื่อ มิติทางงานบุญ มิติทางการใช้สอย เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตามพื้นที่ที่กล่าวถึงเหล่านั้นก็เป็นอาณาบริเวณที่ท้องถิ่นและชุมชนเป็นผู้ดูแลและจัดการ **การครอบครองพื้นที่จึงเป็นการครอบครองในแบบสมบัติร่วมกันของชุมชนและท้องถิ่น**

ตารางที่ 4.3 แสดงการใช้พื้นที่ของท้องถิ่นสงเปือยในยุคอุดมการณ์ทางความเชื่อและการสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนและท้องถิ่น¹¹¹

พื้นที่	ระดับของการใช้สอย/ การครอบครอง กรรมสิทธิ์พื้นที่	การให้ความหมายของท้องถิ่น	พฤติกรรม
วัด	ระดับท้องถิ่น/ Common Property	พื้นที่กิจกรรมทางศาสนาผนวกกับพื้นที่การศึกษาของชุมชน	ใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาประกอบกับใช้เป็นพื้นที่เรียนหนังสือของเด็กผู้ชาย
คุ้ม	ระดับชุมชน/ Common Property	พื้นที่ที่ใช้อ้างอิงถิ่นที่อยู่ของคนในหมู่บ้านที่นำเอานามบุญมาสมเป็นประเพณี	ประเพณีบุญคุ้มบ้านที่จัดขึ้นในเดือน 3
บุญบังไฟ	ระดับท้องถิ่น/ Common Property	พื้นที่ที่สร้างความสัมพันธ์ของคนระหว่างชุมชนผ่านประเพณีทางความอุดมสมบูรณ์	ชาวบ้านจัดงานบุญบังไฟในเดือน
การปกครอง	ระดับชุมชน/ State Property	พื้นที่ของผู้นำหมู่บ้านที่ชาวบ้านต้องให้ความเคารพ	ชาวบ้านจะเลือกผู้นำชุมชนโดยเลือกเอาคนที่มีความสามารถและมีในการดูแลบ้าน
ป่าช้า	ระดับท้องถิ่น/ Common Property	เป็นพื้นที่ที่ถูกให้ความหมายตามจินตนาการในเรื่องเกี่ยวกับการ “ตาย”	การแบ่งพิธีกรรมและพื้นที่ตามแต่ประเภทของการตาย
ดอนปู่ตา	ระดับท้องถิ่น/ Common Property	พื้นที่ทางความเชื่อเกี่ยวกับ “ผีบรรพบุรุษ” ที่มีมาตามชาติพันธุ์แบบ “ล้านช้าง”	พิธีกรรมการเลี้ยงผีดอนปู่ตา เดือน 6 หลังจากงานบุญศาลา ผ่าน “กระจำ” ผู้ประกอบพิธี
ทามร่อบ่อ	ระดับท้องถิ่น/ Open Access Property	พื้นที่หาอยู่หากินร่วมกันของผู้คน	เข้าไปเก็บทรัพยากรตามฤดูกาลของพืชพันธุ์โดยอิสระไม่มีการควบคุมใดๆ
ที่นา	ระดับปัจเจกบุคคลที่ยังคงเปิดโอกาสให้มีการใช้งานของคนในท้องถิ่นบางเรื่อง/ Private Property	พื้นที่ทำกินของครัวเรือนที่หากผู้อื่นเข้ามาหาเห็ดหาปลา ก็สามารถทำได้	มีการสร้างระบบแรงงานท้องถิ่นผ่านประเพณีของลงแขกเกี่ยวข้าว

¹¹¹ ช่วงของการตั้งบ้านจนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2495

4.6.2 ความสัมพันธ์ของการใช้พื้นที่ของท้องถื่นสงเปือยในช่วงปี พ.ศ. 2496 – 2520 ซึ่งเป็นการสร้างสายสัมพันธ์ของพื้นที่ในหลายๆพื้นที่ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้ (ดูรูปประกอบหน้าถัดไป)

1. การเข้ามาของอำเภอคำเขื่อนแก้วกับตลาด เป็นการเปลี่ยนครั้งสำคัญของท้องถื่นสงเปือยโดยการอุดมการณ์แบบพื้นที่แบบใหม่ขึ้นคือ **พื้นที่แบบตลาดและที่สำคัญพื้นที่แบบตลาดของท้องถื่นสงเปือยยังแฝงไว้ด้วยความสัมพันธ์กับผู้ปกครองของรัฐ** โดยในช่วงนั้นชาวบ้านที่ไปขายของที่ตลาดมักนำญาติไปด้วยเพราะนายอำเภอในสมัยนั้นมักจะขี่ม้ามาตลาดซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าการมีญาติไปด้วยจะทำให้ผู้หลักผู้ใหญ่เอ็นดูบ้านของตนเองมากขึ้น

2. **เครือข่ายของเห็ดใน “ป่าดง”** ซึ่งเป็นพื้นที่ขนาดใหญ่เนื้อที่หลายร้อยไร่ในระหว่างเขตติดต่อแต่ละหมู่บ้าน จากบ้านสงเปือยไปบ้านกุดตากล้า จากบ้านกุดตากล้าไปบ้านบุ่งหวาย จากบ้านบุ่งหวายไปบ้านโคกสะอาด **ป่าดงดังกล่าวจะมี 4 หมู่บ้านล้อมรอบจะมีให้ธรรมชาติขึ้นอยู่ทุกชุม** เป็นแหล่งอาหารและอาชีพการเก็บเห็ดส่งขายที่ตลาดสด อ.คำเขื่อนแก้วมาช้านานแล้ว¹¹² วันหนึ่งๆ ทำรายได้ได้ไม่น้อยเลยทีเดียว บางคนทำรายได้จากการเก็บเห็ดขายได้วันละ 70 – 80 บาทเป็นอย่างต่ำ วันไหนโชคดีบางคนจะมีรายได้ถึงวันละ 200 บาทเลยทีเดียว **ซึ่งจากข้อมูลที่ได้ นอกจากจะเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ในการเก็บเห็ดแล้วยังมองเห็นความสัมพันธ์ของเครือข่ายที่มีต่อตลาดอีกด้วย**

3. การสร้างถนนและการแบ่งพื้นที่กรรมสิทธิ์ ในช่วงปี พ.ศ. 2519 ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในที่ว่างระหว่างคุ่มที่ใช้เป็นทางเดินในคุ่มมาเป็นการใช้ถนน และเกิดการกั้นรั้วขึ้น ซึ่งชี้ให้เห็นว่า **อุดมคติของที่ว่างระหว่างเรือนที่เป็นของคุ่มกลับกลายเป็นอุดมคติของพื้นที่แบบปัจเจกบุคคลขึ้น**

4. การเข้ามาของเครื่องจักรกับการหายไปของผิตาแฮก ซึ่งการเข้ามาของการค้าและการมุ่งหวังในผลผลิตเชิงพาณิชย์ทำให้ **“จินตนาการของผิที่เกี่ยวข้องอยู่กับพื้นที่”** เปลี่ยนแปลงไปโดยในปัจจุบันชาวบ้านยังเชื่ออยู่เฉพาะเรื่อง **“ผิที่ไม่พันเกี่ยวกับพื้นที่”** เช่น ผิปอบ ผิกระสือ เป็นต้น

5. **พื้นที่แบบงานบุญผ้าป่า** พื้นที่เสมือนที่ถูกสร้างขึ้นมานี้เป็นพื้นที่ของงานบุญเดิมที่มีอยู่ภายในท้องถื่นเพียงแต่เกิดการเปลี่ยนแปลงวิธีคิดที่มีต่อพื้นที่ทางความสัมพันธ์ประเภทนี้ จากแต่เดิมที่งานบุญผ้าป่าจะเป็นพื้นที่ที่สร้างความสัมพันธ์ภายในท้องถื่นของคนในหมู่บ้านแต่เมื่อลูกหลานบ้านออกบ้านไปทำงานมากขึ้น พื้นที่งานบุญผ้าป่าจึงถูกใช้เป็นพื้นที่ที่เชื่อมโยงผู้คนที่ทำงานอยู่แตกต่างพื้นที่กันให้มีโอกาสในการพบปะสังสรรค์กัน จึงอาจกล่าวได้ว่า **พื้นที่ของงานบุญผ้าปามีส่วนในการเชื่อมโยงลูกหลานที่อยู่ในที่ที่แตกต่างกันได้มีจิตสำนึกร่วมของความเป็นชุมชนท้องถื่นต่อไป**

¹¹² คณะวิจัยคาดว่าเกิดตลาดภายหลังจากการตั้งอำเภอคำเขื่อนแก้ว ปี พ.ศ. 2496

ตารางที่ 4.4 แสดงการใช้พื้นที่ที่เกิดขึ้นหรือเกิดการเปลี่ยนแปลงของท้องถิ่นสงเปือยในยุคของการตั้งอำเภอคำเขื่อนแก้วกับความสัมพันธ์กับตลาดและอำนาจรัฐ¹¹³

พื้นที่	ระดับของการใช้สอย/ การครอบครอง กรรมสิทธิ์พื้นที่	การให้ความหมายของท้องถิ่น	พฤติกรรม
ทามร่องบ่อ	ระดับปัจเจกบุคคลแต่ บางส่วนก็ยังคงเป็น ระดับท้องถิ่น/ Private Property ที่ซ้อน ทับลงบน Open Access Property	พื้นที่ที่สามารถเข้าไปจับจองเป็น กรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลได้หากมีเรี่ยว แรงในการถางป่าและปล้ำต้นไม้ลง	เกิดการบุกป่าถางทามที่เคย เป็นการครอบครองแบบ เปิดโอกาสในการเข้าถึง ทรัพยากรอย่างเสรีมาเป็น พื้นที่ครอบครองส่วนบุคคล โดยอาศัยกฎหมายในการ ครอบครอง
ป่าดง	ระดับของชุมชนและ ท้องถิ่น/ ยังคงเป็น Open Access Property เพียงแต่ถูก นิยามให้เป็น พื้นที่สาธารณะ	เป็นพื้นที่หากิน แต่ไม่สามารถหาอยู่ ได้ เนื่องจากทรัพยากรเริ่มที่จะน้อย ลง	มีการกำหนดให้เป็นพื้นที่ สาธารณะแต่ยังไม่มีการ กำหนดการใช้ประโยชน์ นอกจากนี้ยังมีผู้นำบางคน เข้าไปจับจองพื้นที่เป็นของ ตนเอง
ที่นา	ระดับปัจเจกบุคคล/ Private Property	เป็นพื้นที่ทางการหากินและการ แสวงหาผลกำไร	ทำนาด้วยลงระบบที่มีการ ลงทุนทางแรงงานและการ ใช้เครื่องจักร
วัด	ระดับชุมชนหมู่บ้าน/ แต่มีความเป็น Common Property มากกว่า State Property	ไม่ใช่พื้นที่ทางศาสนาแต่อย่างใด แต่เป็นศักดิ์ศรีระหว่างบ้านและเป็น เครื่องแสดงฐานะของชุมชน	เริ่มมีการสร้างวัดระหว่าง หมู่บ้านและชุมชน แต่ยังคง มีความสัมพันธ์ในการไป เอาบุญบ้านต่าง ๆ อยู่
บุญผ้าป่า	ระดับชุมชน/ Common Property	พื้นที่ที่เชื่อมโยงลูกหลานบ้านที่ออกไป ทำงานนอกบ้านให้มีสำนึกความ เป็นท้องถิ่น อีกทั้งเป็นเครื่องชี้วัด ความสำเร็จของลูกหลานที่ออกบ้าน ไปทำงาน	ลูกหลานบ้านจะรวบรวม ปัจจัยมาถวายวัดในงานบุญ ซึ่งอาจจะในช่วงสงกรานต์ หรือ งานบุญบั้งไฟ
ตลาด	ระดับท้องถิ่น/ Private Property	พื้นที่แลกเปลี่ยนทรัพยากรภายใน ท้องถิ่นและหลายท้องถิ่น แต่ความ เกี่ยวพันกับอำนาจรัฐเริ่มลดลง	เริ่มเป็นตลาดที่สัมพันธ์กับผู้ นำทางการปกครอง
โรงเรียน	ระดับชุมชน/ มีความเป็น State Property มากกว่า Common Property	ไม่ใช่พื้นที่ทางการเรียนรู้แต่ อย่างเดียวแต่เป็นศักดิ์ศรีระหว่าง บ้านและเป็นเครื่องแสดงฐานะ ของชุมชน	ความสัมพันธ์ระหว่างเด็ก ต่างบ้านที่เปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากทัศนคติแบบแยก บ้าน

¹¹³ ช่วงประมาณปี พ.ศ. 2495 - 2520

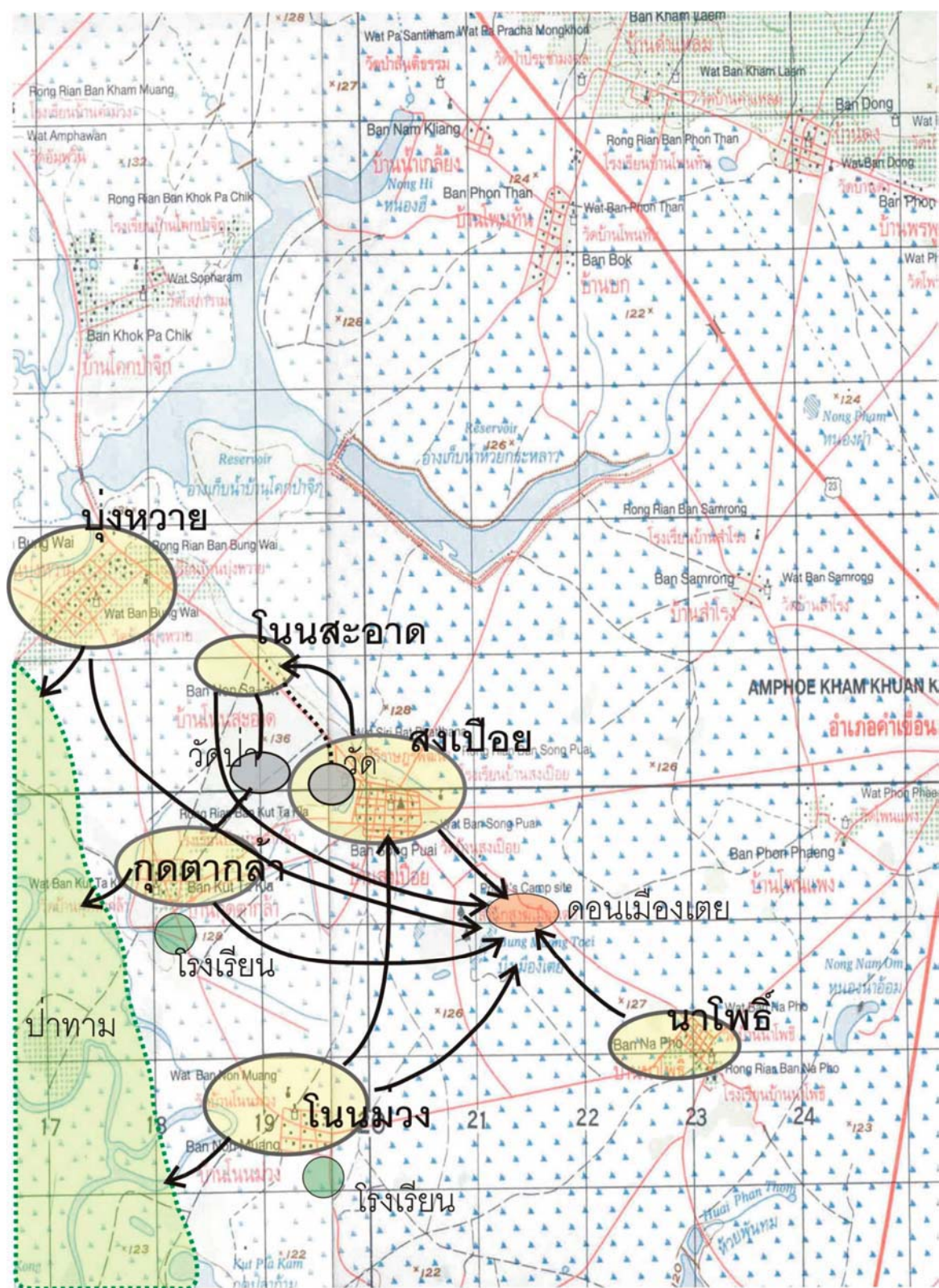
ตารางที่ 4.5 แสดงการใช้พื้นที่ของท้องถิ่นสงเปือยในยุคของการตั้งอำเภอคำเขื่อนแก้วกับความสัมพันธ์กับตลาดและอำนาจรัฐ¹¹⁴ ที่สืบเนื่องมาจากการใช้พื้นที่ในช่วงเวลาก่อนหน้านี้

พื้นที่	ระดับของการใช้สอย/ การครอบครอง กรรมสิทธิ์พื้นที่	การให้ความหมายของท้องถิ่น	พฤติกรรม
คุ้ม	ระดับชุมชน/ Common Property	พื้นที่ที่ใช้อ้างอิงถิ่นที่อยู่ของคนในหมู่บ้านที่นำเอานโยบายสมเป็นประเพณี	ประเพณีบุญคุ้มบ้านที่จัดขึ้นในเดือน 3
บุญบั้งไฟ	ระดับท้องถิ่น/ Common Property	พื้นที่ที่สร้างความสัมพันธ์ของคนระหว่างชุมชนผ่านประเพณีทางความอุดมสมบูรณ์	ชาวบ้านจัดงานบุญบั้งไฟในเดือน
ป่าช้า	ระดับท้องถิ่นแต่เริ่มมี ป่าช้าของชุมชนหมู่บ้าน บางส่วน/ Common Property	เป็นพื้นที่ที่ถูกให้ความหมายตามจินตนาการในเรื่องเกี่ยวกับการ “ตาย”	การแบ่งพิธีกรรมและพื้นที่ตามแต่ประเภทของการตาย

4.6.2 ความสัมพันธ์ของการใช้พื้นที่ของท้องถิ่นสงเปือยในช่วงปี พ.ศ. 2420 – 2540 ซึ่งเป็นการสร้างสายสัมพันธ์ที่วางในหลายๆพื้นที่ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้ (ดูรูปประกอบหน้าถัดไป)

บทบาทของพระครูศิริ ญาณวิโร ในการพัฒนาท้องถิ่นสงเปือยนั้นทำให้เกิดความสัมพันธ์แบบใหม่ขึ้นภายในพื้นที่ **ทั้งการสร้างเครือข่ายของความสัมพันธ์ของพระธาตุคงเมืองเตยที่เป็นงานประเพณีใหญ่ และการสร้างความสัมพันธ์ที่เกิดจากความศรัทธาปัจเจกบุคคลที่มีหลวงพ่อบุญญากลาง**

¹¹⁴ ช่วงประมาณปี พ.ศ. 2495 - 2520

4.15 แสดงความสัมพันธ์ของการใช้พื้นที่ในท้องถิ่นสงเปือยในช่วงปี พ.ศ.2520 - 2540

บทที่ 5

สรุปผลการศึกษา

วิวัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ภายในลุ่มน้ำชี

บทที่ 5

สรุปผลการศึกษา

(วิวัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ภายในท้องถิ่นลุ่มน้ำชี)

5.1 การตั้งบ้านเรือนของท้องถิ่นในลุ่มน้ำชี

แบบแผนของการตั้งบ้านเรือนในท้องถิ่นใดก็ตามเป็นรูปแบบที่ทำให้เราสามารถเข้าใจความสัมพันธ์ของกลุ่มคนกับสภาพทางภูมิศาสตร์ ความชาญฉลาดในการแก้ไขปัญหาหรือข้อขัดแย้งทางภูมิศาสตร์ ความสามารถในการเข้าถึงทรัพยากร ความเลื่อมล้ำทางกลุ่มคนหรือทางชาติพันธุ์ หรือแม้แต่คติความเชื่อที่มีภายในท้องถิ่นแต่ละแห่ง

5.1.1 สภาพทางภูมิศาสตร์ที่เหมาะสมกับการตั้งถิ่นฐานในลุ่มน้ำชี

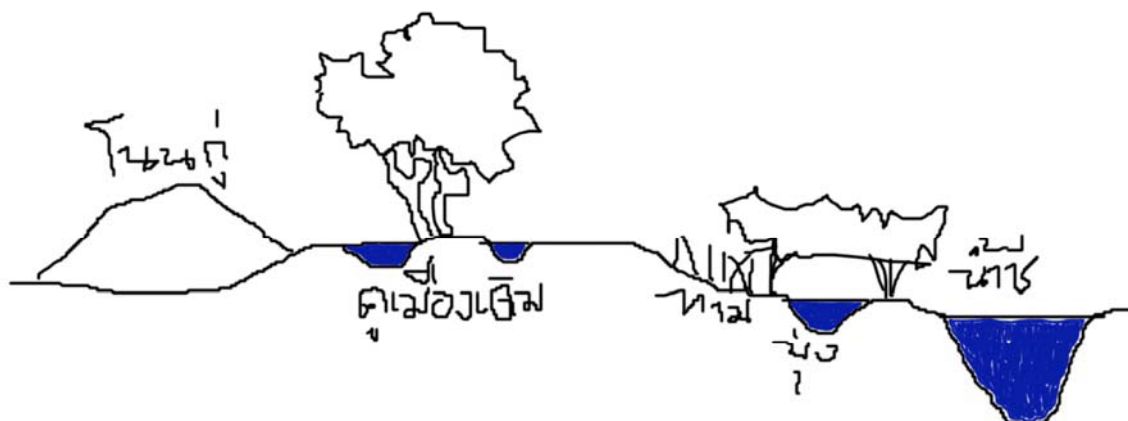
“น้ำ” หรือ “แหล่งน้ำ” เป็นปัจจัยสำคัญของการเลือกพื้นที่ตั้งถิ่นฐานของมนุษย์สำหรับในพื้นที่ชุมชนท้องถิ่นในลุ่มน้ำชี ปัจจัยในเรื่องเกี่ยวกับน้ำและการเก็บสะสมน้ำเป็นเรื่องที่สำคัญมากขึ้นไปอีก เนื่องจากสภาพเนื้อดินที่มีลักษณะเป็นดินปนทรายที่ยากต่อการกักเก็บน้ำ ประกอบกับในบางบริเวณอาจมีเกลือใต้ดินซึ่งส่งผลต่อการใช้พื้นที่ทางการเพาะปลูก ทำให้ชุมชนต้องเลือกพื้นที่ที่สามารถกักเก็บน้ำได้ง่าย หรือไม่เช่นนั้นชุมชนและท้องถิ่นก็อาจที่จะต้องสร้างระบบกักเก็บน้ำไว้ใช้ขึ้นเอง เช่น การขุดบ่อน้ำหรือสระน้ำที่ในสมัยขอมเรียกกันว่า “บาราย”

สภาพทางภูมิศาสตร์ของลุ่มน้ำชีจะมีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำสลับกับที่โคกที่ดอนที่มีลักษณะคล้ายกับที่ราบลอนลูกฟูกที่สูงบ้างต่ำบ้างสลับกันไป การไหลของน้ำในแม่น้ำชีจะมีความแตกต่างกันไปในแต่ละคั่งน้ำ บางช่วงของลำน้ำจะมีการไหลที่เชี่ยวและเร็ว ขณะที่บางช่วงของลำน้ำกลับมีการไหลของกระแสน้ำที่ช้าลง ความแตกต่างของความเร็วของกระแสน้ำในแต่ละช่วงจึงมีความแตกต่างกันมาก ประกอบกับบริเวณริมฝั่งแม่น้ำจะเป็นมีดินที่มีลักษณะดินปนทรายเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งทำให้ดินบริเวณดังกล่าวสามารถที่จะเกิดการพังทลายและเปลี่ยนแปลงได้โดยง่าย นอกจากนี้แล้วในบางฤดูกาลหรือบางปีหากมีการไหลของน้ำในปริมาณที่มากหรือน้ำไหลป่าหรือเกิดน้ำท่วมลำน้ำชีก็อาจจะเปลี่ยนทางเดินของกระแสน้ำได้

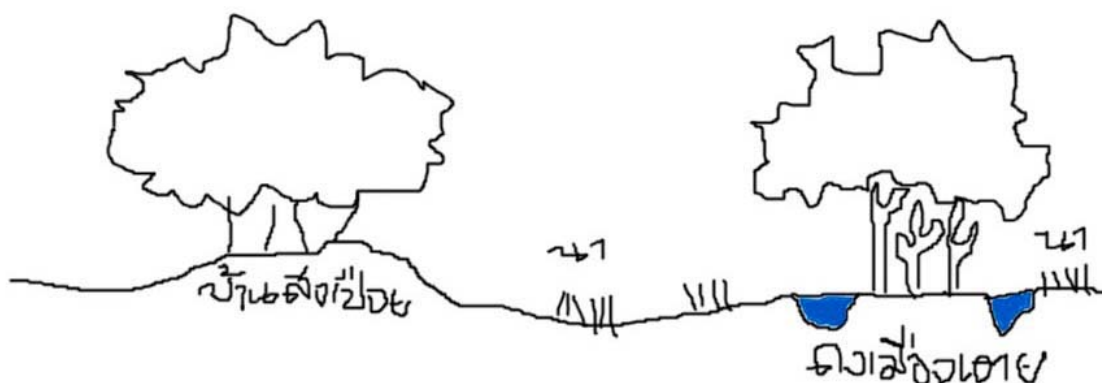
ลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์ทางภูมิศาสตร์อีกประการของลำน้ำชีคือจะมีการเกิดของลำน้ำสาขาที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “ชีหลง” บ้าง “กุด” บ้าง หรือบางทีก็เรียกว่า “ร่อง” ตามแต่ลักษณะการเกิดแหล่งน้ำนั้นๆ การเกิดพื้นที่แหล่งน้ำเหล่านี้ก็เป็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่เกิดจากการเปลี่ยน

เส้นทางน้ำของลำน้ำชีบ้าง เกิดจากการไหลทะลักของน้ำชีเข้าไปในพื้นที่ราบในปีที่มีน้ำมากบ้าง หรือเกิดจากการพังทลายลงของพื้นที่ดินริมฝั่งแม่น้ำจนทำให้รูปร่างของลำน้ำในช่วงนั้นๆเปลี่ยนแปลงไปบ้าง แต่จะด้วยเหตุใดก็ตามลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์ทางภูมิศาสตร์รูปแบบนี้ของลำน้ำชีถือเป็นพื้นที่ที่มีบทบาทสำคัญในการเลือกพื้นที่ตั้งชุมชนในดินแดนแถบนี้

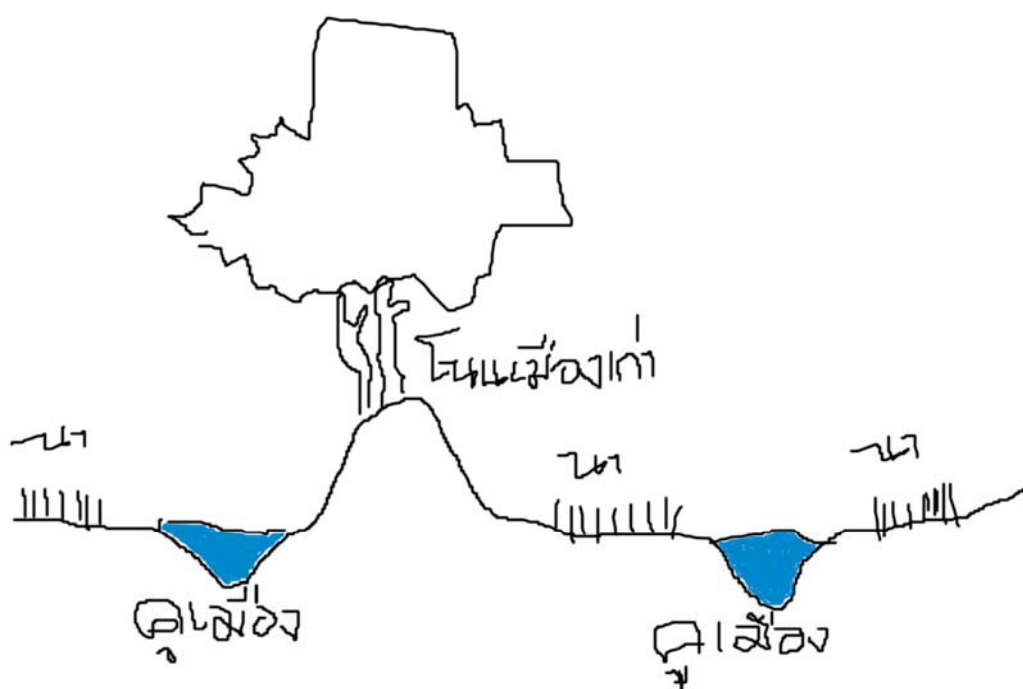
การเลือกที่ตั้งบ้านเรือนของผู้คนในแถบลุ่มน้ำชีมักจะอยู่ในบริเวณใกล้กับกุดร่อง หรือชีหลง เป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากสาเหตุทางภูมิศาสตร์ของลุ่มน้ำชีที่กล่าวมาแล้วข้างต้น โดยชุมชนที่เคลื่อนที่เข้ามาในท้องถิ่นก่อนก็มักที่จะเลือกพื้นที่ที่ไม่ห่างจากแหล่งน้ำดังกล่าวมากนักหรือไม่ก็สามารถใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำนั้นๆได้โดยง่าย เช่น ท้องถิ่นคอนสวรรค์ที่มีการตั้งถิ่นฐานใกล้กับ “บึงนกเงือก” “ห้วยกล่ำ” “หนองจอก” หรือท้องถิ่นสงเปือยที่มีการตั้งถิ่นฐานใกล้กับ “ร่องบ่อ” “ห้วยกระหลาว” เป็นต้น

รูปที่ 5.1 ภาพจำลองแสดงภูมิศาสตร์ของแหล่งน้ำที่สัมพันธ์กับเมืองกาหลงของท้องถิ่นคอนสวรรค์

รูปที่ 5.2 ภาพจำลองแสดงภูมิศาสตร์ที่สัมพันธ์ระหว่างบ้านสงเปือยกับดงเมืองเตยของท้องถิ่นสงเปือย

ภาพจำลองสภาพทางภูมิศาสตร์ของคูเมืองฟ้าแดดสงยางก่อนการเข้ามาบูรณะของกรมศิลปากร ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างคูเมืองกับที่นาของชาวบ้าน ประกอบกับคูเมืองดังกล่าวใช้เป็นร่องน้ำสำหรับระบายน้ำไม่ให้ไหลเข้าเมืองในช่วงเวลาน้ำท่วม

แต่ปัจจัยในเรื่องของแหล่งน้ำและการกักเก็บน้ำไม่ใช่ปัจจัยเพียงปัจจัยเดียวที่มีผลต่อการเลือกพื้นที่ตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคน สำหรับในผู้คนในดินแดนแถบกลุ่มน้ำซึ่งจะมีปัจจัยอีกสองสามประการที่มีส่วนเข้ามาเกี่ยวพันกับการเลือกทำเลที่ตั้งของบ้านเรือนอันได้แก่ ลักษณะความสูงของผืนแผ่นดินที่สูงจากระดับน้ำท่วมถึง ความสะดวกในการหาไม้ใหญ่ที่จะนำมาสร้างบ้านเรือน โดยสองปัจจัยนี้เองที่ทำให้ชุมชนโดยส่วนใหญ่ของกลุ่มน้ำซิมักจะเลือกทำเลที่ตั้งที่เป็นโคกและมีพืชพันธุ์ที่เป็นไม้ใหญ่และไม่เนื่อแข็งอยู่มาก(แต่ไม่ใช่ปารกทึบที่ต้องใช้แรงงานมากในการถางทำบ้านเรือน)

นอกจากสาเหตุทางภูมิศาสตร์จะมีผลต่อการเลือกพื้นที่ตั้งของบ้านเรือนแล้ว ความคาดหวังของกลุ่มคนก็เป็นอีกปัจจัยที่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐาน โดยกลุ่มคนที่เคลื่อนที่ในระยะแรกเข้ามาในดินแดนแถบกลุ่มน้ำซึ่งจะมีสาเหตุมากมายที่แตกต่างกันออกไป เช่น การอพยพหนีภัยสงคราม การแสวงหาพื้นที่ดินดำน้ำชุ่ม หรือหนีโรคระบาด เป็นต้น แต่ความคาดหวังของผู้คนที่สำคัญก็คือ การแสวงหาพื้นที่ที่สามารถ “ทำกิน” และ “หากิน” ได้โดยง่าย ดังนั้นชุมชนในกลุ่มน้ำส่วนใหญ่จะเลือกที่ตั้งในภูมิศาสตร์ที่มีความสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ที่สามารถ “หากิน” ได้โดยง่าย และพื้นที่ที่เป็นที่ราบลุ่มที่เอื้อ

กับการ “ทำกิน” เช่น การทำนา เป็นต้น ซึ่งคณะวิจัยขอคำบอกเล่าของตาจุ่น บุญประกอบ¹ มาอ้างอิงถึงวิถีคิดในการเลือกพื้นที่ทำกินดังกล่าวว่า “...**เ็นบ้านนี้สบายแท้เลยมาขอเสียงข้าวดู**...”

ดังนั้นคณะผู้ศึกษาจึงสามารถสรุปปัจจัยเบื้องต้นที่มีอิทธิพลต่อการเลือกตั้งบ้านเรือนในแถบลุ่มน้ำชีว่า “**น้ำดี เนินดี นาดี**” ซึ่งเป็นวิถีคิดของผู้คนในการเลือกพื้นที่ตั้งถิ่นฐานของผู้คนในดินแดนแถบนี้

5.1.2 ลักษณะทางการตั้งถิ่นฐานตาม “ศักยภาพในการเข้าถึงทรัพยากร”

โดยสืบเนื่องจากมูลเหตุในการเลือกพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่ดีในการตั้งถิ่นฐานที่กล่าวมาแล้วข้างต้น แต่ด้วยเงื่อนไขของทรัพยากรที่จำกัดและการเข้ามาในภายหลังของคนกลุ่มอื่นที่พยายามแสวงหาพื้นที่ที่ดีเช่นเดียวกับคนกลุ่มที่มาอยู่ก่อน ทำให้ความสมดุลระหว่างพื้นที่ทางทรัพยากรกับความต้องการของกลุ่มคนต่างๆจึงต้องเกิดการปรับเปลี่ยนไป กลุ่มคนต่างๆที่เข้ามาในภายหลังจึงต้องขยับตัวเองออกไปตั้งถิ่นฐานในทำเลที่ตั้งที่ดีอยู่ลงมาจากคนกลุ่มที่เข้ามาอยู่ก่อนหน้าแล้ว โดยลักษณะการตั้งถิ่นฐานตามแต่การเข้าถึงทรัพยากร จะสามารถแบ่งได้ดังต่อไปนี้

ก. การตั้งถิ่นฐานบนที่โคก หรือที่โนน โดยส่วนใหญ่แล้วพื้นที่โคกที่เป็นพื้นที่ที่สูงจากระดับน้ำท่วมถึงและไม่มีไม้ใหญ่มากจนถึงขนาดที่เป็นปารกที่บ่มักจะเป็นพื้นที่ที่ถูกจับจองโดยกลุ่มคนที่เข้ามาในพื้นที่เป็นกลุ่มแรกๆ ดังจะเห็นได้จากกรณีศึกษาทั้งสามพื้นที่คือ บ้านคอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ บ้านข้าวหลาม จังหวัดกาฬสินธุ์ และบ้านสงเปือย จังหวัดยโสธร ซึ่งบ้านทั้งสามบ้านจะเป็นกลุ่มคนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในท้องถื่นก่อน จึงสามารถเลือกพื้นที่ที่เหมาะสมที่สุดได้ และยังเป็นที่น่าสังเกตอีกว่าขนาดของบ้านเหล่านั้นจะมีขนาดใหญ่ หรือที่ชาวบ้านมักเรียกกันว่า “**บ้านใหญ่**”

สำหรับบ้านที่เข้ามาตั้งบ้านก่อนในระยะแรกเริ่มนั้นจะมีบทบาทอย่างมากในการกำหนดกฎเกณฑ์ ระเบียบทางสังคม เงื่อนไขในการจัดการทรัพยากร และการสร้างพื้นที่แห่งประเพณีความเชื่อ โดยอาจกล่าวได้ว่า **บ้านใหญ่ในท้องถื่น นอกจากจะเป็นบ้านที่มีลูกหลานขยายออกไปตั้งบ้านต่างๆในท้องถื่นแล้ว ยังเป็นบ้านที่เป็นศูนย์กลางและกลไกหลักที่ทำให้เกิดพลวัตในมิติของการอยู่ร่วมกันในท้องถื่นขึ้นอีกด้วย รวมทั้งชุมชนที่อยู่มาก่อนนี้จะมีอำนาจในการต่อรองทั้งในมิติทางเครือญาติและมิติทางทรัพยากรอีกทางหนึ่ง**

¹ จากการสัมภาษณ์ตาจุ่น บุญประกอบ (อายุ 93 ปี) ในเรือนท่านในบ้านโนนม่วง อ.คำเขื่อนแก้ว จ.ยโสธร วันที่ 24 เมษายน 2545

² เป็นอีกวิถีคิดที่เกี่ยวกับพื้นที่ในการตั้งถิ่นฐาน โดยการตั้งบ้านหรือใช้เป็นพื้นที่นาจะอาศัยการเสี่ยงปลุกดู หากพื้นที่ใดให้ผลที่ดีก็จะใช้ที่นั้นๆเป็นพื้นที่นาของตนและอาจมีการตั้งบ้านอยู่ในที่แห่งนั้นอีกด้วย

ข. การตั้งถิ่นฐานใกล้แหล่งน้ำขนาดใหญ่ ในสภาพทางภูมิศาสตร์ที่มีเอกลักษณ์ในแบบที่ราบลอนลูกฟูก ทำให้แหล่งน้ำต่างๆในแถบลุ่มน้ำชีจะมีลักษณะที่เปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา อันเกิดจากการทะลักของน้ำในบางปี และเกิดจากการเปลี่ยนเส้นทางของการเดินของสายน้ำในบางปี กลุ่มคนที่อพยพเข้ามาในแต่ละท้องถิ่นจึงพยายามที่จะแสวงหาทำเลที่ตั้งในถิ่นฐานที่มีแหล่งน้ำขนาดใหญ่ที่มีปริมาณน้ำมากเป็นเป้าหมายในการตั้งถิ่นฐาน แต่ขณะเดียวกันพื้นที่ที่ใกล้กับแหล่งน้ำขนาดใหญ่ก็เป็นพื้นที่ราบที่มีโอกาสที่น้ำสามารถท่วมถึงได้โดยง่าย ดังนั้นแล้วกลุ่มคนที่ต้องอาศัยอยู่ในบริเวณนี้จึงต้องปรับตัวเองภายใต้ข้อจำกัดทางภูมิศาสตร์นี้

หากพิจารณาจากพื้นที่ศึกษาทั้งสามพื้นที่จะพบว่า ในท้องถิ่นคอนสวรรค์จะมีลักษณะของการตั้งบ้านใกล้กับบึงและหนองน้ำขนาดใหญ่ คือ บ้านหนองทอน และบ้านนาใจ ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าบ้านทั้งสองจะตั้งบ้านขึ้นในระยะที่สามของท้องถิ่นภายหลังจากบ้านต่างๆถูกตั้งเป็นบ้านแล้ว ซึ่งทำให้เราสามารถสรุปได้ว่า **พื้นที่ราบที่อยู่ใกล้กับหนองน้ำขนาดใหญ่ นั้นจัดเป็นพื้นที่ลำดับที่สองที่ผู้คนมองหาในการตั้งถิ่นฐานในแถบลุ่มน้ำชี**

ค. การตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ที่เคยเป็นเมือง หรือชุมชนมาก่อน ในพื้นที่แถบลุ่มน้ำชีนั้นเป็นดินแดนที่เคยมีเมืองหรือชุมชนทั้งขนาดใหญ่และขนาดเล็ก กลุ่มคนที่เคลื่อนย้ายเข้ามาจากฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงในภายหลังในบางกลุ่มก็มีการตั้งถิ่นฐานซ้อนทับลงบนพื้นที่ดังกล่าว ลักษณะของการเคลื่อนย้ายเข้ามาหาพื้นที่เมืองร้างเดิมนั้นก็มีความแตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ เช่น ท้องถิ่นคอนสวรรค์มีการตั้งบ้านซ้อนทับลงบนพื้นที่เมืองเดิม ส่วนท้องถิ่นเสมามีกลุ่มคนเคลื่อนย้ายไปมาผ่านเมืองเดิมบ้าง ตั้งถิ่นฐานใกล้เมืองเดิมบ้าง หรือมาตั้งถิ่นฐานซ้อนทับพื้นที่เมืองเดิมแต่มาการโยกย้ายไปมาบ้าง แต่ในท้ายที่สุดก็มีชุมชนที่ตั้งบ้านลงบนพื้นที่ภายในคูเมืองเดิม และในท้องถิ่นสงเปือยก็มีการเคลื่อนย้ายของกลุ่มคนเข้ามาใกล้กับพื้นที่เมืองเดิมแต่ไม่มีการเคลื่อนย้ายเข้าไปตั้งบ้านในพื้นที่เมืองเดิมนั้น ซึ่งจะเห็นได้ว่าการตั้งถิ่นฐานที่สัมพันธ์กับองค์ประกอบของเมืองที่เคยมีมาก่อนนั้นมีได้หลากหลายรูปแบบซึ่งขึ้นอยู่กับความเชื่อของกลุ่มคนและสภาพทางภูมิศาสตร์ของเมืองเป็นสำคัญ

ลักษณะของพื้นที่ชุมชนเดิมที่เป็นเอกลักษณ์ที่ชัดเจนในดินแดนแถบนี้คือ เมืองเหล่านั้นจะสร้างระบบกักเก็บน้ำไว้ใช้ภายในชุมชนท้องถิ่น แต่เมื่อกลุ่มคนเดิมที่โยกย้ายไปจากพื้นที่ กลุ่มคนที่เข้ามาอยู่ใหม่จึงสร้างวิธีการจัดการและพฤติกรรมทางการใช้สอยองค์ประกอบเหล่านั้นขึ้นมาใหม่ เช่น บ้านคอนสวรรค์ได้ใช้พื้นที่คูเมืองเดิมบางคูเป็นกระบวนการในการสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนของตน เช่น ความเชื่อที่ว่า³ **“คนบ้านหนองอ้อต้องกินน้ำหนองอ้อ และหากคนบ้านใดมาอาบน้ำหนองอ้อก็ต้องได้อยู่บ้านนี้”** ส่วนคูเมืองเดิมอื่นๆนั้นคนในชุมชนบ้านคอนสวรรค์แม้ไม่ได้ใช้ประโยชน์

³ จากการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง ภายในพื้นที่ศึกษา 14 มีนาคม 2545 บริเวณม้านั่งหน้าบ้านคุณยายพร้อมเพื่อนบ้าน เช่น ยายทองผ่าน นราพงษ์(อายุ 53 ปี) ยายเผง ปรานีชล(อายุ 60 ปี) และลูกๆหลานๆ

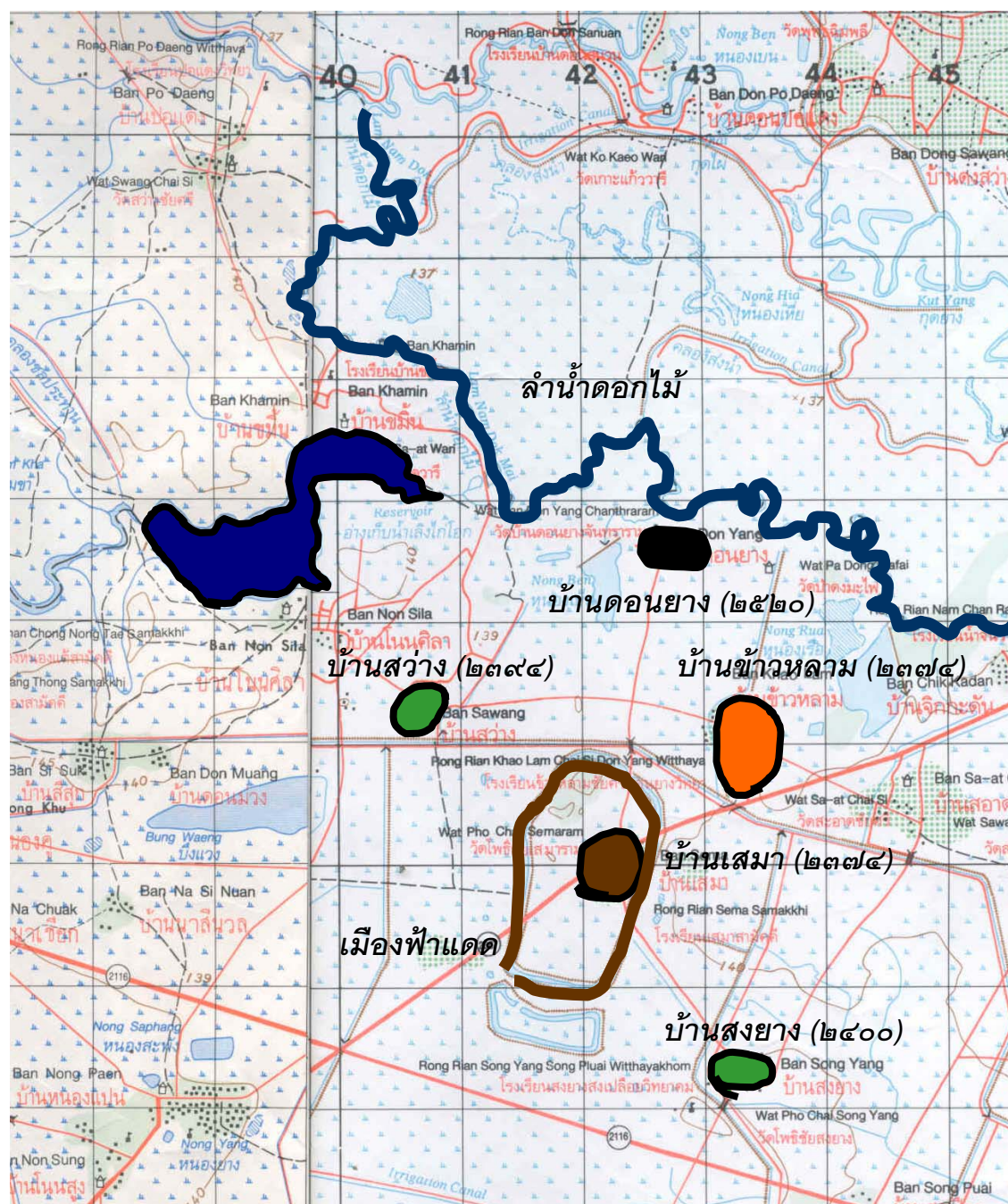
จากน้ำในคู แต่ผู้คนในบ้านก็นิยามให้เป็นพื้นที่ทางความเชื่ออื่นๆ เช่น หนองพระที่ชาวบ้านมีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องราวเกี่ยวกับปาฏิหาริย์ต่างๆ หรือกุศให้ที่ชาวบ้านมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับจระเข้ในหนอง ส่วนในตัวอย่างที่ท้องถิ่นเสนอพบว่า ชาวบ้านจะใช้ประโยชน์จากคูเมืองฟ้าแดดสงยางในการกักเก็บน้ำเพื่อใช้ในการทำการเกษตรกรรมเป็นสำคัญโดยไม่มีเรื่องราวเกี่ยวกับความเชื่อมาเกี่ยวพัน และในท้องถิ่นสงเปือยมีความแตกต่างในการใช้พื้นที่คูเมืองโดยภายหลังจากที่มีการนำหมอดูมาปราบผีดอนปู่ตา⁴ ชาวบ้านก็ได้รื้อเอาแนวคูเมืองเดิมไปเป็นพื้นที่นาของตนเอง แต่ในปัจจุบันชาวบ้านได้นิยามคูเมืองเดิมที่ยังคงหลงเหลือให้เป็นแหล่งน้ำที่ใช้ประกอบพิธีกรรมการสงฆ์และพระในหมู่บ้านอีกด้วย

ลักษณะของการวิถีดั้งเดิมที่มีต่อพื้นที่คูเมืองหรือชุมชนที่หลงเหลืออยู่ภายในพื้นที่ก่อนที่คนกลุ่มปัจจุบันจะเดินทางเข้ามานั้น มีอยู่สองลักษณะที่ชัดเจนคือ **ลักษณะที่หนึ่งเป็นการนิยามพื้นที่ให้สัมพันธ์กับความเชื่อต่างๆ ทั้งในความเชื่อในการสร้างอัตลักษณ์ของชุมชน ความเชื่อเกี่ยวกับความปาฏิหาริย์ หรือเรื่องราวที่เป็นตำนานเรื่องเล่าต่างๆ ส่วนในลักษณะที่สองเป็นการใช้สอยคูเมืองเดิมเพื่อเอื้อให้เกิดประโยชน์ทางเกษตรกรรมของคนในชุมชนและท้องถิ่น**

ง. **การตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำที่มีโอกาสของน้ำท่วมถึงได้** เป็นที่น่าสังเกตว่าสภาพทางภูมิศาสตร์ที่ไม่เหมาะกับการตั้งถิ่นฐานเช่น พื้นที่น้ำท่วมถึงกลับมีการตั้งถิ่นฐานของคนบางกลุ่มในลุ่มน้ำชี โดยรูปแบบของการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ที่มีข้อจำกัดทางการอยู่อาศัยนี้เป็นผลเนื่องมาจากพื้นที่ที่มีทรัพยากรและสภาพทางภูมิศาสตร์ที่เหมาะสมกับการตั้งบ้านเรือนถูกรบกวนโดยกลุ่มคนที่เข้ามาในพื้นที่ก่อนหน้านี้แล้ว ดังนั้นกลุ่มคนที่เข้ามาในภายหลังจึงต้องขยับออกไปหาพื้นที่อื่นๆ ซึ่งอาจจะมีศักยภาพทางทรัพยากรที่ด้อยลง แต่อย่างไรก็ตามภายใต้ข้อจำกัดเหล่านี้ชุมชนและท้องถิ่นก็จะสร้างวิธีการจัดการและการแลกเปลี่ยนทรัพยากรขึ้น โดยในกรณีศึกษาที่พบการตั้งถิ่นฐานในลักษณะนี้จะปรากฏในพื้นที่ท้องถิ่นดงเมืองเตย ที่มีบ้านดอนชะยอมเป็นบ้านเรือนที่ตั้งบ้านอยู่ริมฝั่งแม่น้ำชี กลุ่มบ้านเรือนเหล่านี้จะมีการประสบกับเหตุการณ์น้ำท่วมบ่อยครั้ง แต่ท้องถิ่นก็มีวิธีการจัดการภายใต้ข้อจำกัดเกี่ยวกับเรื่องน้ำท่วมนี้โดยสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ของการแลกเปลี่ยนทรัพยากรระหว่าง “ข้าว” กับ “ปลา” ภายในท้องถิ่น ดังนั้นชุมชนในพื้นที่ที่มีโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรได้น้อยดังเช่นบ้านดอนชะยอมจึงมีความสามารถดำรงตนเองอยู่ในพื้นที่นั้นๆ ได้

ภาพความสัมพันธ์ของท้องถิ่นที่อธิบายมาข้างต้นนี้เป็นเพียงมุมมองหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์เชิงบวกในการช่วยเหลือเกื้อกูลกันของผู้คนในสังคม แต่ภายใต้ความสัมพันธ์นั้นก็ยังมีมุมมองของความขัดแย้งแฝงอยู่อีกด้วย ดังจะเห็นได้จากการสร้างม่านบางๆ ที่เป็นตัวกั้นกลางระหว่างความแตกต่างทางชาติพันธุ์ เช่น การดูถูกเกี่ยวกับความเป็น “ส่วย” กับความเป็น “ลาว” แต่

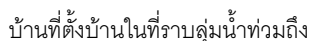
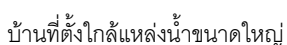
⁴ เดิมการสร้างพื้นที่ดอนปู่ตานี้จะเป็นการนิยามพื้นที่ป่าให้เป็นพื้นที่ของผีบรรพบุรุษ อาศัยอยู่ลูกหลานบ้านจึงต้องมีการใช้สอยอย่างระมัดระวังและดูแลเป็นอย่างดี

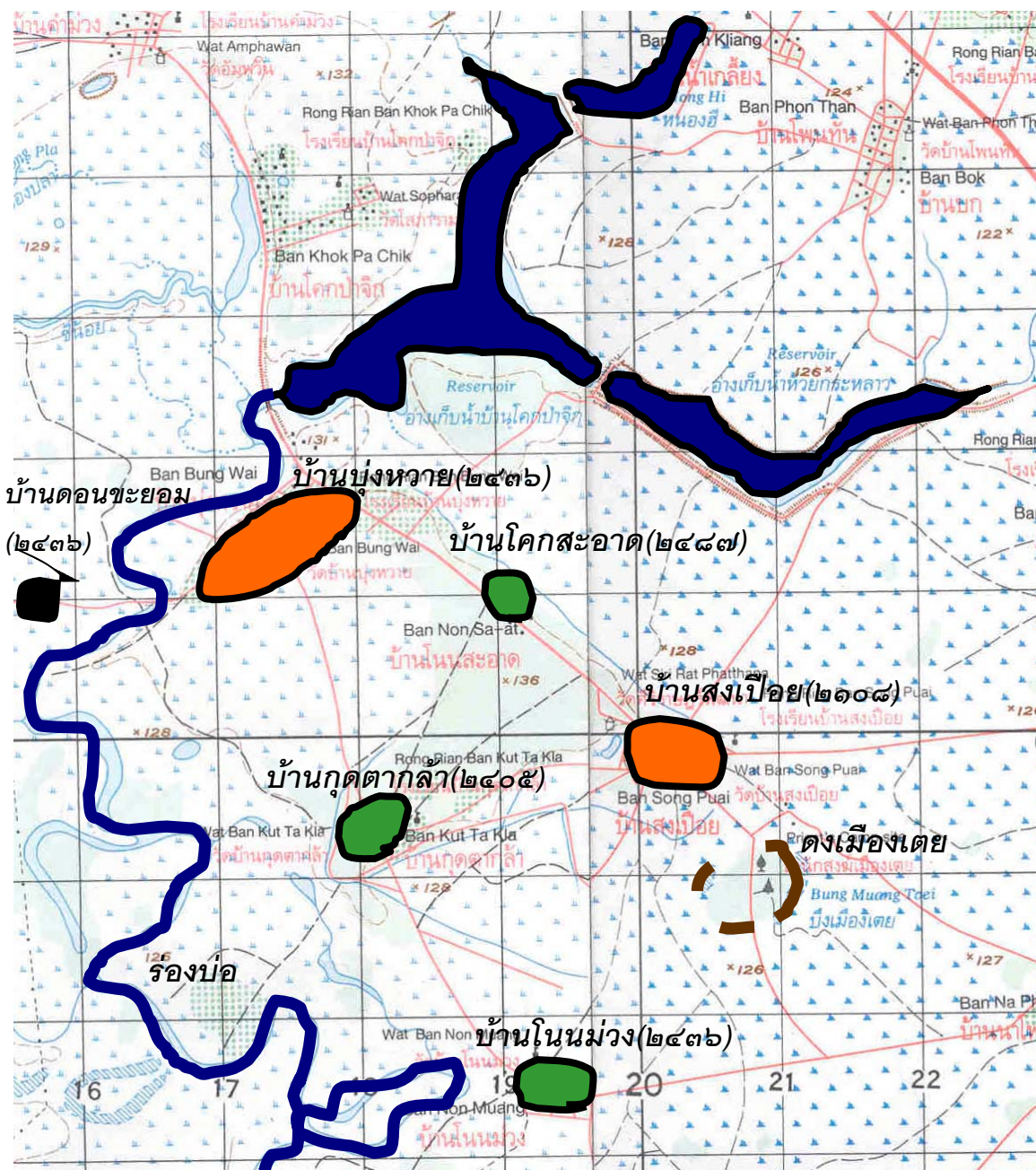
บ้านที่ต้งทับลงบนเมืองเดิม

บ้านที่ตั้งในที่ราบลุ่มทำนา

รูปที่ 5.5 แผนที่แสดงลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในท้องถิ่นฟ้าแดดสงยางที่ตามลักษณะการเข้าถึงทรัพยากร

- บ้านที่ตั้งบนเนินดิน
- บ้านที่ตั้งใกล้แหล่งน้ำขนาดใหญ่
- บ้านที่ตั้งบนที่โคกหรือโนน
- บ้านที่ตั้งในที่ราบลุ่มทำนา
- บ้านที่ตั้งบ้านในที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง

รูปที่ 5.6 แผนที่แสดงลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในท้องถิ่นดงเมืองเตยที่ตามลักษณะการเข้าถึงทรัพยากร

5.2 การจำแนก “พื้นที่” ของลุ่มน้ำชี

“พื้นที่” ซึ่งเป็นกรอบของการศึกษาในครั้งนี้จะประกอบด้วยพื้นที่ในสามลักษณะ ลักษณะที่หนึ่งคือ **“พื้นที่ทางกายภาพหรือพื้นที่จริง”** เป็นพื้นที่ที่สามารถจับต้องได้จริง มีอาณาบริเวณที่ชัดเจนและความสำคัญของพื้นที่จะอยู่ในพื้นที่นั้นๆ เช่น พื้นที่ทางทรัพยากร เป็นต้น ส่วนพื้นที่ในลักษณะที่สองคือ **“พื้นที่แบบเสมือนหรือพื้นที่ที่ถูกใช้เป็นตัวแทน”** เป็นพื้นที่ที่มีอาณาบริเวณจริงแต่บทบาทของการใช้สอยจะไม่ได้ขึ้นอยู่กับพื้นที่ทางกายภาพเป็นสำคัญแต่จะขึ้นอยู่กับมิติต่างๆที่ถูกครอบครองพื้นที่นั้นๆไว้ เช่น พื้นที่ทางการปกครอง พื้นที่ของรัฐ พื้นที่ของระบบตลาด พื้นที่ที่เป็นอัตลักษณ์ของกลุ่มคน เป็นต้น ซึ่งเรื่องราวของพื้นที่ในลักษณะเช่นนี้จะเป็นสาระที่สำคัญและน่าสนใจของการศึกษาในครั้งนี้ เพราะเป็นเรื่องราวที่คาบเกี่ยวระหว่างความเป็นรูปธรรมและนามธรรมในเชิงพื้นที่ สำหรับพื้นที่ในลักษณะที่สามคือ **“พื้นที่ทางจินตนาการ”** เป็นพื้นที่ที่ไม่มีรูปธรรมที่ชัดเจนหรือมีกายภาพที่สามารถจับต้องได้ แต่จะเป็นพื้นที่ที่เกิดขึ้นจากจินตนาการของผู้คน ได้แก่ พื้นที่ในตำนาน เป็นต้น ซึ่งพื้นที่ในลักษณะเช่นนี้มักเป็นพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเป็นส่วนใหญ่

เนื้อหาต่างๆ ที่ถูกเรียบเรียงขึ้นในรายงานฉบับนี้เป็นสาระที่เกิดขึ้นจากนิยามของผู้คนในท้องถิ่นแต่ละแห่งที่มีต่อพื้นที่ทางกายภาพและพื้นที่ทางจินตนาการต่างๆ ในท้องถิ่นของตน ดังนั้นหากจะมีการจำแนกพื้นที่ต่างๆในการศึกษารั้งนี้ก็ควรที่จะเป็นการจำแนกที่เกิดขึ้นจากกลุ่มคนในลุ่มน้ำชีเอง โดยผู้ศึกษาจะเป็นเพียงผู้วิเคราะห์และถ่ายทอดการนิยามนั้นๆ โดยเราสามารถจำแนกพื้นที่ต่างๆที่มีบทบาทในดินแดนแถบลุ่มน้ำชีได้ดังนี้

5.2.1 พื้นที่ทางทรัพยากร : “หาอยู่หากิน ทำกิน หาแลก หาขาย”

พื้นที่หาอยู่หากินเป็นพื้นที่ทางทรัพยากรที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตในท้องถิ่นลุ่มน้ำชีเป็นอย่างมากเพราะผู้คนจะพึ่งพิงทรัพยากรที่ได้จากพื้นที่ดังกล่าว อีกทั้งยังเป็นพื้นที่ที่ผู้คนในท้องถิ่นสามารถเข้ามาใช้ประโยชน์ได้ตลอดทุกเวลาและทุกฤดูกาล

พื้นที่ **“แนวอยู่แนวกิน”** นี้ยังเป็นพื้นที่สำคัญในระดับต้นๆของกลุ่มคนในลุ่มน้ำชีเนื่องจากเป็นพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตอันได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค พื้นที่หาอยู่หากินในท้องถิ่นลุ่มน้ำชีจะมีบริเวณที่สำคัญๆตามแต่ภูมิศาสตร์ของแต่ละท้องถิ่นคือ ทาม บึง แหล่งน้ำ ป่าโคก และพื้นที่เกลือ ซึ่งพื้นที่ต่างๆนั้นผู้คนในท้องถิ่นจะนิยามพื้นที่ต่างๆเหล่านั้นแตกต่างกันไปตามประโยชน์ที่ผู้นำเอาออกมาใช้

การจำแนกพื้นที่หาอยู่หากินของชาวบ้าน จะมีการแบ่งตามลักษณะทางภูมิศาสตร์อย่างง่าย ๆ ออกเป็นสามลักษณะหลักๆ ลักษณะที่หนึ่งคือ **พื้นที่ในแบบสะเทิ้นน้ำสะเทิ้นบก** หรือกึ่งน้ำกึ่งบกซึ่งได้แก่ พื้นที่ทาม บึง หนองน้ำ กุด ชีหลง เป็นต้น โดยพื้นที่ดังกล่าวนี้จะจัดเป็นห้องครัวของ

ท้องถื่นที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยอาหารต่างๆ ทั้ง เห็ด ปลา ปู หอย ที่มากมาย **พื้นที่ในลักษณะนี้มีความเป็น “พื้นที่ของการหากิน” มากกว่า “ที่จะเป็นพื้นที่ของการหาอยู่”** ส่วนลักษณะที่สองคือ **พื้นที่ในที่โคกหรือโนนสูง** ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีต้นไม้ใหญ่ๆ ไม้เนื้อแข็งที่สามารถนำมาเป็นโครงสร้างบ้านเรือน และมีสัตว์ที่เป็นสัตว์ใหญ่เช่น กวาง เสือ เป็นต้น **พื้นที่ในลักษณะนี้มีความเป็น “พื้นที่ของการหาอยู่” มากกว่า “ที่จะเป็นพื้นที่ของการหากิน”** และลักษณะของพื้นที่สุดท้ายคือ **พื้นที่ราบลุ่ม** ที่เป็น **“พื้นที่ของการทำกิน”** โดยวัฒนธรรมการทำกินของผู้คนในแถบลุ่มน้ำชีจะเป็นวัฒนธรรมแบบสังคมชาวนา ดังนั้นพื้นที่ทำกินจึงเป็นพื้นที่ **“นา”** เป็นส่วนใหญ่

แม้ว่าการจำแนกพื้นที่ของท้องถื่นออกเป็น **“พื้นที่หาอยู่” “พื้นที่หากิน”** และ **“พื้นที่ทำกิน”** ตามบทบาทหลักในแต่ละพื้นที่ แต่พฤติกรรมทางการใช้สอยจริงแล้วแม้ว่าบทบาทหนึ่งจะมีมากในพื้นที่หนึ่งๆ ก็มิได้หมายความว่าไม่มีบทบาทอื่น เช่น พื้นที่โคกอาจมีบทบาทหลักในการเป็นพื้นที่หาอยู่ของชาวบ้านแต่ขณะเดียวกันพื้นที่โคกก็ยังมิใช่พื้นที่บางอย่างที่สามารถใช้เป็น **“อาหาร”** หรืออาจกล่าวได้ว่า ในขณะที่บทบาทหลักของพื้นที่โคกอาจเป็นที่หาอยู่แต่ก็มีการซ้อนทับกันกับพื้นที่หากินเช่นกัน หรือตัวอย่างเกี่ยวกับพื้นที่ทำกินในพื้นที่นา ก็ยังมีมิติของการหากินซ้อนอยู่เช่น การหาปลา หาเห็ดในพื้นดิน เป็นต้น

สำหรับการเปลี่ยนแปลงวิถีคิดของผู้คนต่อพื้นที่ทางทรัพยากรเหล่านี้เกิดจากสาเหตุที่หลากหลาย เช่น การเข้ามาของระบบตลาด การเข้ามาของนโยบายการพัฒนาพืชเศรษฐกิจ การให้กรรมสิทธิ์การครอบครอง เป็นต้น ซึ่งประเด็นจากภายนอกเหล่านี้มีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีคิดของคนในท้องถื่นกับพื้นที่ไป เช่น การปรับเปลี่ยนพื้นที่ตามที่เป็นแหล่งอาหารของท้องถื่นไปเป็นพื้นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจ หรือที่ทำงานโดยคาดหวังการครอบครองและการแสวงหาประโยชน์ส่วนบุคคลเป็นสำคัญ พื้นที่หากินดังกล่าวจึงเปลี่ยนแปลงไป หรือในอีกหนึ่งตัวอย่างที่เกิดจากการเข้ามาของแนวคิดแบบตลาดที่ทำให้กลุ่มคนที่ใช้พื้นที่หนองน้ำในการหาปลาเพื่อแลกเปลี่ยนทรัพยากรในช่วงที่ชุมชนของตนไม่สามารถทำนาได้ ไปเป็นความคาดหวังทางการหาขายในพื้นที่ตลาด ความสัมพันธ์ในมิติทางสังคมของคนจึงเปลี่ยนแปลงไปด้วย เป็นต้น

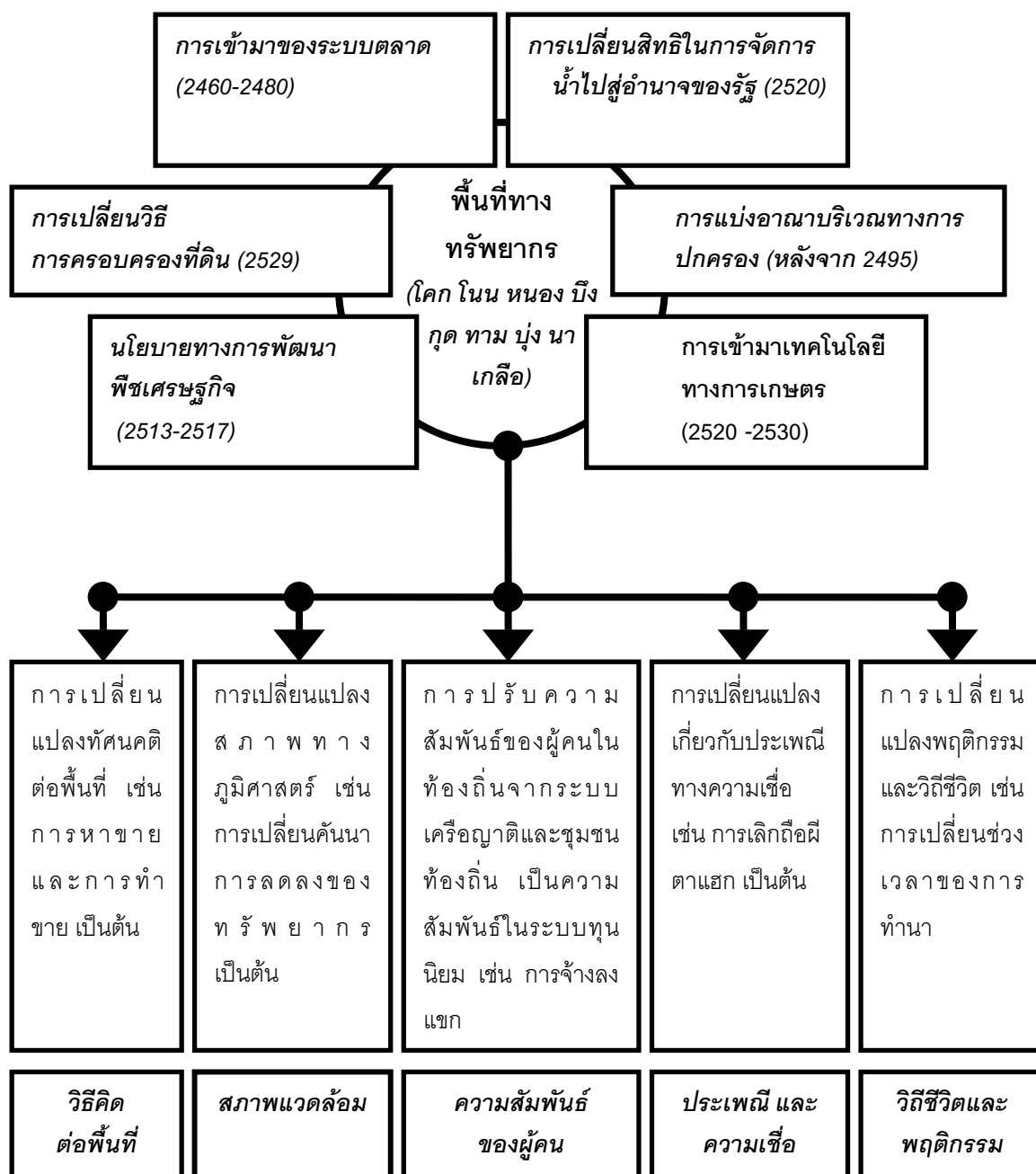
การเปลี่ยนแปลงในวิถีคิดเชิงพื้นที่ในแบบดังกล่าวทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ของผู้คนในท้องถื่นไปอีกด้วย โดยแต่เดิมก่อนการเข้ามาของตลาดผู้คนจะมีความสัมพันธ์ผ่านเงื่อนไขของการพึ่งพาทรัพยากรระหว่างกัน เช่น การเอาปลาแลกข้าว การเอาเกลือแลกปลา เป็นต้น แต่เมื่อมิติของการแลกเปลี่ยนไม่ต้องอาศัยความใกล้ชิดหรือความสัมพันธ์ทางสังคมแล้ว การแลกเปลี่ยนแบบใหม่ผ่านเงินตราจึงเป็นระบบที่สร้างปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มคนแต่ละกลุ่ม อีกทั้งการแลกเปลี่ยนด้วยวิธีการดังกล่าวยังสร้างปฏิสัมพันธ์ในวงที่กว้างขึ้น แต่ขณะเดียวกันกลับมีความสัมพันธ์ของผู้คนในการแลกเปลี่ยนน้อยลงไป

ตารางที่ 5.1 แสดงพื้นที่ทางทรัพยากรท้องถิ่นนิยามความหมายของตนเองไว้ทั้งก่อนเกิดการเปลี่ยนแปลง และหลังจากที่เกิดการเปลี่ยนแปลง

พื้นที่	ความคิดแต่เดิมของผู้คนในท้องถิ่นที่ นิยามให้พื้นที่	ประเด็นที่ก่อให้เกิด การเปลี่ยนแปลง	ความคิดใหม่ของผู้คนในท้องถิ่นที่ นิยามให้พื้นที่
โคก หรือ โนน	พื้นที่หาอยู่ ผสมผสานกับพื้นที่หากิน	- การเข้ามาของระบบตลาด (2460-2480) - การเปลี่ยนวิธีการครอบครอง (2529)	ยังคงเป็นพื้นที่หาอยู่ผสมผสานกับพื้นที่หากินอยู่เช่นเดิม แต่มีปรากฏของลักษณะของการหาขายอยู่ด้วย นอกจากนี้ยังมีการปรับเปลี่ยนสิทธิทางการครอบครองจากสิทธิของชุมชนไปสู่สิทธิของสาธารณะที่มีการจัดการโดยรัฐ
หนอง กุด และ บึง	พื้นที่หากิน	- การเข้ามาของระบบตลาด (2460-2480) - การแบ่งอาณาบริเวณทางการปกครอง (หลังจาก 2495)	ยังคงเป็นพื้นที่หากินของชุมชนและท้องถิ่นอยู่แต่ในหนองน้ำที่เป็นการครอบครองระดับชุมชนจะมีการ “ขายหนอง” ให้พ่อค้าจากภายนอกมาจับปลาในหนองเป็นการเหมาขายไป (ช่วงประมาณ 2520)
ทาม และ บึง	พื้นที่หากิน	- การเข้ามาของระบบตลาด (2460-2480) - นโยบายทางการพัฒนาพืชเศรษฐกิจ (2513-2517) - การเปลี่ยนวิธีการครอบครอง (2529)	ยังคงเป็นพื้นที่หากินของชาวบ้านอยู่แต่มีการบุกรุกเพื่อการครอบครองสิทธิและการแสวงหาผลประโยชน์เชิงปัจเจกบุคคลจากการปลูกพืชเศรษฐกิจ ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรจึงลดน้อยลง ประกอบกับสภาพทางภูมิศาสตร์ของทามและบึงจึงได้เปลี่ยนแปลงไป เช่น การเปลี่ยนทางน้ำเนื่องจากการกั้นคันนา เป็นต้น
เกลือ	พื้นที่หากินผสมผสานกับพื้นที่ของการหาแลก	- การเข้ามาของระบบตลาด (2460-2480)	เกิดการเปลี่ยนวิธีคิดจากพื้นที่ทางการหากินและหาแลกเป็นพื้นที่ทางการทำกินและทำขาย แต่ยังคงมีบางพื้นที่ที่เป็นแหล่งทำเกลือขนาดเล็กๆที่ยังคงใช้พื้นที่ในลักษณะของการแลกเปลี่ยนอยู่

ตารางที่ 5.1 แสดงพื้นที่ทางทรัพยากรของท้องถิ่นที่ถูกนิยามความหมายโดยคนในท้องถิ่นไว้ทั้งก่อนเกิด การเปลี่ยนแปลงและหลังจากที่เกิดการเปลี่ยนแปลง (ต่อ)

พื้นที่	ความคิดแต่เดิมของผู้คนในท้องถิ่นที่ นิยามให้พื้นที่	ประเด็นที่ก่อให้เกิด การเปลี่ยนแปลง	ความคิดใหม่ของผู้คนในท้องถิ่นที่ นิยามให้พื้นที่
นา	พื้นที่ทำกิน แต่ยังเปิดโอกาสให้ผู้อื่น เข้ามาหากินได้ เช่น การเขามาจับ ปลาในนาของตนเองได้ เป็นต้น ประกอบกับมีความสัมพันธ์ของ ระบบการแลกเปลี่ยนแรงงานผ่าน การลงแขก	- การเข้ามาของระบบตลาด (2460-2480) - การเปลี่ยนวิธีการครอบครอง (2529) - การเข้ามาเทคโนโลยีทางการเกษตร (2520 -2530) - การเปลี่ยนสิทธิในการจัดการน้ำไปสู่อำนาจของรัฐ (2520)	ยังคงเป็นพื้นที่ทางการทำกินอยู่แต่ ไม่มีการเปิดโอกาสให้ผู้อื่นเข้ามาหา กินเช่นเดิม นอกจากนี้ยังมีความคิด ทางการ “ทำขาย” เกิดขึ้นในพื้นที่นา ประกอบกับเกิดการเปลี่ยนแปลง ระบบแรงงานในพื้นที่ที่แต่เดิมพึ่ง การลงแขกแบบดั้งเดิมไปเป็นการ พึ่งเทคโนโลยีและการลงแขกแบบ การว่าจ้าง

รูปที่ 5.7 แผนผังแสดงความสัมพันธ์ระหว่างประเด็นที่ก่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนและเปลี่ยนแปลงต่อพื้นที่ทางทรัพยากร ซึ่งส่งผลให้เกิดเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆต่อท้องถิ่น

5.2.2 พื้นที่ทางความเชื่อและศาสนา : “การผสมผสานระหว่างผีกับพุทธ”

พื้นที่ทางความเชื่อและศาสนาจะเป็นพื้นที่ที่เกิดขึ้นภายหลังจากที่ชุมชนได้ก่อตัวขึ้นระยะหนึ่ง หลังจากการจัดการกับพื้นที่ทำกินจนเริ่มเรียบร้อยมากขึ้น ประกอบกับชุมชนเริ่มมีผู้คนมาอยู่ร่วมกันมากขึ้น บทบาทของพื้นที่ที่เกิดจากคติความเชื่อของท้องถิ่นและชุมชนจึงก่อตัวขึ้น ในการสร้างพื้นที่ทางศาสนานี้กลุ่มคนในวัฒนธรรมแบบล้านช้างในพื้นที่ลุ่มน้ำชีจะนับถือศาสนาแบบพุทธ พื้นที่ในรูปแบบของ “วัด” จึงเป็นภาพตัวแทนคติความเชื่อของท้องถิ่น

วิถีคิดของชุมชนในลุ่มน้ำชีเกี่ยวกับพื้นที่ทางศาสนานั้น จะมีการแยกพื้นที่แต่ละส่วนให้สัมพันธ์กับบทบาทและหน้าที่ของผู้ประกอบกิจกรรมในพื้นที่นั้นๆ การแยกพื้นที่ในการประกอบกิจของสงฆ์ออกจากพื้นที่ในการทำกิจวัตรของผู้คนจะเป็นสิ่งที่เห็นได้อย่างเด่นชัด โดยพื้นที่ในการประกอบกิจของสงฆ์คือ **“พื้นที่แบบสิม”** ส่วนพื้นที่ในการทำกิจของชาวบ้านจะเป็น **“พื้นที่ในแบบศาลาวัด”** ดังที่เราได้เห็นตัวอย่างของพื้นที่ดังกล่าวในท้องถิ่นฟ้าแดดสงยาง ตามคำที่ตาประภาส เครือวัลย์ ได้เล่าให้ฟังว่า⁵ “บ้านข้าวหลามมีสิมน้ำ โบสถ์น้ำ แต่ก่อนพิธีกรรมเมื่อมีการรับกฐินแล้ว ท่านว่าต้องไปลงสิม พระท่านไปลงสิม พิธีก็รับรู้จ้ก รับมหากฐินแล้วก็ไปลงสิม และในวันเข้าพรรษาก็ลงสิมเดี๋ยวนี้ไปโบสถ์บ้านเสมา เป็นกิจของสงฆ์เท่านั้นที่ลงสิมน้ำ ชาวบ้านนี้ไม่ได้เข้าไปใช้ วันเปิดศาลาหาค่า ข้างแรมก็ลงสิม เวลาบ้านไหนบ่มิมน้ำก็ต้องไปลงสิมบก พระท่านได้ไปลงสิมไปสวด เห็ดตอนกลางเวณเลย ฉันทเพลก็ลงเลย แต่ลงไปเฝ้าหยั่งกับรู้”

การใช้พื้นที่ทางศาสนาของท้องถิ่นในลุ่มน้ำชียังปรากฏลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์ที่ชัดเจนอีกประการคือ การซ้อนทับของมิติทางในความรู้สึกในความเป็นเจ้าของร่วมกันทั้งในระดับชุมชนท้องถิ่นและที่กว้างกว่าระดับท้องถิ่น โดยบทบาทของพื้นที่ของสิมจะมีบทบาทในระดับชุมชน ส่วนการนับถือและศรัทธาต่อพระสงฆ์และพระพุทธรูปจะเป็นความรู้สึกร่วมทั้งตั้งแต่ระดับของชุมชนจนถึงระดับของท้องถิ่น ส่วนพื้นที่แบบธาตุหรือพระธาตุนั้นจะเป็นความรู้สึกร่วมกันในระดับกว้างกว่าท้องถิ่น โดยการสร้างความรู้สึกร่วมกันผ่านพื้นที่ทางศาสนาทั้งสามระดับนี้เป็นวิธีเชื่อมโยงผู้คนเข้าหากันและเกิดโอกาสในการพบเจอกันมาช้านานแล้ว แต่เมื่อเกิดประเด็นทางการเปลี่ยนแปลงหลายอย่าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ การแบ่งอาณาเขตทางการปกครอง ซึ่งทำให้ความรู้สึกในความเป็นเจ้าของร่วมของคนเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไป⁶ โดยความรู้สึกที่มีต่อความศรัทธายังคงเหมือนเดิมแต่ความรู้สึกในความเป็นเจ้าภาพงานบุญและผลประโยชน์ที่ได้ทำให้เกิดความรู้สึกที่แตกต่างในความเป็นเจ้าของร่วมในพื้นที่เปลี่ยนแปลงไป

⁵ สัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง วันที่ 16 ธันวาคม 2544 ในบ้านคุณตาประภาส เครือวัลย์ (อายุ 79 ปี) ณ บ้านข้าวหลาม

⁶ โดยเฉพาะกลุ่มคนที่อยู่ในช่วงอายุ 40 ปีลงมา

พื้นที่ทางความเชื่อในอีกลักษณะหนึ่งของกลุ่มคนในลุ่มน้ำชีคือ พื้นที่ทางความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือ “ผี” โดยพื้นที่ในลักษณะเช่นนี้จะเป็นอาณาบริเวณที่มีความสำคัญต่อวิถีคิดของผู้คนในช่วงก่อนปี พ.ศ. 2440 เป็นอย่างมาก วิถีคิดเกี่ยวกับพื้นที่ของผีที่ใกล้ชิดกับชุมชนมากที่สุดจะเป็น **“พื้นที่เกี่ยวกับผีบรรพบุรุษ”** ซึ่งการสร้างพื้นที่นี้ขึ้นมานั้นชุมชนจะต้องยึดโยงกับกลุ่มสังคมเดิมของตน โดยการอัญเชิญผีบรรพบุรุษจากบ้านเดิมของตนมาอาศัยอยู่ในพื้นที่ดอนปู่ตาใหม่ในบ้านใหม่ที่ตนเองตั้งขึ้น⁷ ในพื้นที่แห่งผีบรรพบุรุษดังกล่าวจะเป็นพื้นที่ที่อาศัย **“กระจำ”** หรือ **“เฒ่าจำ”** เป็นตัวกลางในการเชื่อมโยงระหว่างคนกับผี

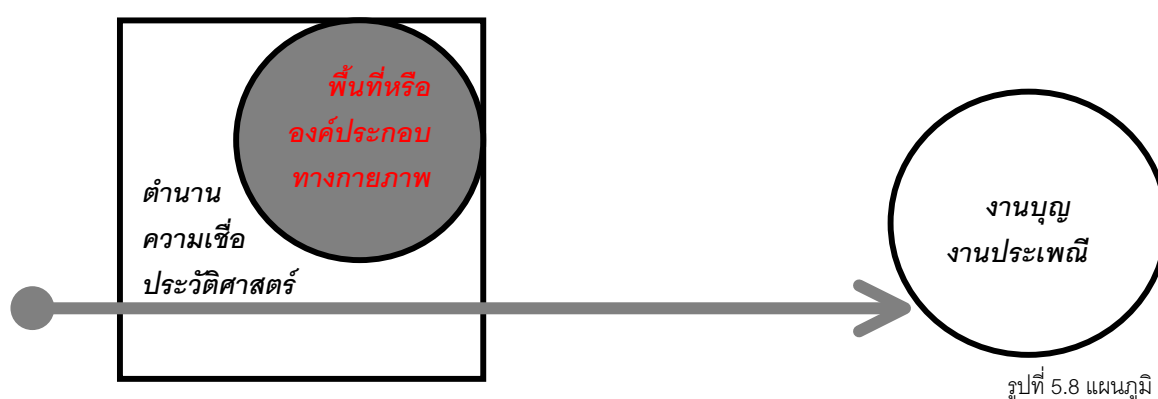
ความเชื่อเกี่ยวกับผีทำให้เกิดพื้นที่ต่างอีกหลายพื้นที่ เช่น พื้นที่ป่าช้า พื้นที่บูชาผีฟ้าผีแล่น เป็นต้น พื้นที่แบบป่าช้านั้นจะมีการแบ่งพื้นที่เกี่ยวกับประเภทของผีเช่นกัน การแยกพื้นที่ของผีที่ตายปกติตามความเชื่อของผู้คนในท้องถิ่นออกจากผีที่ตายจากสาเหตุอันไม่ปกตินั้น นับเป็นการสร้างพื้นที่ทางความเชื่อที่สัมพันธ์กับจินตนาการในเรื่องราวเกี่ยวกับวิญญาณในรูปแบบต่างๆ นอกจากการสร้างพื้นที่ให้แตกต่างกันออกไปแล้ว ชาวบ้านยังมีการสร้างพิธีกรรมที่แตกต่างกันออกไปในพิธีการส่งวิญญาณตามแต่ประเภทของการตาย พื้นที่แห่งการส่งวิญญาณตามความเชื่อของกลุ่มคนในลุ่มน้ำชีจะแบ่งออกเป็นพื้นที่ของผีปกติกับพื้นที่ของผีที่ตายแบบตายโหง ตายท้องกลมและการตายของเด็กออกจากกัน

สำหรับพื้นที่สุดท้ายเกี่ยวกับเรื่องราวการนับถือ “ผี” ที่จะขอลงมาถึงคือ **“พื้นที่ของการบูชาผีฟ้าผีแล่น”** ที่เป็นผีที่ชาวบ้านเชื่อว่ามีอำนาจในการควบคุมเกี่ยวกับฟ้าและฝน โดยชาวบ้านจะต้องจุดบั้งไฟเพื่อบูชาดังกล่าว พื้นที่ของผีในลักษณะเช่นนี้ในบางท้องถิ่นก็มีการโยงใยให้สัมพันธ์กับองค์ประกอบทางกายภาพของท้องถิ่น แต่บางแห่งก็ไม่ ดังเช่นในท้องถิ่นฟ้าแดดสงยางมีการนิยามเอาพระธาตุยาคูมาเป็นสัญลักษณ์ที่เกี่ยวกับการบูชาแล่น แต่ในท้องถิ่นอื่นๆ ก็ไม่พบการนำเอาความเชื่อดังกล่าวมาสัมพันธ์กับองค์ประกอบทางกายภาพหรือพื้นที่กายภาพอื่นๆ

การกล่าวถึงเรื่องราวของ **“พื้นที่แบบผีและพุทธ”** ที่กล่าวมาแล้วนั้น ยังมีความน่าสนใจว่า ชาวบ้านในท้องถิ่นแถบลุ่มน้ำชีไม่ได้มีการแยกขาดระหว่างพื้นที่ของผีและพุทธ แต่กลับพบว่า พื้นที่ทางความเชื่อแต่ละแห่งจะมีการผสมผสานความคิดแบบผีและพุทธไปด้วยกันอย่างกลมกลืน เช่น ในพิธีการบูชาผีฟ้าผีแล่นที่อาศัยพระสงฆ์ในการประกอบพิธี หรืออย่างพื้นที่ของการส่งวิญญาณของผีแบบป่าช้าก็ต้องให้พระสงฆ์เป็นผู้ประกอบกิจดังกล่าว เป็นต้น ดังนั้นในวิถีคิดเกี่ยวกับพื้นที่ทั้งทางผีและทางพุทธของชาวบ้านนั้นไม่ได้แยกขาดออกจากกันหรือมีเอนเอียงไปทางด้านใดมากกว่ากันเลย

⁷ เป็นที่น่าสังเกตว่าวิถีคิดของคนกลุ่มไทลาวจะยึดติดกับเครือญาติแบบเดิมเสมอคงจะเห็นได้จากการเชิญผีบ้านตามไปด้วยเสมอๆ เมื่อมีการตั้งถิ่นฐานในที่ใหม่

ลักษณะที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ทางความเชื่อท้องถิ่นยังมีวิธีคิดบางอย่างที่น่าสนใจเกี่ยวกับ “การนำเอาองค์ประกอบทางกายภาพหรือพื้นที่เดิมของเมืองมาผนวกกับเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของชุมชน คติทางความเชื่อ และตำนานท้องถิ่นต่างๆ” การนำเอาลักษณะทางกายภาพเหล่านี้มากลับมาใช้ใหม่โดยนิยามใหม่ที่สร้างขึ้นจากผู้คนในชุมชนเป็นประเด็นที่น่าค้นหาเป็นอย่างมาก ตัวอย่างที่เราพบในพื้นที่ศึกษาเช่น ท้องถิ่นคอนสวรรค์พบว่าชุมชนได้นิยามพื้นที่ศาลาเดิมของชุมชนให้สัมพันธ์กับเรื่องราวทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการเดินทางของเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ในการเดินทางผ่านพื้นที่ ในปี พ.ศ.2369 ตรงกับรัชสมัยของสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว⁸ อีกทั้งยังมีการสร้างเป็นงานบุญประเพณีการเลี้ยง “บุญศาลา” เพื่อบันทึกเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ไว้กับพื้นที่จริงโดยใช้วิธีการเล่าเรื่องผ่านงานบุญประเพณี หรืออย่างเช่นในบริเวณวัดกลางบ้านที่ชาวบ้านนำเอาหินใหญ่(ที่คาดว่าจะเป็ศิระสิงค์) มาเป็นป้อบ้านหรือใจบ้าน โดยตั้งไว้กลางลานวัด ส่วนในพื้นที่ท้องถิ่นฟ้าแดดสงยางจะพบว่าชาวบ้านได้นิยามเอาหินบนต้นยางมาผนวกกับตำนานการสร้างพระธาตุพนมและสร้างเป็นงานสงฆ์น้ำต้นยาง และนอกจากนี้ยังมีการนิยามองค์พระธาตุเดิมที่มาแต่สมัยของอารยธรรมทวารวดีให้สัมพันธ์กับคติความเชื่อในการบูชาผีฟ้าผีแถนรวมทั้งบันทึกเรื่องราวผ่านงานประเพณีอีกด้วย

แสดงกระบวนการนำเอาตำนานผนวกกับพื้นที่ทางกายภาพและสร้างเป็นงานประเพณี

นอกจากท้องถิ่นจะมีการนิยามพื้นที่ทางกายภาพให้ก่อเกิดความสัมพันธ์กับมิติทางประวัติศาสตร์ ความเชื่อ ความสัมพันธ์ทางสังคมแล้ว ผู้คนภายในท้องถิ่นยังได้มีการสร้างพื้นที่ในแบบของนามธรรมที่ไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยตาเพียงแต่สามารถสัมผัสได้ด้วยความรู้สึก เช่น “พื้นที่ทางจินตนาการ” พื้นที่ลักษณะเช่นนี้เป็นพื้นที่ที่ผู้คนใช้ระบายออกทางจินตนาการ หรือ แม้แต่ใช้โต้ตอบความไม่เป็นธรรมที่เกิดขึ้นตามความคิดของท้องถิ่น และเป็นพื้นที่ระบายสีสันของคติทางความเชื่อให้เกิดขึ้นภายในท้องถิ่น

⁸ สุทธิ เหล่าฤทธิ. 2545. ประวัติเมืองชัยภูมิ. ด้านสุทธการพิมพ์. กรุงเทพฯ. หน้า 82

ตัวอย่างที่สามารถหยิบยกมาอธิบายได้ก็คือ การสร้างพื้นที่ทางจินตนาการเกี่ยวกับ **“พื้นที่ทางงานบุญบังไฟ”** โดยพื้นที่แบบนี้ในบางแห่งก็มีการนิยามให้เข้ากับองค์ประกอบทางกายภาพของท้องถิ่น แต่บางพื้นที่ก็ไม่ พื้นที่แบบนี้เป็นพื้นที่ที่ไม่มีจริงทางกายภาพแต่เป็นอุดมการณ์ที่เกี่ยวข้องกับคติในการเคารพผีของท้องถิ่น รวมทั้งเป็นพื้นที่ร่วมของท้องถิ่นผ่านงานประเพณี ซึ่งเครือข่ายของความสัมพันธ์ผ่านพื้นที่งานบุญแบบนี้ไม่สามารถคาดเดาจากพื้นที่ทางกายภาพได้เลย

สำหรับท้องถิ่นแล้วพื้นที่ในแบบจินตนาการของท้องถิ่นจะไม่ได้มีแต่เฉพาะเพื่อสร้างความสัมพันธ์กันในท้องถิ่นแต่เพียงเท่านั้น สำหรับในบางท้องถิ่นยังมีไว้เพื่อโต้ตอบความไม่เป็นธรรมบางอย่างตามความคิดของชาวบ้านเช่น การนิยามพื้นที่ที่เป็นเขื่อนให้เป็นเมืองในตำนานที่พ่ายแพ้สงคราม การนิยามพื้นที่บางแห่งให้ขัดแย้งกับข้อมูลของหน่วยงานราชการที่ท้องถิ่นไม่เห็นด้วยกับความคิด เป็นต้น การใช้จินตนาการเหล่านี้เป็นภาพของการโต้ตอบทางความคิดระหว่างคนท้องถิ่นกับความคิดอื่นๆ ซึ่งเป็นเรื่องราวที่ผู้ศึกษาข้อมูลท้องถิ่นต้องให้ความใส่ใจเพื่อที่จะทำให้สามารถมองเห็นความขัดแย้งที่แฝงอยู่ในพื้นที่นั้นๆ ได้ดียิ่งขึ้น

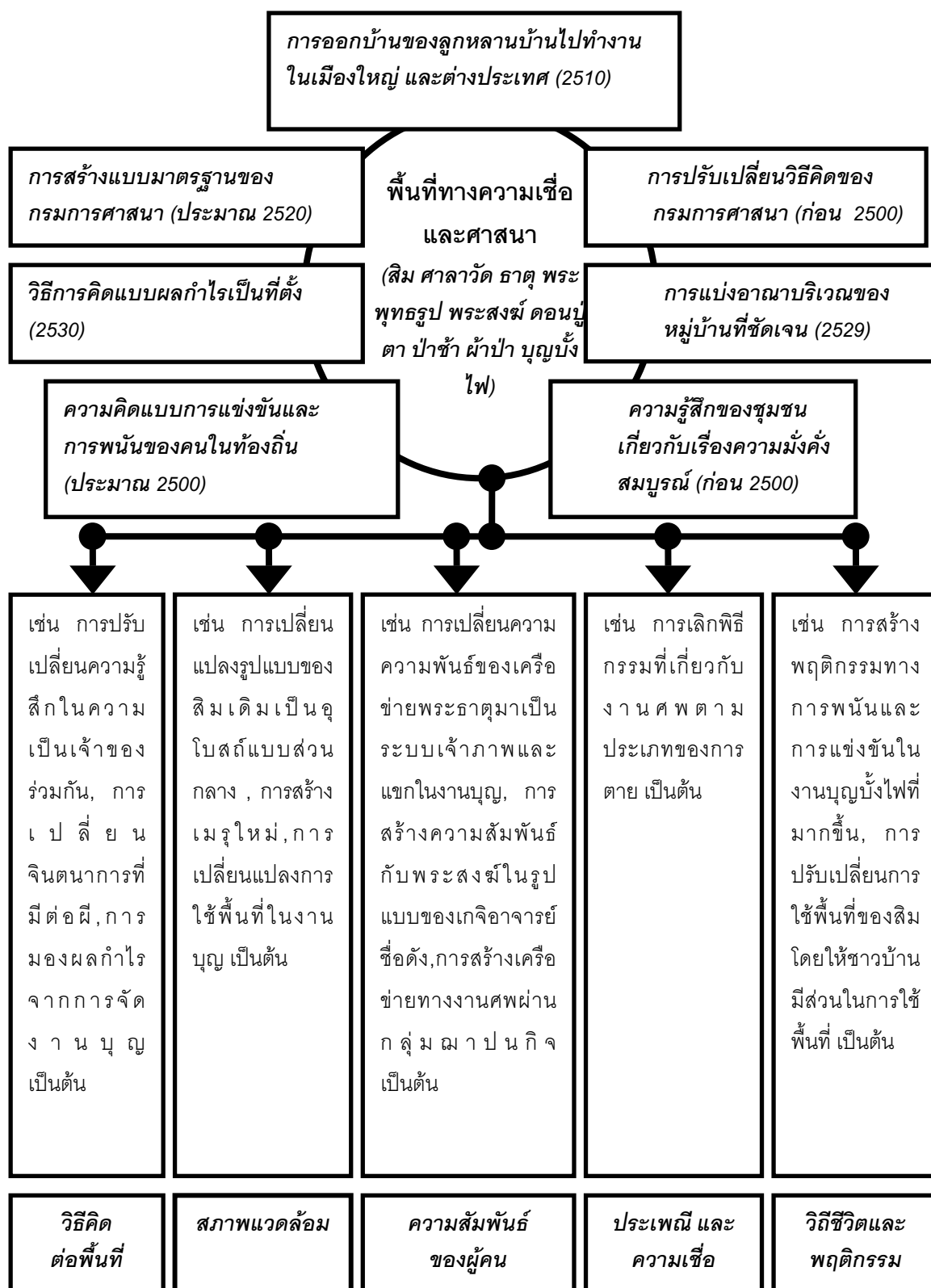
การสร้างพื้นที่ของความเชื่อและศาสนาภายในท้องถิ่นนั้นนอกจากจะเป็นพื้นที่ของการแสดงออกทางความเชื่อของผู้คนแล้ว ยังมีบทบาทในการเป็น **“พื้นที่แสดงตัวตนของกลุ่ม”** ที่บอกเล่าเรื่องราว ที่มา รวมถึงสร้างความสัมพันธ์กับถิ่นฐานที่ตนเองเคลื่อนย้ายมาจากมา วิธีการสร้างพื้นที่เหล่านี้เป็นการเชื่อมโยงมิติในอดีตของชุมชนให้เข้ากับมิติปัจจุบันของชุมชนอันจะนำไปสู่กระบวนการสร้างความเป็นท้องถิ่นต่อไป กล่าวคือ การสร้างพื้นที่ทางความเชื่อหลายๆ แห่งจะเป็นการนำเอาอดีตของกลุ่มคนนั้นๆ มาผูกไว้กับพื้นที่ปัจจุบันที่คนกลุ่มนั้นๆ ตั้งถิ่นฐานอยู่ แต่หลังจากนั้นพื้นที่ดังกล่าวก็จะเป็นตัวกลางหรือศูนย์กลางในการสร้างความสัมพันธ์ให้กับคนในท้องถิ่นที่มาจากหลายๆ แห่งให้มีความเป็นท้องถิ่นเดียวกันขึ้นมาอีก

ตารางที่ 5.2 แสดงพื้นที่ความเชื่อและศาสนาของท้องถิ่นที่ถูกละเมิดความหมายโดยคนในท้องถิ่นไว้ทั้งก่อนเกิดการเปลี่ยนแปลงและหลังจากที่เกิดการเปลี่ยนแปลง

พื้นที่	ความคิดแต่เดิมของผู้คนในท้องถิ่นที่ นิยามให้พื้นที่	ประเด็นที่ก่อให้เกิด การเปลี่ยนแปลง	ความคิดใหม่ของผู้คนในท้องถิ่นที่ นิยามให้พื้นที่
สิม	พื้นที่ประกอบกิจของสงฆ์	- การสร้างแบบ มาตรฐานของ กรมการศาสนา (ประมาณ 2520)	ชาวบ้านบางกลุ่มที่อายุน้อยกว่า 30 ปีลงมาเริ่มเปลี่ยนชื่อเรียกเป็น “อุ โบสถ์” เช่นภาคกลาง รวมทั้งมีการ ใช้สอยในกิจของฆราวาสรวมกับ สงฆ์ อีกทั้งบางแห่งผู้นับถือก็สามารถ ใช้สอยได้เช่นกัน
ศาลาวัด	พื้นที่ประกอบกิจของสงฆ์กับฆราวาส	ไม่มีการเปลี่ยน แปลง	พื้นที่ประกอบกิจของสงฆ์กับ ฆราวาส
พระสงฆ์ หรือ พระ พุทธ รูป	พื้นที่ที่สร้างความรู้สึกร่วมกันของคนทั้ง ในระดับชุมชนและท้องถิ่น เช่น เครือ ข่ายของพระอุปัชฌาย์ เครือข่ายพระ พุทธรูปองค์สำคัญๆ เป็นต้น	- การปรับเปลี่ยน วิธีคิดจาก กรมการศาสนา (ก่อน 2500) - การแบ่งอาณา บริเวณของหมู่ บ้านที่ชัดเจน (2529)	เกิดการนับถือพระสงฆ์ในรูปแบบ ของเกจิอาจารย์ที่ไม่อ้างอิงกับพื้นที่ ทางกายภาพมากขึ้น อีกทั้งเกิด ความรู้สึกในความเป็นเจ้าของอัน เนื่องมาจากการมีเจ้าภาพงานบุญ ซึ่งทำให้เกิดความรู้สึกที่ขัดแย้งของ คนในท้องถิ่น
ธาตุ หรือ พระธาตุ	พื้นที่ที่สร้างความสัมพันธ์ของผู้คนทั้ง ในระดับชุมชน ท้องถิ่นและกว้างกว่า ท้องถิ่น นอกจากนี้ในบางพื้นที่ยังพบ การผสมผสานกับความคิดเรื่องผีแถน	- การแบ่งอาณา บริเวณของหมู่ บ้านที่ชัดเจน (2529) - วิธีการคิดแบบผล กำไรเป็นที่ตั้ง (2530)	ธาตุขนาดเล็กบางแห่งปรับเปลี่ยน ไปเป็นการครอบครองเฉพาะของ ชุมชน ส่วนธาตุขนาดใหญ่ใน หลายๆพื้นที่เกิดความคิดต่อพื้นที่ที่ ผสมผสานความเชื่อเข้ากับมิติของ ทุนนิยมที่มองเห็นผลกำไรจากการ จัดงานประเพณีรวมไปกับงานบุญ
ผ้าป่า	พื้นที่ทางประเพณีที่สร้างความ สัมพันธ์ภายในท้องถิ่น	- การออกบ้าน ของลูกหลาน บ้านไปทำงาน ในเมืองใหญ่ และต่าง ประเทศ (2510)	เป็นพื้นที่ที่เชื่อมโยงระหว่างชุมชน กับลูกหลานบ้านที่ออกไปทำงานใน ที่ต่างๆ โดยใช้งานบุญผ้าป่าเป็น ศูนย์กลาง

ตารางที่ 5.2 แสดงพื้นที่ความเชื่อและศาสนาของท้องถิ่นที่ถูกนิยามความหมายโดยคนในท้องถิ่นไว้ทั้งก่อนเกิดการเปลี่ยนแปลงและหลังจากที่เกิดการเปลี่ยนแปลง (ต่อ)

พื้นที่	ความคิดแต่เดิมของผู้คนในท้องถิ่นที่นิยามให้พื้นที่	ประเด็นที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง	ความคิดใหม่ของผู้คนในท้องถิ่นที่นิยามให้พื้นที่
ดอนปู่ตา	พื้นที่ทางวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงผู้คนในท้องถิ่นที่เกิดการตั้งถิ่นฐานใหม่เข้ากับท้องถิ่นเดิมที่ผู้คนย้ายถิ่นฐานมา	- การแบ่งอาณาบริเวณของหมู่บ้านที่ชัดเจน (2529) - ความรู้สึกของชุมชนเกี่ยวกับเรื่องความมั่งคั่งสมบูรณ์ (ก่อน 2500)	การแยกพื้นที่ดอนปู่ตาออกไปตามหมู่บ้านต่างๆ จนทำให้เกิดความรู้สึกของความเป็นหมู่บ้านที่ชัดเจนขึ้น
ป่าช้า	พื้นที่ทางพิธีกรรมทางความเชื่อที่ผสมผสานกับจินตนาการในเรื่องผี	- การสร้างแบบแผนมาตรฐานของกรมการศาสนา (2520 - 2530)	การเปลี่ยนพื้นที่งานศพแบบป่าช้ามาเป็นการเผาแบบ “เมรุ” ทำให้พิธีกรรมต่างๆ หายไป
บุญบั้งไฟ	พื้นที่ทางประเพณีที่สร้างความสัมพันธ์ของคนทั้งในระดับชุมชนท้องถิ่นและเชื่อมโยงไปถึงระดับชาติ เพื่ออำนวยความสะดวกสมบูรณ์ให้แก่พื้นที่	- ความคิดแบบการแข่งขันและการพนันของคนในท้องถิ่น (ประมาณ 2520) - การแบ่งอาณาบริเวณของหมู่บ้านที่ชัดเจน (2529)	ยังคงเป็นพื้นที่ทางประเพณีที่สร้างความสัมพันธ์ของคนทั้งในระดับชุมชนท้องถิ่นและเชื่อมโยงไปถึงระดับชาติ เพื่ออำนวยความสะดวกสมบูรณ์ให้แก่พื้นที่ แต่มีแนวคิดเกี่ยวกับการแข่งขันการพนันที่มากขึ้น

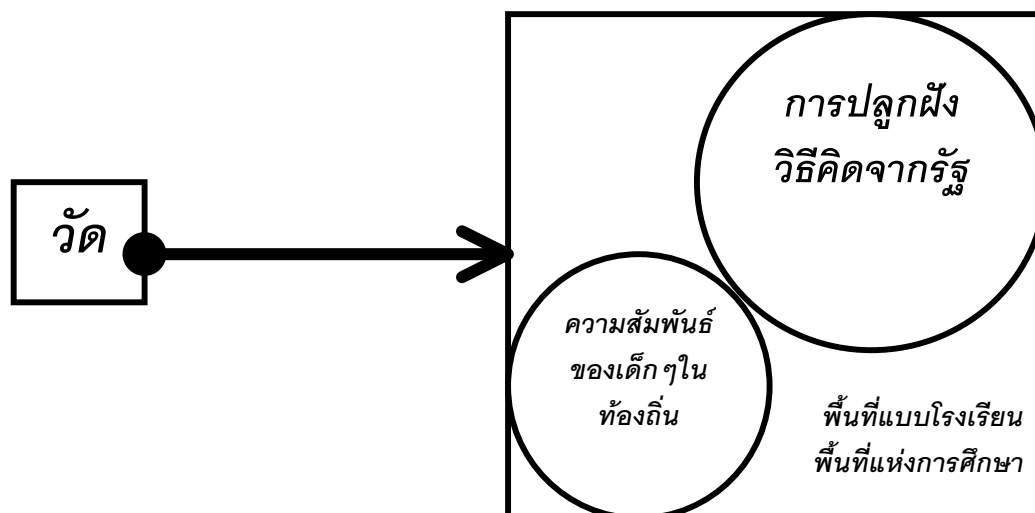
รูปที่ 5.9 แผนผังแสดงความสัมพันธ์ระหว่างประเด็นที่ก่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนและเปลี่ยนแปลงต่อพื้นที่ทางความเชื่อและศาสนา ซึ่งส่งผลให้เกิดเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆต่อท้องถิ่น

5.2.3 พื้นที่ทางการใช้สอย

เป็นพื้นที่ทางกายภาพที่ผู้คนในท้องถิ่นมองเห็นเป็นพื้นที่ในการใช้ประโยชน์ภายในพื้นที่หรือระหว่างพื้นที่ การเข้ามามีบทบาทของพื้นที่ในลักษณะเช่นนี้จะเข้ามามีบทบาทในช่วงประมาณปี พ.ศ. 2500 (อาจมากกว่าหรือ น้อยกว่าไม่เกิน 10 ปี ในแต่ละท้องถิ่น) ตัวอย่างของพื้นที่แห่งการใช้สอยเหล่านี้จะแก่ พื้นที่แบบโรงเรียน ตลาด อนามัย ที่ทำการบริหารขององค์การบริหารส่วนตำบล เป็นต้น โดยกลุ่มคนที่น่าพาหรือสร้างพื้นที่เหล่านี้ให้กับชุมชนก็มีแตกต่างกันออกไปตามแต่ละท้องถิ่นและแต่ละช่วงของเวลา

พื้นที่แบบโรงเรียน เป็นพื้นที่ที่มีผลต่อวิถีชีวิตของผู้คนในท้องถิ่นเป็นอย่างมาก โดยแต่เดิมในช่วงเวลาประมาณก่อน ปีพ.ศ. 2460 พื้นที่ของโรงเรียนจะเป็นพื้นที่ที่ถูกสร้างคิดภายในท้องถิ่น โดยในบางท้องถิ่นก็เป็นพื้นที่ที่แยกขาดออกจากวัด บางแห่งก็ไม่ โดยโรงเรียนในช่วงเวลาดังกล่าวนั้นยังเป็นพื้นที่ที่ถูกนิยามให้เป็น **“พื้นที่แห่งการศึกษา”** ของเด็กภายในชุมชนและท้องถิ่น ต่อมาในช่วงประมาณหลังจากปี พ.ศ. 2464 เป็นต้นมาพื้นที่ของโรงเรียนเริ่มที่จะมีการจัดการจากภาครัฐมากขึ้น การสร้างหลักสูตรการสร้างวิถีคิดต่างๆจึงถึงปลุกฝังลงในความคิดของผู้คนในท้องถิ่นตั้งแต่วัยเด็ก พื้นที่แบบโรงเรียนจึงกลายเป็นพื้นที่แห่งการเรียนรู้แต่เป็นกระบวนการการเรียนรู้แบบสร้างค่านิยมบางอย่างที่รัฐต้องการที่จะสร้างขึ้น ซึ่งปรากฏการณ์ดังกล่าวได้มาเกิดขึ้นอย่างชัดเจนในช่วงประมาณปี พ.ศ. 2504 ซึ่งการสร้างกระแสของการสร้างชาติ

นอกจากโรงเรียนจะเป็นสถานที่แห่งการศึกษาและพื้นที่แห่งการปลูกฝังกระแสทางความคิดต่างๆจากภาครัฐแล้วยังอาจอีกได้ว่า พื้นที่ของโรงเรียนเป็นการเปิดโอกาสในการพบปะสังสรรค์ของเด็กภายในท้องถิ่น โดยแต่เดิมในช่วงก่อนปี พ.ศ. 2500 ในช่วงที่ท้องถิ่นต่างๆมักมีโรงเรียนในแบบที่ใช้ร่วมกันหลายบ้าน ไม่ใช่การแยกไปตามบ้านต่างเช่นทุกวันนี้ โรงเรียนแบบใช้สอยร่วมกันนี้ทำให้เกิดความสัมพันธ์ของเด็กๆในพื้นที่ อันจะนำไปสู่ความเป็นเพื่อนหรือการสร้างกลุ่มเครือเพื่อนขึ้นภายในท้องถิ่น การสร้างเครือเพื่อนในลักษณะเช่นนี้เป็นการสร้างความเกี่ยวพันในลักษณะเช่นเดียวกับ **“การผูกเสี่ยว”** เพียงแต่วิธีการอาจเปลี่ยนแปลงไปรวมถึงระดับของความสัมพันธ์อาจมีระดับที่น้อยลงกว่าวิธีการแบบผูกเสี่ยว

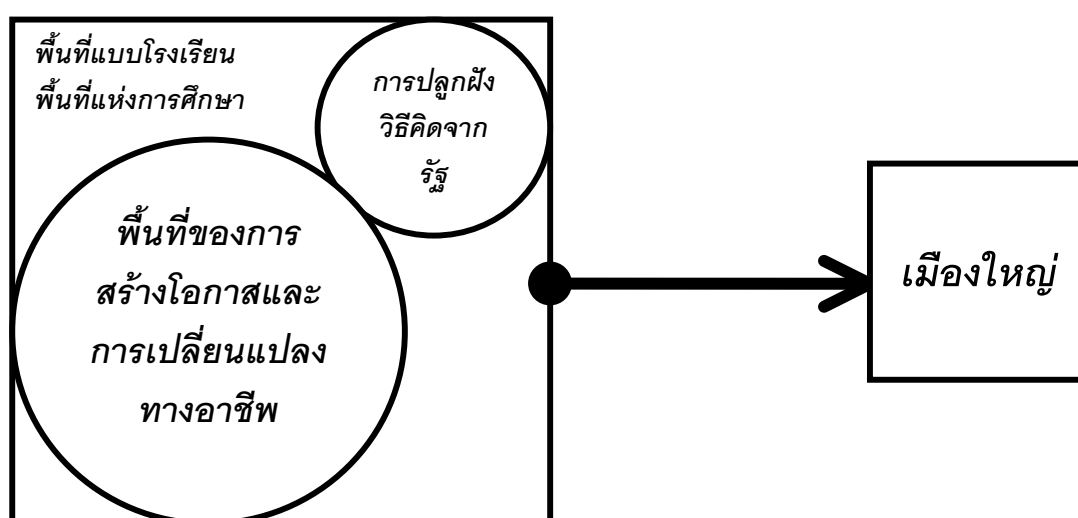

รูปที่ 5.10 แผนภูมิแสดงนิยามเชิงพื้นที่ที่เกิดขึ้นกับพื้นที่ของโรงเรียนในช่วงประมาณปี พ.ศ. 2460 - 2500

พื้นที่อีกแห่งที่สร้างการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ให้กับแต่ละท้องถิ่นเป็นอย่างมากคือ พื้นที่แบบตลาด โดยการเข้ามาของบทบาทในพื้นที่แบบดังกล่าวเกิดขึ้นในช่วงเวลาประมาณปีพ.ศ. 2480 - 2490 **พื้นที่ที่ถูกนิยามให้เป็นพื้นที่ของการแลกเปลี่ยนทรัพยากรระหว่างภายในท้องถิ่นกับภายนอกท้องถิ่น** โดยแต่เดิมนั้นผู้คนในกลุ่มน้ำชีจะอาศัยวิธีการแลกเปลี่ยนระหว่างท้องถิ่นผ่านกลุ่มคนที่เรียกว่า “นายฮ้อย” แต่ภายหลังจากการเข้ามามีบทบาทของตลาดซึ่งกลุ่มที่มีบทบาทในการจัดการตลาดในช่วงแรกก็คือ “กลุ่มคนจีนและกลุ่มชนชั้นผู้ปกครอง” สถานที่แห่งการแลกเปลี่ยนทรัพยากรนี้ ทำให้เกิดวิธีคิดแบบตลาด โดยมีความคิดเกี่ยวกับต้นทุนและกำไรเกิดขึ้นภายในท้องถิ่นแต่ละแห่ง ซึ่งการเปลี่ยนแปลงทางความคิดเหล่านี้ทำให้เกิดผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิธีคิดอีกหลายส่วนในท้องถิ่นที่เริ่มมองทรัพยากรให้เป็นทรัพยากร มีค่า มีการลงทุนและที่ผลกำไร เช่น พื้นที่นา ทาม หนอง กุด เป็นต้น

ตัวอย่างบางประการที่ทำให้การเปลี่ยนแปลงวิธีคิดอันเนื่องมาจากการเข้ามามีบทบาทของพื้นที่แบบตลาดคือ การเปลี่ยนวิธีคิดและค่านิยมพื้นที่แบบพื้นที่ทางการศึกษา มาถึงส่วนนี้บางท่านอาจตั้งคำถามว่ามันเกี่ยวข้องกันอย่างไร ลองมาดูข้อสรุปในส่วนนี้ท่านจะได้เห็นภาพการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญที่เกิดขึ้นในท้องถิ่น โดยเมื่อตลาดเริ่มมีบทบาทในการกำหนดความคิดของผู้คนมากขึ้น ความคาดหวังของมูลค่าส่วนเกินหรือกำไรจึงเกิดขึ้น ความคาดหวังนี้ทำให้เกิดการนิยามพื้นที่ทางการศึกษาแต่เดิมหรือโรงเรียน กลายเป็นพื้นที่ของการสร้างโอกาสและการเปลี่ยนแปลงทางอาชีพ ต่อมาเมื่อความคิดต่างๆ เริ่มก่อตัวมากขึ้น **ความคิดที่มีต่อโรงเรียนเริ่มเปลี่ยนแปลงไปมากขึ้นเป็นความคิดแบบการลงทุนและผลกำไร** เนื่องจากในการเรียนต้องมีค่าใช้จ่ายในระหว่าง

เรียน เราจึงขอนำคำบอกเล่าของคุณตาประภาส เครือวัลย์⁹เล่าให้ฟังถึงชีวิตของท่านในยามที่ท่านเรียนหนังสือ ว่า “หลังจบ ป. 5 แล้วก็เลยเรียนต่อมัธยม ก็เลยขอพ่อแม่ไปเรียน **พอบได้ตอบจึงได้เลย** **ตอบด้วยน้ำตาเพราะจนไม่มีเงินส่งต่อ** ครูผู้สอนก็เคยมาบอกให้ไปเรียนต่อ บ่เสียหาย แต่พ่อก็บ่มีเงินเนื่องจากจน อาชีพของพ่อคือทำนา ทำนาด้วยน้ำฝน นาหลุ่มล่ำปาวจักหนอยน้ำท่วมข้าว บางปีก็ได้บางปีก็บ่ได้ บางทีก็มีความจำเป็นต้องแลกข้าวกิน” การเปลี่ยนแปลงในครั้งนี้มีผลสำคัญที่ทำให้เกิดกระแสของการหลั่งไหลเข้ามาเมืองของลูกหลานบ้านในเวลาต่อมาจนทำให้ชุมชนต่างหลงเหลือแต่เด็กและคนชราเป็นส่วนใหญ่ดังที่พบเห็นในปัจจุบัน

รูปที่ 5.11 แผนภูมิแสดงนิยามเชิงพื้นที่ที่เกิดขึ้นกับพื้นที่ของโรงเรียนในช่วงประมาณปี พ.ศ. 2500 – 2540

ต่อมาในช่วงหลังจากปี พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา พื้นที่ทางการใช้สอยต่างๆเริ่มเข้ามามีบทบาทภายในท้องถิ่นมากยิ่งขึ้น เช่น พื้นที่แบบอนามัย พื้นที่ของสำนักงานการบริหารองค์การบริหารส่วนตำบล เป็นต้น ในบทบาทของสถานอนามัยที่เข้ามาในชุมชนนั้นจะเป็นภาพในเชิงบวกที่ก่อให้เกิดความสะดวกรสบายในการรักษาโรค แม้ว่าในระยะแรกนั้นพื้นที่แบบอนามัยจะไม่ให้ความสำคัญกับพืชสมุนไพรภายในท้องถิ่น แต่ชาวบ้านก็ยังมีวิธีการรักษาโรคในลักษณะของ **“คู่นานทางการรักษา ระหว่างการแพทย์แผนใหม่กับการแผนแบบชาวบ้าน”** ควบคู่กันไป โดยระบบการแพทย์แบบชาวบ้านนั้นจะเป็นทั้งในส่วนเกี่ยวกับ **“องค์ความรู้เรื่องสมุนไพรท้องถิ่น”** และ **“การรักษาโรคโดยอาศัยอำนาจพิเศษบางอย่าง”** โดยชาวบ้านก็ยังคงใช้การรักษาในทั้งสองรูปแบบควบคู่กันไปตามแต่ความเชื่อของแต่ละปัจเจกบุคคล

ในการเข้ามาของพื้นที่แบบอนามัยได้ก่อให้เกิดพื้นที่แบบใหม่ขึ้นภายในชุมชนคือ **“พื้นที่ครัวและห้องน้ำ”** ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวแม้ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงในเชิงบวกที่มีต่อ

⁹ คำบอกเล่านี้ท่านเราให้เราฟังในวันที่ 28 เมษายน 2545 ซึ่งถือเป็นการเล่าถึงชีวิตของท่านที่สำคัญมาก และทำให้เราสามารถเข้าใจในหลายเรื่องเกี่ยวกับ ความคิดของคนเกี่ยวกับโรงเรียนหรือการเรียนในช่วงเวลานั้น

ชาวบ้านแต่การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวก็ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนทางพฤติกรรมแก่ผู้คนในท้องถิ่นในระยะแรกแต่ต่อมาชาวบ้านก็สามารถทำความเข้าใจกับพื้นที่ใหม่ดังกล่าวและสามารถใช้สอยได้เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวันของแต่ละคนได้อย่างแนบเนียน

ตารางที่ 5.3 แสดงพื้นที่ทางการใช้สอยของท้องถิ่นที่ถูกนิยามความหมายโดยคนในท้องถิ่นไว้ทั้งก่อนเกิดการเปลี่ยนแปลงและหลังจากที่เกิดการเปลี่ยนแปลง

พื้นที่	ความคิดแต่เดิมของผู้คนในท้องถิ่นที่นิยามให้พื้นที่	ประเด็นที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง	ความคิดใหม่ของผู้คนในท้องถิ่นที่นิยามให้พื้นที่
โรงเรียน	พื้นที่ทางการเรียนรู้ของเด็กภายในท้องถิ่น	- การเปลี่ยนแปลงนโยบายในการศึกษาสมัยรัชกาลที่ 5 (2427) - การใช้ พรบ. ประถมศึกษา (2464) - การสร้างหลักสูตรการสอนจากส่วนกลาง (2564)	การปรับเปลี่ยนวิธีคิดที่มีต่อพื้นที่โรงเรียนมี 3 ครั้งด้วยกันคือ การแยกพื้นที่ทางการศึกษาออกจากพื้นที่ทางศาสนา การเปลี่ยนบทบาทของผู้หญิงในโอกาสทางการศึกษาและการปลูกฝังแนวคิดแบบส่วนกลางให้กับเด็กในท้องถิ่น โดยในปัจจุบันพื้นที่โรงเรียนไม่ใช่พื้นที่ทางการศึกษาอย่างเดียวแต่เป็นพื้นที่ในการสร้างโอกาสทางอาชีพให้แก่เด็ก ๆ ในท้องถิ่นอีกด้วย
ตลาด (นายฮ้อย, ตลาดเจ๊ก, ร้านค้า, ร้านค้าชุมชน)	พื้นที่ที่ใช้ในการแลกเปลี่ยนทรัพยากรระหว่างท้องถิ่น และภายในท้องถิ่น	- การสร้างทางรถไฟ (2443) - การสร้างการพัฒนาชนบท (2530)	วิวัฒนาการของตลาดในลุ่มน้ำชีเปลี่ยนแปลงจากตลาดที่อาศัยตัวบุคคลเช่นนายฮ้อย มาสู่การค้าที่อาศัยพื้นที่ตลาด ร้านค้า โดยชาวบ้านนิยามพื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่ที่คาดหวังในผลกำไรมากขึ้น ส่วนร้านค้าชุมชนเกิดขึ้นในช่วง ปี พ.ศ. 2530 เนื่องจากการรวมตัวของชุมชน
อนามัย	ไม่เคยมีมาก่อน	- มาตรฐานการรักษาพยาบาล (2510-2520)	เกิดการรักษาพยาบาลสองสายที่คู่กันไปคือ การรักษาพยาบาลแผนใหม่และการรักษาพยาบาลแผนโบราณ เช่น การใช้ผี การใช้สมุนไพร เป็นต้น
องค์การปกครองส่วนตำบล	ไม่เคยมีมาก่อน	- พรบ. กระจายอำนาจการปกครอง (2543)	พื้นที่การปกครองที่ใช้พื้นที่สาธารณะโดยชอบธรรม

5.2.4 พื้นที่ทางจินตนาการหรือพื้นที่ทางตำนานท้องถิ่น

ลักษณะพิเศษของพื้นที่ในลักษณะเช่นนี้คือ เป็นพื้นที่ในทางนามธรรมที่อาจจะอ้างอิงกับพื้นที่ทางกายภาพภายในท้องถิ่นหรือไม่ก็ได้ โดยพื้นที่เหล่านี้จะมีความใกล้เคียงกับพื้นที่ทางความเชื่อและพื้นที่ทางศาสนา แต่ที่เราได้แยกพื้นที่เหล่านี้ออกมาเป็นประเด็นในการนำเสนออีกหัวเรื่องนั้น เนื่องจากพื้นที่ทางจินตนาการนั้นจะไม่เกี่ยวข้องกับคติทางความเชื่อของกลุ่มคน แต่เป็นสิ่งที่ชาวบ้านทั้งในเชิงปัจเจกบุคคลและในเชิงกลุ่มชุมชนสร้างขึ้นตามแต่จินตนาการที่มีในแต่ละท้องถิ่น

พื้นที่ทางจินตนาการในแบบที่หนึ่งที่จะขอนำเสนอคือ **พื้นที่ทางจินตนาการที่อ้างอิงกับพื้นที่ทางกายภาพอื่น ๆ ในท้องถิ่น** ดังตัวอย่างที่พบในท้องถิ่นคอนสวรรค์เกี่ยวกับการมีจินตนาการสร้างพื้นที่แห่ง “ตำนานการเกิดภูแลนคา” ตามที่พ่อใหญ่แม่ใหญ่บ้านโนนโพธิ์¹⁰ ได้เล่าเรื่องราวความเชื่อให้เราฟังว่า “ภูแลนคา หรือภูอี่เฒ่า แต่เดิมนั้นเป็นแนวเดียวกันหมดเลยกับภูอื่น อย่างภูด้วงนี่ก็เป็นแนวเดียวกัน ต่อมาเมื่อมีหมาตัวหนึ่งชื่อว่า “หมาบักทอก” รู้ว่าบ้านเมืองจะเกิดการสู้รบกัน จึงไปเตะให้ภูแยกออกจากกัน ทำให้ภูเขาที่เคยเป็นทะเลสาบอยู่ด้านใน น้ำที่อยู่ในทะเลสาบด้านในจึงไหลออกมา “ท้าวภูผาแดง” ได้ยินเรื่องเข้าจึงพาเอา “เรือสำเภา” ขน “ภูเขา” มาเพื่อมาถ่วงน้ำไว้ แต่มาไม่ทันจึงเกิดภูเขาที่เรียกว่า “ภูสำเภา” เกิดขึ้น และจากวันนั้นเป็นต้นมา ภูแลนคา ภูด้วงก็ขาดออกจากกัน และยังมีภูสำเภา เกิดขึ้นในท้องถิ่นอีกด้วย” โดยเนื้อหาของการสร้างจินตนาการท้องถิ่นนี้ขึ้นมานั้นนอกจากจะทำให้เกิดวิธีการจดจำพื้นที่ทางกายภาพภายในท้องถิ่นแล้วยังมีเนื้อสอนใจที่มีไว้สอนลูกหลานเกี่ยวกับ ความสามัคคี อีกด้วย

พื้นที่ทางจินตนาการในแบบที่สองคือ **พื้นที่ทางจินตนาการที่ใช้โต้ตอบกับบางสิ่งที่ชาวบ้านมีความคิดในการต่อต้าน** ดังตัวอย่างที่พบในท้องถิ่นเสมา เช่น การนิยามพื้นที่ที่เป็นเขื่อนลำปาวให้เป็นเมืองในตำนานที่พ่ายแพ้สงคราม(คือเมืองเชียงโสมเชียงสร้อย) หรือการนิยามพื้นที่บางแห่งในเขตคูเมืองให้ขัดแย้งกับข้อมูลของกรมศิลปากรที่ท้องถิ่นไม่เห็นด้วย เป็นต้น การใช้จินตนาการเหล่านี้เป็นภาพของการโต้ตอบทางความคิดระหว่างคนท้องถิ่นกับความคิดอื่นๆ เป็นสำคัญ

พื้นที่ทางจินตนาการในแบบสุดท้ายก็คือ **พื้นที่ทางจินตนาการเพื่อใช้อ้างอิงผู้คนกับพื้นที่** โดยการสร้างพื้นที่เหล่านี้ชาวบ้านจะใช้สื่อสารกันเองในท้องถิ่นเพื่ออ้างอิงของถิ่นฐานหรือบ้านเรือนของแต่ละบุคคลภายในท้องถิ่น เช่น “การสร้างพื้นที่แบบคุ้ม” จะเป็นการนิยามผู้คนให้สัมพันธ์กับพื้นที่ทางกายภาพ การสร้างพื้นที่ในความคิดของผู้คนในชุมชนท้องถิ่นลักษณะนี้ก็เพื่อที่จะสามารถอ้างอิงตำแหน่งที่อยู่อาศัยของบุคคลนั้นในพื้นที่ได้ง่ายขึ้น เช่น นายแดงคุ้มหัวโนน นางดำคุ้มปลายดิน อ้ายแดงคุ้มนาเขิน เป็นต้น วิธีการสร้างพื้นที่คุ้มในลักษณะเช่นนี้ก็เนื่องมาจากในสมัย

¹⁰ พ่อเฒ่าได้เล่าให้เราฟังในการประชุมผู้เฒ่าผู้แก่ที่บ้านโนนโพธิ์ ในศาลาวัดของบ้าน วันที่ 14 กรกฎาคม 2545 เวลา 13.00 – 15.00 น.

ก่อนหน้านั้นภายในชุมชนเองยังไม่มีระบบนามสกุลไว้อ้างอิงผู้คนกัน ดังนั้นต่อมาเมื่อมี **“พื้นที่แบบนามสกุล”** เกิดขึ้นนั้นในระยะแรกของการตั้งนามสกุล ก็เป็นพื้นที่ในจินตนาการแบบใหม่ที่ทำให้ **ผู้คนระหว่างท้องถิ่นสามารถอ้างอิงถึงกันได้ง่ายขึ้น** เช่น นามสกุลนาชัย... ที่เป็นภาพตัวแทนของคนในท้องถิ่นฟ้าแดดสงยาง แต่เมื่อระยะเวลาเปลี่ยนไปการแต่งงานระหว่างผู้คนก็มีผลที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ของนามสกุลดังกล่าวเนื่องจากในวัฒนธรรมของชาวลุ่มน้ำชีและชาวอีสานนั้นมักจะนำพาเขยเข้ามาอยู่ในบ้านดังนั้นเมื่อเกิดการเปลี่ยนนามสกุลภายหลังจากการแต่งงานตามกฎหมาย นามสกุลเดิมที่คงเหลืออยู่ในท้องถิ่นจึงกลายเปลี่ยนเป็นนามสกุลของฝ่ายชายที่ย้ายตนเองเข้ามาจากท้องถิ่นอื่น พื้นที่ในแบบของนามสกุลจึงไม่สามารถใช้เป็นการอ้างอิงผู้คนกับถิ่นที่อยู่อาศัยได้ สำหรับในปัจจุบันนั้นการอ้างอิงของชาวบ้านที่มีต่อคนในท้องถิ่นนั้นจะถูกนำไปสัมพันธ์กับพื้นที่ทางการปกครองแล้วบางส่วนโดยเฉพาะการอ้างอิงที่เกิดจากกลุ่มคนวัยกลางคนลงมา เช่น **การอ้างชื่อ นามสกุล และต่อท้ายด้วยหมู่ที่** ซึ่งการอ้างอิงในลักษณะเช่นนี้จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่าเป็นการอ้างอิงแบบปัจเจกบุคคล การสืบเชื้อสาย และพื้นที่ทางการปกครองเป็นสำคัญ

5.2.5 พื้นที่อยู่อาศัยระดับครัวเรือน

พื้นที่ของเรือนที่จะกล่าวถึงในที่นี้ไม่ได้เป็นภาพแต่เฉพาะภายในที่อยู่อาศัยแต่จะหมายรวมถึงพื้นที่โดยรอบที่เป็นที่ที่ใช้ในการปลูกเรือนในชุมชนอีกด้วย และในพื้นที่ระหว่างเรือนนี้เองที่เป็นเครื่องอธิบายความสัมพันธ์ต่างของกลุ่มเรือนที่ตั้งข้างเคียงกันได้เป็นอย่างดี

การกล่าวถึงพื้นที่ในแบบของเรือนที่ใช้ในการอยู่อาศัยในระดับปัจเจกจะเป็นการอธิบายถึงหน่วยของพื้นที่ทางสังคมที่เล็กที่สุดที่มีภายในชุมชนท้องถิ่น พื้นที่ในอาณาบริเวณระดับที่ย่อยที่สุดนี้เองที่เป็นภาพที่แสดงให้เราสามารถเข้าใจถึงวิถีคิดต่อพื้นที่ในลักษณะของพื้นที่ส่วนตัวภายในพื้นที่ชุมชนได้ ภาวะความเป็นส่วนตัวของพื้นที่เรือนและระหว่างเรือนในชุมชนในอดีตนั้นจะไม่มี การแบ่งแยกอาณาบริเวณที่ชัดเจน โดยลักษณะของการสร้างเรือนในแต่ละหลังจะเกิดจาก สร้างในพื้นที่ที่ใกล้กับเรือนหลังเดิมที่เป็นเรือนพ่อตาแม่ยาย หรือในบางหลังก็เป็นการสร้างต่อมาในส่วนของเล้าข้าว ที่ชาวบ้านเรียกเรือนลักษณะเช่นนี้ว่า **“ตูปต่อเล้า”** การครอบครองพื้นที่ของเรือนจึงเป็นไปตามความสัมพันธ์ทางเครือญาติแบบบางๆ กล่าวคือแม้ว่าการสร้างเรือนจะสร้างในที่ทางที่เป็นของญาติแต่เนื่องจากว่าพื้นที่ภายในบ้านหรือหมู่บ้านต่างๆจะไม่มีขอบเขตทั้งในระดับชุมชนและในระดับบ้านที่ชัดเจนเพียงแต่หากว่าผู้ใดเป็นผู้ถางหญ้า ปล้ำต้นไม้ลง ก็จะมีคามหมายโดยนัยว่าได้ครอบครองพื้นที่ในการสร้างเรือนนั้นแล้ว

พื้นที่ที่เป็นส่วนเชื่อมต่อระหว่างเรือนนี้ ในแต่เดิมนั้นชุมชนจะใช้เป็นเส้นทางสัญจรภายในครัวเรือนรวมถึงเป็นพื้นที่ที่เปิดโอกาสให้เกิดการพบปะกันภายในชุมชน ความต่อเนื่องของพื้นที่ที่ไม่มีสิ่งกีดขวางที่ถาวรนี้ทำให้วิถีคิดของผู้คนไม่มีการแบ่งอาณาเขตของความเป็นส่วนตัวและความ

เป็นส่วนรวมที่ชัดเจน ต่อมาเมื่อกรรมสิทธิ์ที่ดินเข้ามามีบทบาทเกี่ยวกับการครอบครองพื้นที่ในเรือนและระหว่างเรือนนี้ ทำให้วิถีคิดของคนในชุมชนเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไป การครอบครองและการสร้างเครื่องบ่งบอกทางความเป็นเจ้าของที่ดินนั้นเริ่มมีมากขึ้น ดังที่จะเห็นได้จากการสร้างรั้วกันพื้นที่ของตนเอง ที่สามารถพบเห็นได้โดยทั่วไป วิถีคิดต่อพื้นที่ระหว่างเรือนก็มีการเปลี่ยนแปลงไปจากแต่เดิมที่ความเป็นเจ้าของไม่ชัดเจนทำให้ผู้คนในชุมชนยังสามารถเอามะละกอหรือพืชพันธุ์ที่ขึ้นระหว่างบ้านมากินได้แต่เมื่อวิถีคิดในความเป็นเจ้าของปรากฏชัดเจนขึ้น ความแบบปัจเจกจึงถูกทำให้ชัดเจนมากขึ้นๆ

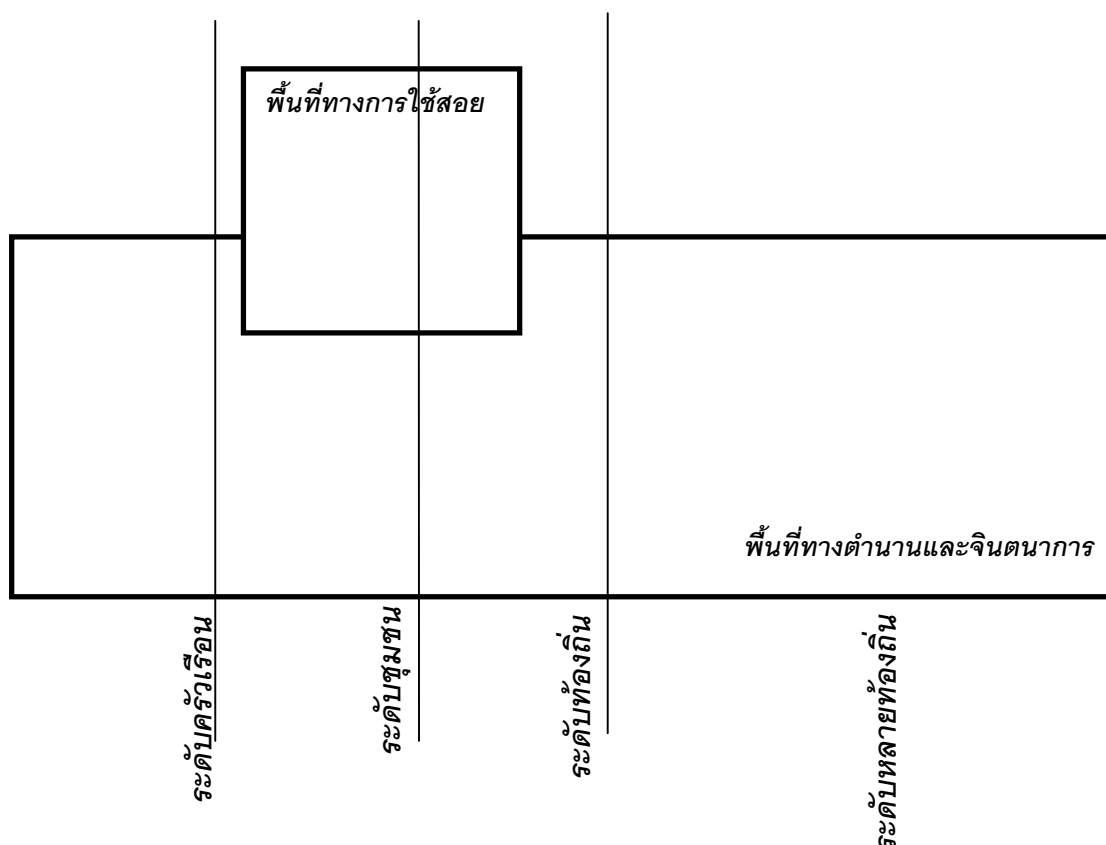
นอกจากวิถีคิดที่มีความเป็นปัจเจกที่มากขึ้นของผู้คนในชุมชนแล้ว การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญกับพื้นที่ของเรือนนี้ก็คือ การนับถือผีเจ้าที่ดินในระดับเรือน โดยแต่เดิมนั้นชาวบ้านจะมีการนับถือผีในระดับเรือน ระดับบ้านและในระดับท้องถิ่น แต่การเคารพผีในระดับของพื้นที่ดินของครัวเรือนนั้นจะไม่เป็นที่ปรากฏ แต่ในปัจจุบันพบว่าบางท้องถิ่นเริ่มที่จะนับถือผีในระดับของปัจเจกบุคคลอย่างพื้นที่เรือนมากขึ้น ดังที่เห็นได้จากการตั้งศาลพระภูมิเจ้าที่ภายในพื้นที่ดินของตนเอง ซึ่งแม้ว่าวิถีคิดเช่นนี้จะยังไม่เกิดขึ้นมากนักในพื้นที่แถบลุ่มน้ำชี โดยเฉพาะในสังคมชนบทแต่ก็เป็นเครื่องบ่งชี้ที่ทำให้เราเห็นว่าวิถีคิดแบบดังกล่าวเริ่มมีเพิ่มขึ้นๆ

รูปที่ 5.12 แสดงพื้นที่เรือนและพื้นที่ระหว่างเรือนภายในท้องถิ่นแถบลุ่มน้ำชี

สำหรับการจำแนกพื้นที่ในลุ่มน้ำชีออกเป็น 5 ประเภทตามรายละเอียดที่กล่าวมาแล้วนั้น พบว่า ในความเป็นจริงแล้วพื้นที่ในหลายๆพื้นที่ที่มีมิติที่เกิดความซ้อนทับกัน เช่น พื้นที่ของพระธาตุจะมีการซ้อนทับกันระหว่างพื้นที่ทางศาสนา พื้นที่ทางความเชื่อในเรื่องผีแถน พื้นที่ในตำนานเป็นต้น หรือในอีกหนึ่งตัวอย่างเกี่ยวกับพื้นที่นา ที่เกิดการซ้อนทับกันระหว่าง พื้นที่ทางทรัพยากรในการทำกินผสมผสานกับการหากินในช่วงที่ทรัพยากรยังอุดมสมบูรณ์ พื้นที่ทางความเชื่อเรื่องตาแฮก พื้นที่ทางประเพณีเช่น การลงแขก เป็นต้น ซึ่งจากตัวอย่างทั้งสองเป็นหนึ่งในหลายตัวอย่างที่เกิดการซ้อนทับกันในหลายมิติภายในพื้นที่หนึ่งพื้นที่

นอกจากการซ้อนทับในหลายมิติภายในพื้นที่แต่ละประเภทแล้ว เรายังพบประเด็นที่น่าสนใจในเกี่ยวกับระดับของความรู้สึกในการครอบครองพื้นที่ และระดับของการใช้สอยพื้นที่ตั้งแต่ระดับครัวเรือน ชุมชน ท้องถิ่นไปจนการเชื่อมโยงในหลายๆท้องถิ่นที่น่าสนใจ

รูปที่ 5.13 แผนภูมิแสดงมิติที่ซ้อนทับของพื้นที่แต่ละประเภท และความเข้มข้นของระดับการใช้สอยตั้งแต่ระดับครัวเรือน ชุมชน ท้องถิ่นและหลายท้องถิ่น

5.3 การจัดการภายในพื้นที่ต่างๆของท้องถิ่น

การศึกษาเกี่ยวกับการจัดการพื้นที่และการจัดการทรัพยากร อานันท์ กาญจนพันธุ์ได้จำแนกแนวทางการศึกษาออกเป็น 4 แนวทางคือ¹¹ 1) แนวทางการศึกษาการจัดการทรัพยากรในเชิงอรรถประโยชน์ 2) แนวทางการศึกษาการจัดการทรัพยากรในเชิงนิเวศน์วัฒนธรรม 3) แนวทางการศึกษาการจัดการทรัพยากรในเชิงสถาบัน และ 4) แนวทางการจัดการทรัพยากรในเชิงของความสัมพันธ์ของอำนาจ

¹¹ อานันท์ กาญจนพันธุ์. พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร : กระบวนทัศน์และนโยบาย. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. กรุงเทพฯ. 2543 . หน้า 6

แต่สำหรับวิธีการศึกษาในครั้งนี้ทางคณะวิจัยจะไม่ได้อธิบายในแนวทางหนึ่งแนวทางใดโดยเฉพาะเจาะจงไป แต่จะอธิบายวิธีการจัดการพื้นที่ต่างๆภายในท้องถิ่นในหลายมิติที่ผสมผสานกันไป

5.3.1 แนวทางการจัดการภายในพื้นที่หาอยู่หากิน

การสร้างระบบการจัดการภายในพื้นที่ที่มีบทบาทเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตโดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับปัจจัย 4 จะเป็นเรื่องราวที่ต้องให้ความสำคัญ สำหรับผู้คนในลุ่มน้ำชีเองก็ทราบดีเกี่ยวกับความสำคัญในการจัดการทรัพยากรภายในพื้นที่แนวอยู่แนวกิน วิธีการจัดการในพื้นที่ดังกล่าวจึงถูกสร้างขึ้นด้วยวิธีการที่แตกต่างกันออกไป

ก. **พื้นที่ของน้ำและระบบการกักเก็บน้ำของชุมชนท้องถิ่น** เป็นเรื่องราวที่สำคัญอันดับต้นๆของท้องถิ่นในลุ่มน้ำชี โดยจากการศึกษาเกี่ยวกับลักษณะทางภูมิศาสตร์เบื้องต้นของท้องถิ่นดังกล่าวทำให้สามารถสรุปได้ว่า แหล่งน้ำภายในท้องถิ่นจะแบ่งออกเป็น 5 ลักษณะคือ

1. แหล่งน้ำที่สร้างขึ้นเองภายในชุมชน(เช่น คูน้ำล้อมรอบชุมชน)
2. บึงหรือหนองน้ำขนาดใหญ่ที่ใช้ร่วมกันภายในท้องถิ่น
3. บึงหรือหนองน้ำขนาดเล็กที่ใช้เฉพาะในชุมชน
4. น้ำในลำน้ำชี
5. น้ำในลักษณะของซีหลง (ร่องน้ำที่เกิดจากเกิดจากทางน้ำเดิมของแม่น้ำชี)

การจัดการพื้นที่แหล่งน้ำแต่ละแหล่งของท้องถิ่นและชุมชนจึงมีวิธีการที่หลากหลายแตกต่างกันออกไป สำหรับการจัดการพื้นที่แหล่งน้ำเรื่องแรกที่จะกล่าวถึงคือ **การจัดการในแหล่งน้ำที่เป็นองค์ประกอบของชุมชนเดิมที่มีมาก่อนภายในพื้นที่อันได้แก่ คูเมืองต่างๆ** วิธีการสร้างสรรค์ของชุมชนเกี่ยวกับระเบียบของการใช้พื้นที่ดังกล่าวนี้จะมีวิธีที่หลากหลาย วิธีการแรกคือ **การจัดการพื้นที่แหล่งน้ำโดยนิยามไว้กับตำนานของท้องถิ่น** โดยการจัดการน้ำในลักษณะเช่นนี้จะเป็นการใช้พื้นที่คูเมืองเดิมให้เป็นพื้นที่ทางความเชื่อมากกว่าที่จะเป็นพื้นที่ที่จะสามารถใช้สอยได้ วิธีการที่สองคือ **การจัดการพื้นที่โดยนิยามให้เป็นส่วนหนึ่งของเอกลักษณ์ของชุมชนท้องถิ่น** เช่น การนิยามแหล่งน้ำให้เป็นของหมู่บ้านด้วยการสร้างวิถีคิดที่ว่า “กินน้ำหนองนี้ก็ต้องได้เป็นคนบ้านนี้” เป็นต้น วิธีที่สามคือ **การจัดการพื้นที่แหล่งน้ำโดยสร้างความสัมพันธ์ผ่านงานประเพณี** โดยการนิยามพื้นที่แหล่งน้ำเดิมเหล่านี้ให้เป็นแหล่งน้ำที่ใช้ในพิธีกรรมบางอย่าง เช่น การกำหนดให้ในงานสงกรานต์ในบ้านต้องเอาน้ำภายในหนองน้ำบางหนองมาใช้ในพิธีกรรม เป็นต้น

พื้นที่แหล่งน้ำที่เป็นบึงหรือหนองน้ำขนาดใหญ่ที่มีการใช้สอยในระดับของท้องถิ่น ซึ่งรวมถึงน้ำในลำน้ำชี และซีหลงนั้น จะเป็นการจัดการพื้นที่ในลักษณะที่เปิดโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรได้อย่างเสรี(Open Access) ของกลุ่มคนทั้งในและนอกท้องถิ่น ซึ่งอาจเป็น

เพราะว่า พื้นที่แหล่งน้ำเหล่านี้จะมีความอุดมสมบูรณ์มาก ดังจะเห็นได้จากการตั้งชื่อของหนองน้ำเหล่านี้ เช่น บึงนกไก่อ ในท้องถื่นคอนสวรรค์ ที่นกไม่สามารถบินปลาในหนองน้ำได้ทันและเมื่อนกหยุดกินชาวบ้านไปพบเข้าจึงเรียกว่า นกไก่อ เพราะไม่ยอมกินปลา ซึ่งเป็นเครื่องชี้ชัดให้เห็นถึงความสมบูรณ์ของทรัพยากรในพื้นที่ดังกล่าว ฉะนั้นแล้วด้วยความร่ำรวยทางทรัพยากรนี้เองที่วิธีการควบคุมการใช้พื้นที่นี้จึงไม่มีความคุมอย่างเข้มข้น

พื้นที่แหล่งน้ำต่อไปที่จะกล่าวถึงคือ **พื้นที่บึงหรือหนองน้ำขนาดเล็กของชุมชน** โดยการจัดการพื้นที่ในแหล่งน้ำเหล่านี้จะมีลักษณะที่คล้ายคลึงกับวิธีการของแหล่งน้ำขนาดใหญ่คือ **การเปิดโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรได้อย่างเสรี(Open Access)** แต่ภายหลังจากระบบตลาดที่เข้ามาสัมพันธ์กับวิถีคิดของคนภายในสังคมกลับพบวิธีการที่ชาวบ้านใช้พื้นที่ทางทรัพยากรของชุมชนเป็นทุนตามระบอบของตลาด โดยมีการขายสิทธิในการจับปลาให้กับนายทุนนอกพื้นที่เข้ามาหาปลาในแหล่งน้ำของชุมชน และนำเงินที่ได้จากการขายในครั้งนั้นๆ มาเป็นสมบัติส่วนกลางที่ใช้ในการสร้างพื้นที่อื่นๆ ที่ใช้ประโยชน์ร่วมกันในชุมชน เช่น สร้างศาลาวัด สร้างโรงเรียน เป็นต้น

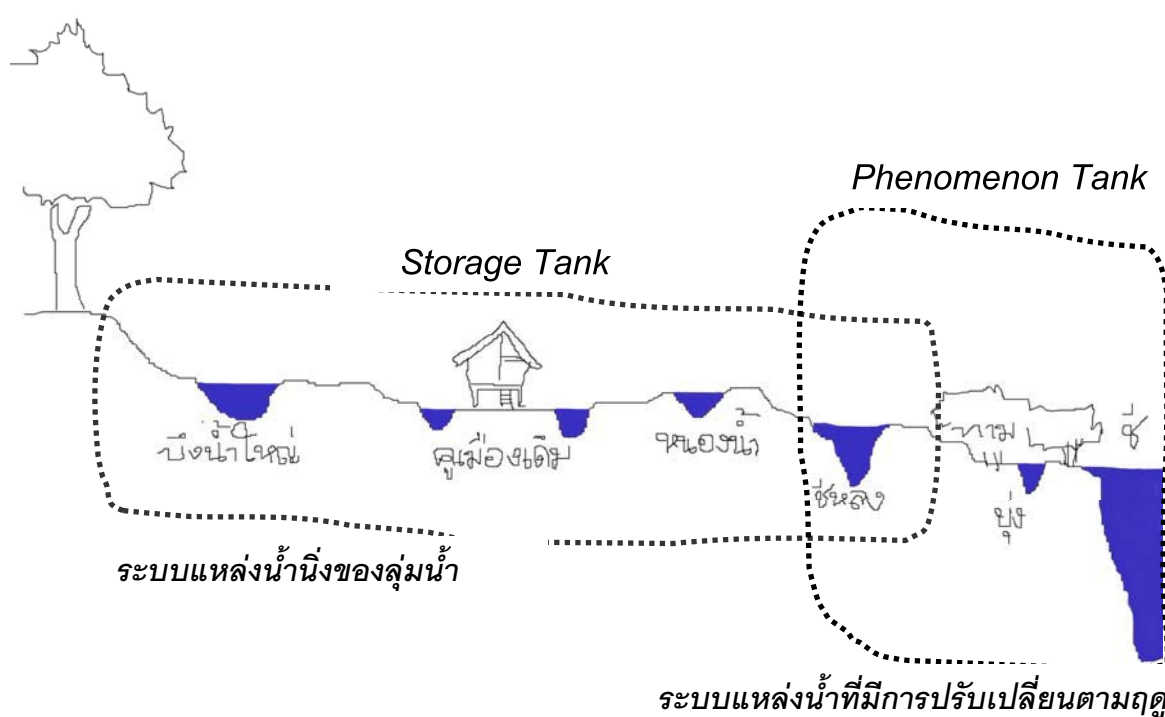
ตารางที่ 5.4 แสดงวิธีการจัดการพื้นที่แหล่งน้ำภายในท้องถื่นและชุมชน

ลักษณะของแหล่งน้ำ	วิธีการจัดการพื้นที่
แหล่งน้ำที่สร้างขึ้นเองภายในชุมชน (เช่น คูน้ำล้อมรอบชุมชน)	1. การจัดการพื้นที่โดยนิยามไว้กับตำนานของท้องถื่น 2. การจัดการพื้นที่โดยนิยามให้เป็นส่วนหนึ่งของเอกลักษณ์ของชุมชนท้องถื่น 3. การจัดการพื้นที่โดยสร้างความสัมพันธ์ผ่านงานประเพณี
บึงหรือหนองน้ำขนาดใหญ่ที่ใช้ร่วมกันภายในท้องถื่น	เปิดโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรได้อย่างเสรี(Open Access)
บึงหรือหนองน้ำขนาดเล็กที่ใช้เฉพาะในชุมชน	1. เปิดโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรได้อย่างเสรี(Open Access) 2. การจัดการทรัพยากรของชุมชนแบบทุนตามระบอบของตลาด
น้ำในลำน้ำชี	เปิดโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรได้อย่างเสรี(Open Access)
น้ำในลักษณะของซีหลง (ร่องน้ำที่เกิดจากเกิดจากทางน้ำเดิมของแม่น้ำชี)	เปิดโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรได้อย่างเสรี(Open Access)

ระบบการใช้น้ำของชุมชนและท้องถื่นในลุ่มน้ำชีมีข้อสังเกตที่น่าสนใจเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรน้ำของพื้นที่ที่เป็นเมืองโบราณมาแต่เก่าก่อนทั้งเมืองตั้งแต่สมัยทวารวดีจนกระทั่งถึงเมืองในสมัยขอมพบว่า **การตั้งถิ่นฐานของเมืองเหล่านี้จะไม่เลือกชัยภูมิที่เป็นที่สูงที่สุดของพื้นที่แต่จะเลือกบริเวณที่สูงรองลงมาแต่ขณะเดียวกันก็จะไม่ต่ำจนถึงระดับที่น้ำท่วมถึงได้ง่าย** โดยในกรณีศึกษาที่พบทั้งสามพื้นที่ เช่น เมืองฟ้าแดดสงยาง เมืองกาหลงและเมืองเตย เป็นต้น ซึ่งจาก

การศึกษาทำให้เราพบว่า การเลือกที่ตั้งเมืองในลักษณะดังกล่าวจะเอื้อให้เกิดผลทางการกักเก็บน้ำที่มีประสิทธิภาพมากขึ้นของชุมชน

นอกจากนี้เรายังสามารถจำแนกระบบของแหล่งน้ำในลุ่มน้ำซีตามธรรมชาติของน้ำได้สองคือ แหล่งน้ำนิ่งที่ใช้กักเก็บน้ำ กับแหล่งน้ำที่มีการเปลี่ยนแปลงตามฤดูกาล โดยชุมชนและท้องถิ่นของผู้คนในลุ่มน้ำจะมีการเรียนรู้ที่จะใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำแต่ละประเภทแตกต่างกันออกไป หรือเราอาจกล่าวได้ว่า ชุมชนในลุ่มน้ำซีมีการเรียนรู้ที่จะอยู่กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติมากกว่าที่จะเข้าไปจัดการกับธรรมชาติ ซึ่งการที่ท้องถิ่นมีความเข้าใจในระบบของแหล่งน้ำในลุ่มน้ำนี้ทำให้ผู้คนในท้องถิ่นมีวิธีการสร้างเครือข่ายในทางราบระหว่างชุมชน เพื่อสอดคล้องกับการใช้แหล่งน้ำและการหาทรัพยากรจากแหล่งน้ำ ดังนั้นเราอาจสรุปได้ว่า **ในลุ่มน้ำซีจะประกอบด้วยระบบน้ำทั้งสองระบบ โดยชุมชนแต่ละแห่งต้องสร้างโครงข่ายในทางราบเพื่อเชื่อมโยงระบบลุ่มน้ำเข้าหากันอันจะนำไปสู่การแลกเปลี่ยนทรัพยากรและการใช้น้ำตลอดทั้งปี**

รูปที่ 5.14 ภาพวาดจำลองสภาพทางภูมิศาสตร์ของแหล่งน้ำในลุ่มน้ำซีที่ชุมชน
มีวิธีการเรียนรู้ที่จะอยู่กับลุ่มน้ำอย่างสอดคล้องกับธรรมชาติ

ข. พื้นที่ทาม บุ่ง และโคก ลักษณะการเข้าถึงทรัพยากรภายในพื้นที่ “หาอยู่หากิน” ของผู้คนในท้องถิ่นแถบลุ่มน้ำซีช่วงก่อนปี พ.ศ. 2480 จะมีลักษณะที่เปิดกว้างและให้เสรีในการเข้าถึงทรัพยากรภายในพื้นที่ (Open Access) เป็นส่วนใหญ่ ดังที่จะพบเห็นได้จากการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ ทาม บุ่ง โคกต่างๆ ซึ่งสำหรับการเปิดเสรีในการเข้าถึงทรัพยากรในลักษณะเช่นนี้หากมองอย่างผิวเผิน

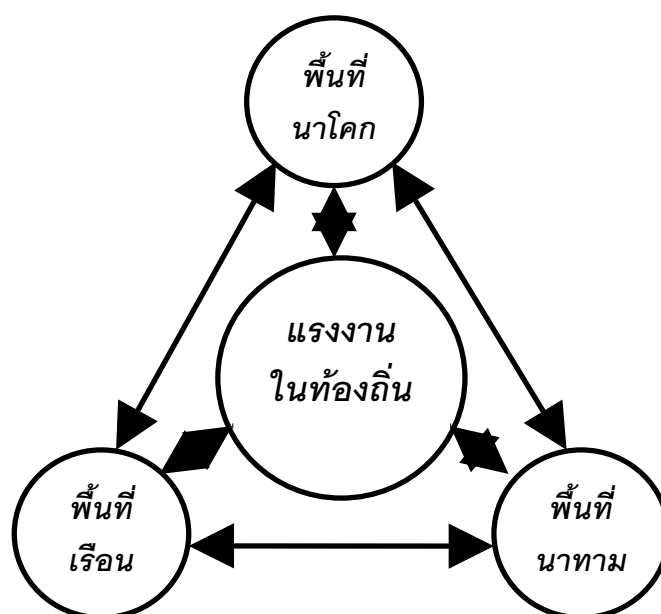
อาจทำให้เราสรุปว่าเป็นภาพของการใช้ประโยชน์ร่วมกันของท้องถิ่นอย่างสงบเรียบร้อย แต่หากพิจารณาและสังเกตความสัมพันธ์ในพื้นที่จะพบว่า ท่ามกลางภาพลักษณะเชิงบวกเกี่ยวกับใช้ทรัพยากรในพื้นที่นี้ก็จะมีความสัมพันธ์เชิงลบแฝงมาด้วยเช่นกัน ดังที่เราได้เห็นจากการครอบครองพื้นที่โคกของบ้านใหญ่ที่อยู่ภายในท้องถิ่น การสร้างความรู้สึกในความเป็นเจ้าของของบ้านใหญ่นี้แม้ว่าจะไม่ได้มีการครอบครองในเชิงกรรมสิทธิ์ หรือบ้านใหญ่อาจไม่ได้ตั้งถิ่นฐานในพื้นที่เนินนั้นๆโดยตรง แต่ความเป็นกลุ่มคนกลุ่มแรกที่เข้ามาในท้องถิ่นจึงทำให้กลุ่มคนที่เข้ามาในช่วงเวลาหลังเกิดความยากแกรง ความรู้สึกในความเป็นเจ้าของพื้นที่ดังกล่าวจึงเกิดขึ้นอย่างไม่เป็นทางการ ตัวอย่างที่ทำให้เรามองเห็นภาพความสัมพันธ์เชิงลบได้ชัดเจนคือ การเข้าถึงทรัพยากรไม้ที่นำมาใช้ในการปลูกเรือน ที่คนในท้องถิ่นบางกลุ่มจะสามารถเข้าถึงได้ยาก และต้องออกไปแสวงหาทรัพยากรจากพื้นที่อื่นมาแทน แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าทุกท้องถิ่นจะเกิดปรากฏการณ์ในลักษณะเช่นนี้เสมอไป

นอกจากนี้วิธีการในการใช้พื้นที่สาธารณะข้างต้นยังมีประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับพฤติกรรมการใช้พื้นที่ที่เกิดขึ้นแบบที่สัมพันธ์กับเวลาและสถานการณ์ โดยพฤติกรรมการใช้พื้นที่ป่าสาธารณะบางส่วนของท้องถิ่นจะเปิดโอกาสให้กับคนในชุมชนหรือท้องถิ่นเข้าไปใช้เป็นพื้นที่ทำกินชั่วคราวในบางปีที่คนนั้นๆประสบกับสถานการณ์ที่ไม่สามารถทำกินในที่ทางของตนเองได้ ซึ่งวิธีการเหล่านี้ชาวบ้านจะเปิดโอกาสให้กับกลุ่มคนที่ด้อยโอกาสทางสังคมให้ได้มีกิน โดยพื้นที่ป่าที่ชาวบ้านเปิดโอกาสในบางสถานการณ์ให้เข้ามาทำกินนี้เรียกว่า **“เหล่า”** แต่ลักษณะของการใช้พื้นที่ในแบบนี้ก็เป็นที่น่าสนใจอีกว่าจะมีแต่เฉพาะในท้องถิ่นทางลุ่มน้ำชีตอนปลายที่เราพบในท้องถิ่นสงเปือย ก็พฤติกรรมในพื้นที่แบบ **“เหล่า”** จะมีลักษณะในการครอบครองพื้นที่แบบชั่วคราวของปัจเจกบุคคล เมื่อบุคคลนั้นไม่ทำนาในพื้นที่เหล่าแล้วบุคคลอื่นสามารถเข้ามาใช้พื้นที่แบบดังกล่าวเป็นพื้นที่ทำกินชั่วคราวได้เช่นกัน¹² ซึ่งวิธีการดังกล่าวเป็นเสมือนพื้นที่ที่ไว้รับประกันว่าคนในชุมชนท้องถิ่นแม้ว่าในกลุ่มที่อยู่ในพื้นที่ชายขอบจะมีข้าวไว้กินในแต่ละปีแน่นอน

สำหรับวิธีการจัดการพื้นที่ในที่ทาม และบึงนั้นก็มีเรื่องราวที่น่าสนใจเกี่ยวกับการใช้พื้นที่ดังกล่าวในการทำนา โดยชาวบ้านจะเรียนรู้พฤติกรรมการณ์ขึ้นลงของน้ำในแต่ละปี และอาศัยในช่วงเวลาฤดูแล้งซึ่งน้ำในพื้นที่บึงทามต่างทุกระดับลง ชาวบ้านก็จะไปเข้าไปใช้พื้นที่ดังกล่าวทำนา ดังนั้นฤดูกาลของการทำนาในพื้นที่บึงและทามของลุ่มน้ำชีนั้นจึงมีความแตกต่างกันไปตามแต่ละท้องถิ่น ความแตกต่างของช่วงเวลาในการทำนาดอนกับการทำนาทามนั้นทำให้เกิดความสัมพันธ์กับระบบแรงงานของชุมชนท้องถิ่นที่สามารถหมุนเวียนเปลี่ยนกันไปช่วยเหลือกันได้ และยังทำให้เกิดกิจกรรมในท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง แต่เมื่อเกิดกระบวนการปฏิบัติในการทำนาของท้องถิ่นในเหมือนกัน

¹² เมื่อมีการเข้ามาถางป่าทำพื้นที่เหล่าโดยผู้ใดแล้วชาวบ้านก็จะเรียกพื้นที่เหล่าตามชื่อของผู้ที่เข้ามาถาง เช่น เหล่าพ่อใหญ่มี เหล่าผู้ใหญ่มา เป็นต้น

อันเนื่องมาจากระบบการจัดการน้ำของกรมชลประทาน การซ้นทับของการใช้แรงงานในท้องถิ่นจึงมีมากขึ้น จำนวนแรงงานที่มีในท้องถิ่นจึงไม่เพียงพอที่จะช่วยเหลือกันเองได้เนื่องจากก็ต้องป้อนในพื้นที่ของตนเองเช่นกัน และสาเหตุข้างต้นนี้เองก็เป็นอีกหนึ่งสาเหตุนอกจากระบบความคิดแบบตลาด ที่ทำให้การสร้างระบบประกันแรงงานในท้องถิ่นในรูปแบบของ “การลงแขก” เปลี่ยนแปลงไป

รูปที่ 5.15 แผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ของแรงงานในท้องถิ่นผ่านพื้นที่นาทาม นาโคกและพื้นที่เรือนที่อยู่อาศัย

5.3.2 การจัดการภายในพื้นที่ทางความเชื่อและศาสนา

บทบาทในการจัดการพื้นที่ทางความเชื่อและศาสนาจะมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับ “การครอบครองพื้นที่” ดังกล่าวเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากพื้นที่เหล่านี้จะมีกลุ่มคนต่างๆ ที่เข้ามาครอบครองและสร้างวิธีการจัดการขึ้นในพื้นที่ซึ่งจะไม่เหมือนกับลักษณะการจัดการของพื้นที่หาอยู่หากิน บทบาทของกลุ่มคนในระยะแรกในการครอบครองพื้นที่ทางความเชื่อและศาสนาโดยส่วนใหญ่แล้วจะเป็นครอบครองรวมกันของชุมชนท้องถิ่น ดังจะเห็นได้จาก ครอบครองพื้นที่วัด ป่าช้า ดอนปู่ตา หรือแม้แต่พื้นที่ในแบบของงานบุญบั้งไฟ โดยวิธีการดูแลพื้นที่ต่าง ๆ นั้นก็จะถูกสร้างขึ้นจากชุมชนท้องถิ่นเอง

ชุมชนจะสร้างวิธีการจัดการพื้นที่วัดขึ้นเองมีด้วยกันหลายเรื่อง อันได้แก่ การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างฆราวาสกับพระสงฆ์ (เช่น การรดน้ำพระต่อผ้าขาว เป็นต้น) โดยวิธีการดังกล่าวจะเป็นการจัดการพื้นที่ที่ชุมชนใช้ในการสร้างความศรัทธาให้เกิดขึ้นกับพระสงฆ์ เพราะหากชาวบ้านเห็นว่าพระรูปใดมีความน่าเชื่อถือและน่าศรัทธา ชาวบ้านก็จะใช้ประเพณีดังกล่าวเป็นเครื่องรับประกัน

ให้พระสงฆ์รูปนั้นต้องอยู่กับชุมชนต่อไป เพราะหากพระรูปใดที่ได้รับการรดน้ำต่อผ้าขาวแล้วพระรูปนั้นก็ ต้องอยู่ในพื้นที่วัดของชุมชนต่อไปอย่างน้อยอีกหนึ่งพรรษา และเมื่อพระรูปนั้นสึกออกจากความเป็น พระ สิ่งที่ชุมชนหรือชาวบ้านมอบให้ก็จะติดตัวไปกับคนๆนั้น โดยอาจกล่าวได้ว่า การสร้างระบบการจัด การพระของชุมชนทำให้เกิดวิธีการในการดูแลให้พระสงฆ์ต้องปฏิบัติตนในอยู่ในครรลองของความเป็น พระ อีกทั้งวิธีการดังกล่าวยังเป็นการรับประกันว่าในแต่ละปีในช่วงของการเข้าพรรษา พื้นที่วัดในชุมชน ซึ่งแม้แต่ในชุมชนขนาดเล็กที่มีประชากรอยู่น้อยก็จะมีพระสงฆ์ไว้ประกอบกิจภายในชุมชนแน นอน แต่เมื่อภายหลังจากการเข้ามามีบทบาทในการจัดการพื้นที่วัดของหน่วยงานของรัฐมากขึ้น ใน พ.ศ.2325 บทบาทของพระสงฆ์จะต้องถูกควบคุมโดยระบบเจ้าคณะ ที่คล้ายคลึงกับระบบปกครอง ของหน่วยงานของรัฐ การแย่งชิงการครอบครองพื้นที่แบบวัดนี้เป็นผลเนื่องมาจากการต้องการในการ ควบคุมพระสงฆ์ในแต่ละท้องถิ่น เพราะหากว่ารัฐสามารถดูแลบุคคลที่มีผลเป็นศูนย์รวมผู้คนในพื้นที่ ได้แล้ว การควบคุมผู้คนก็จะสามารถทำได้ง่ายยิ่งขึ้น ดังจะเห็นได้จากออกกฎหมายเกี่ยวกับคณะสงฆ์ เป็นครั้งแรกเพื่อควบคุมความประพฤติของพระสงฆ์ให้อยู่ในระเบียบวินัย และต่อมาอีกหลายปีมี จำนวนทั้งสิ้น 10 ฉบับ ซึ่งเนื้อหาในฉบับที่ 3 จะมีใจความว่า¹³

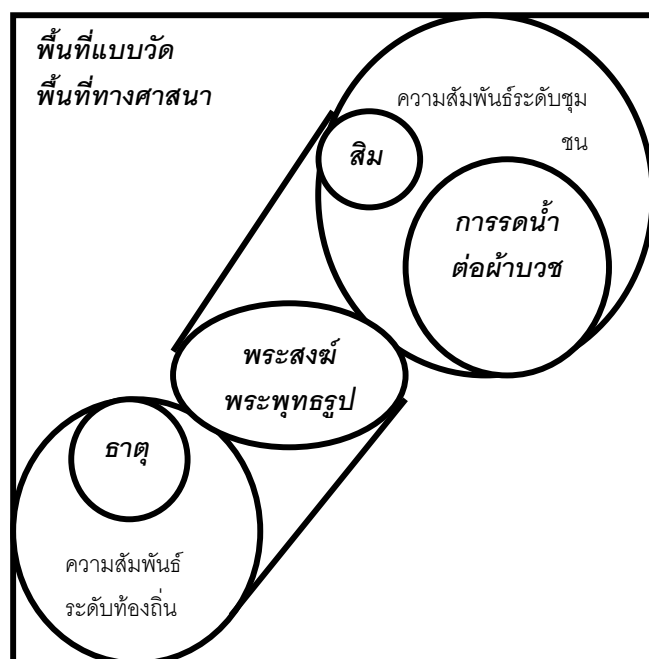
“บวชเป็นพระภิกษุแล้วให้อยู่ในคณะสงฆ์อุปัชฌายะอาจารย์ก่อนจะได้รู้จัก วัตรปฏิบัติถึงมาตราบจะประพฤติผิด ทำทุจริตก็มีความละอายเพื่อนพรหมจรรย์และอุปัชฌายะ อาจารย์จะกล่าวสั่งสอนได้ พระสงฆ์ทุกวันนี้ละพระวินัยบัญญัติ มิได้ระวังตักเตือนสั่งสอนกำชับว่า กล่าวกัน ครั้นบวชเข้าแล้วก็มิให้ศิษย์อยู่นิสสัยในหมู่คณะสงฆ์ ครู อุปัชฌายะ อาจารย์ ก่อนให้เที่ยวไป ตามอำเภอใจ แต่ 6 รูป 2 รูป 3 รูป ไปตั้งชุมชนอยู่ ทำมารยาทวิชาศีลภาวนาทำกิจยาให้คนเลื่อมใส นับถือ แสดงความอดรู้วิชาอดอิทธิฤทธิ์เป็นอุตตริมนุสสรธรรมเป็นกลไกหนักตั้งตนเป็นผู้มีบุญ ว่าพบ คนวิเศษมีวิชามาแต่ถ้าแต่เขา อนึ่ง ถ้ากุลบุตรจะบวชเรียน อำลาสิกาก็ดี ให้รู้ว่ากุลบุตรชื่อนั้น อยู่ บ้านนั้น เป็นลูกหลานผู้นั้นๆและให้พระราชาคณะ เจ้าหมู่คณะ อธิการและกรรมการหัวเมือง 1-2-3-4 นายอำเภอแขวงจังหวัดทั้งปวงกำกับว่ากล่าวสอดแนมระวังระไวดูหมู่คณะในแคว้น แคว้นแขวงจังหวัดวัดวาอาราม อย่าให้มีพวกโกหกมารยาทคิดร้ายแผ่นดิน และพระศาสนาให้ จลาจล ถ้าและมีผู้ใดรู้เห็นว่า อ้ายพวกเจ้าอธิการ เจ้าเมือง เจ้าบ้าน แขวงจังหวัดประเทศนั้นๆ เป็นโทษดุจโทษอ้ายโกหกคิดร้ายแผ่นดิน”

พื้นที่แบบวัดจะเป็นพื้นที่ที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อสร้างความสัมพันธ์ให้กับผู้คนทั้งในระดับ ท้องถิ่นและระดับชุมชน การสร้างความสัมพันธ์เหล่านี้จะมีศูนย์กลางทางความเชื่อหลายอย่างเช่น การใช้พระเป็นศูนย์กลางทางความศรัทธาภายในชุมชนโดยผ่านพิธีการรดน้ำต่อผ้าขาว การ สร้างสัญลักษณ์ของท้องถิ่นผ่านพระพุทธรูปองค์สำคัญที่ท้องถิ่นอาจสร้างขึ้นเองหรือเป็น

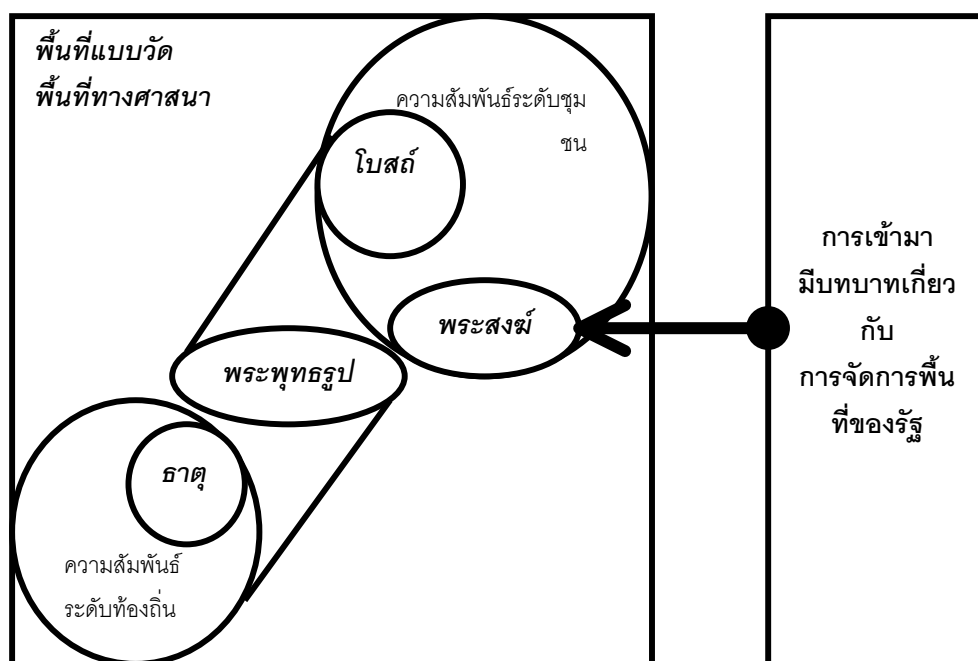
¹³ ฝ่ายปริยัติปกครอง กองศาสนศึกษา.2527. ประวัติการปกครองคณะสงฆ์ไทย. กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ.

องค์ประกอบทางกายภาพเดิมที่ถูกค้นพบในบริเวณท้องถิ่น เป็นต้น นอกจากนี้ความเฉพาะเจาะจงของพื้นที่ต่างๆที่อยู่ในวัดยังเป็นเครื่องบ่งบอกของระดับความสัมพันธ์ของผู้คน ดังที่เราพบว่า “**สิม**” เป็นพื้นที่ที่มีการใช้งานระดับชุมชน ส่วน “**ธาตุ**” จะเป็นพื้นที่ที่มีการใช้งานระดับท้องถิ่นหรือกว้างกว่าท้องถิ่น เป็นต้น

พื้นที่ส่วนใหญ่ที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ทางความเชื่อและศาสนาเกี่ยวข้องกับการจัดการพื้นที่ทางทรัพยากรต่างๆภายในท้องถิ่น เช่น การกำหนดพื้นที่แบบดอนปู่ตาและพื้นที่ป่าช้า เพื่อควบคุมพฤติกรรมทางการใช้ทรัพยากรภายในพื้นที่ดังกล่าวให้มีข้อจำกัดที่มากขึ้น ผู้คนในท้องถิ่นจะไม่พยายามเข้าไปรบกวนทรัพยากรในพื้นที่ดังกล่าวอย่างไม่จำเป็น เว้นเสียแต่หากที่ชุมชนท้องถิ่นต้องมีเหตุจำเป็นในการใช้ทรัพยากรครั้งใหญ่ เช่น การเกิดไฟไหม้บ้านครั้งใหญ่ที่ต้องการไม้ใหญ่จำนวนมากที่ใช้ในการปลูกเรือนใหม่ เป็นต้น การสร้างวิธีการจัดการเช่นนี้ก็จะมียุทธศาสตร์ของท้องถิ่นเป็นผู้กำกับการใช้ทรัพยากรในพื้นที่

รูปที่ 5.16 แผนผังแสดงวิธีการจัดการพื้นที่แบบวัดและศาสนาในช่วงก่อนการเข้ามามีบทบาทจากการควบคุมของรัฐ

รูปที่ 5.17 แผนผังแสดงวิธีการจัดการพื้นที่แบบวัดและศาสนาในช่วงหลังการเข้ามา มีบทบาทจากการควบคุมของรัฐ

5.3.3 การจัดการภายในพื้นที่ทางการใช้สอย

พื้นที่ทางการใช้สอยที่มีบทบาทเกี่ยวกับวิถีชีวิตของกลุ่มคนลุ่มน้ำชี จะมีพื้นที่อยู่สองลักษณะที่มีความสำคัญมากคือ พื้นที่แบบโรงเรียนที่เข้ามา มีบทบาทในช่วงปี พ.ศ. 2460 พื้นที่แบบตลาดที่เข้ามา มีบทบาทในช่วงปี พ.ศ. 2480

ในสมัยรัชกาลที่ 5 ปี พ.ศ.2427¹⁴ ทรงโปรดฯให้ตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับราษฎรขึ้นตามวัด โดยเริ่มต้นที่วัดมหรณพารามเป็นแห่งแรกเป็นแห่งแรก ต่อมาปี พ.ศ. 2441 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราชโองการประกาศจัดการเรียนในหัวเมือง **เป็นการประกาศเผด็จให้พระสงฆ์ทั่วพระราชอาณาจักรเอาใจใส่สั่งสอนธรรมให้กับประชาชน และฝึกสอนความรู้ต่าง ๆ แก่กุลบุตร** โรงเรียนจึงเข้ามาแฝงอยู่ในพื้นที่ชุมชนแบบ “วัด” ภายหลังจากนี้วัดในหลายๆท้องถิ่นจึงเริ่มมีบทบาทเป็นพื้นที่ทางการศึกษาควบคู่ไปด้วย โดยบทบาทของพระสงฆ์จะเป็นครูไปพร้อมกัน การนิยามพื้นที่ทางการเรียนกับพื้นที่ทางศาสนาให้เป็นพื้นที่เดียวกันจึงเกิดขึ้น ดังจะเห็นได้จากคำเรียกที่คนในหลายท้องถิ่นเรียกกันมาว่า **“บวชเรียน”** ซึ่งก็หมายความว่าผู้คนในชุมชนไม่ได้แยกพื้นที่ทั้งสองให้ขาดออกจากกัน

¹⁴ ฝ่ายปริยัติปกรณ์ กองศาสนศึกษา.2527. ประวัติการปกครองคณะสงฆ์ไทย. กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. หน้า 26-27

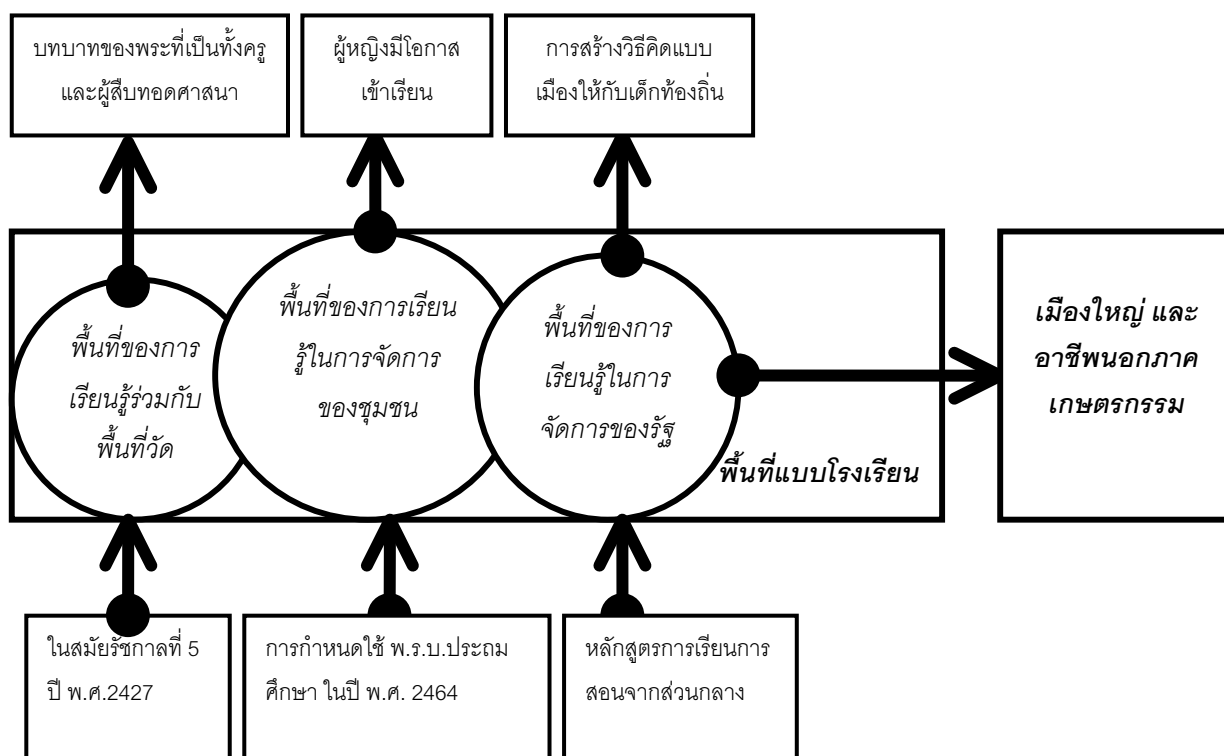
ต่อมาในช่วงประมาณปี พ.ศ. 2460 เป็นต้นมาพื้นที่โรงเรียน¹⁵จึงได้แยกขาดออกจากพื้นที่ทางศาสนาออกมาตั้งเป็นพื้นที่แบบโรงเรียนที่เริ่มมีครูท้องถิ่นที่เป็นผู้สอนในโรงเรียนแทนการให้บทบาทแก่พระสงฆ์ในการสอน การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ในครั้งนี้จึงถือเป็นการปรับเปลี่ยนการนิยามพื้นที่แบบโรงเรียนให้สัมพันธ์กับพื้นที่ทางศาสนาเป็นพื้นที่ทางการเรียนรู้แต่อย่างเดียว การเปลี่ยนแปลงในครั้งนี้นอกจกจะเป็นการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพและการนิยามพื้นที่แล้วยังเป็นการเปลี่ยนบทบาทของบุคคลที่เป็นสัญลักษณ์ของพื้นที่จาก “พระ” มาเป็น “ครู” แต่อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงในครั้งนี้ก็ยังไม่เปลี่ยนบทบาทของกลุ่มคนที่เป็นผู้จัดการในพื้นที่ โดยการจัดการพื้นที่แบบโรงเรียนยังเป็นหน้าที่ของผู้คนในชุมชนอยู่ดี ชาวบ้านจะร่วมกันนำข้าวสารบ้าง อาหารบ้างมาเป็นสิ่งตอบแทนแก่ครูที่มาสอนหนังสือให้กับเด็กๆในหมู่บ้าน หรือแม้แต่บางครั้งชาวบ้านก็จะร่วมแรงร่วมใจในการสร้างอาคารเรียนต่างๆขึ้นภายในชุมชนท้องถิ่น

และการเปลี่ยนแปลงต่อมาที่มีต่อพื้นที่แบบโรงเรียนคือ การกำหนดใช้ พ.ร.บ. ประถมศึกษา ในปี พ.ศ. 2464 (แต่ในบางท้องถิ่นก็อาจมีผลบังคับใช้ช้าไปประมาณสองสามปี เช่น ท้องถิ่นสงเปือย พ.ร.บ. ดังกล่าวจะมีผลในปีพ.ศ.2466) โดยในเนื้อหาของการเปลี่ยนแปลงนี้ได้กำหนดให้สตรีต้องเข้าเรียนดังเช่นเด็กชาย จึงทำให้ผู้หญิงในหมู่บ้านมีโอกาสทางการเรียนมากขึ้น และในภายหลังภายใต้การจัดการของรัฐ ทางภาครัฐก็ได้มีการสร้างความคาดหวังเกี่ยวกับสตรีโดยต้องการให้มีบทบาทในการเป็นครูมากขึ้น หรืออาจกล่าวได้ว่ามีความพยายามสร้างให้ครูเป็นอาชีพของผู้หญิงเป็นส่วนใหญ่ สำหรับการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ทางการศึกษาในช่วงเลาดังกล่าวนั้นบทบาทของผู้จัดการพื้นที่เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงจากชุมชนไปเป็นการจัดการของรัฐตามหลักการของโครงสร้างพื้นฐานที่รัฐต้องให้แก่ประชาชน **แต่การจัดการของรัฐในช่วงเวลานี้ยังไม่มีผลต่อความคิดของผู้คนมากนักเพียงแค่มีการให้บทบาทกับผู้หญิงมากขึ้นในทางการเรียนและทางการสอน**

ต่อมาการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับพื้นที่การเรียนรู้ที่สำคัญมากคือ การเข้าพยายามสร้างวัฒนธรรมชาติในช่วงประมาณ ปี พ.ศ. 2500 โดยพื้นที่ของโรงเรียนจะใช้หลักสูตรการเรียนการสอนจากส่วนกลาง การปลูกฝังวิถีคิดจากภาครัฐจึงถูกถ่ายทอดให้กับเด็กๆในท้องถิ่น การเปลี่ยนแปลงในครั้งนี้ทำให้เกิดทำให้วิถีคิดเกี่ยวกับความคาดหวังทางอาชีพเริ่มต้นเกิดขึ้น เด็กๆและรวมถึงพ่อแม่ในท้องถิ่นจึงได้สร้างความคาดหวังทางอาชีพที่นอกเหนือจากการทำนา หาปลาและการหาของป่าขึ้น พื้นที่ในแบบของโรงเรียนจึงถูกสร้างให้เป็นพื้นที่ที่สร้างโอกาสในการเปลี่ยนแปลงทางอาชีพขึ้น กลุ่มคนในท้องถิ่นเริ่มที่จะคาดหวังที่จะออกบ้านไปทำงานในเมืองใหญ่หรือทำงานตามระบบของทุนนิยม เนื่องจากว่าหลักสูตรแบบส่วนกลางดังกล่าวไม่ได้สร้างจิตวิญญาณของความเป็นท้องถิ่นหรือมีองค์ความรู้ท้องถิ่นที่จะถ่ายทอดให้กับเด็ก แต่จะเป็นการสร้างภาพลักษณ์ของอาชีพอื่นๆให้กับท้องถิ่น ดัง

¹⁵ ในแต่ละท้องถิ่นนั้นการแยกพื้นที่โรงเรียนออกจากพื้นที่วัดจะไม่เท่ากันอาจแตกต่างกันตั้งแต่ปี พ.ศ. 2460 มาจนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2480

จะเห็นได้ว่าครูมักชอบตั้งคำถามกับนักเรียนว่า **“โตขึ้นอยากเป็นอะไร”** อาจกล่าวได้ว่า โรงเรียนก็เป็นอีกหนึ่งสาเหตุที่ทำให้เด็กๆ ในหมู่บ้านต้องเคลื่อนย้ายออกจากบ้านไปทำงานในเมืองใหญ่ๆ เช่นกัน

รูปที่ 5.18 แผนผังแสดงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับพื้นที่ทางการศึกษา

สำหรับพื้นที่อีกลักษณะที่มีบทบาทที่สำคัญในการเปลี่ยนแปลงความคิดของคนในท้องถิ่นคือ **“พื้นที่แบบตลาด”** โดยบทบาทของพื้นที่เหล่านี้เริ่มเข้ามาในท้องถิ่นตั้งแต่ก่อนปี พ.ศ. 2480 โดยพื้นที่ตลาดในช่วงเวลานั้นยังจะเป็นตลาดที่อาศัยบุคคลในการเรียกเปลี่ยนทรัพยากร ที่ชาวบ้านเรียกขานบุคคลเหล่านี้ว่า **“นายฮ้อย”** โดยบุคคลที่เป็นคนกลางนี้เองที่ทำหน้าที่เสมือนตลาดของท้องถิ่นเพราะนอกจากจะนำทรัพยากรภายในออกไปแลกเปลี่ยนแล้วยังมีการเอาทรัพยากรจากภายนอกบางส่วนเข้ามาสู่ชุมชน

ต่อมาพื้นที่ตลาดทางกายภาพก็เกิดขึ้นในช่วงหลังจากปี พ.ศ. 2480 โดยกลุ่มคนที่มีอำนาจในการจัดการพื้นที่เหล่านี้คือ กลุ่มชนชั้นปกครองพื้นที่และกลุ่มพ่อค้าชาวจีน ซึ่งคนสองกลุ่มนี้จะเป็นผู้ที่สามารถกำหนดอัตราการแลกเปลี่ยนได้ ชาวบ้านจะมีหน้าที่แต่เพียงนำสินค้าบางส่วนที่มีในท้องถิ่นของตนเองออกมาแลกเปลี่ยน ทรัพยากรของท้องถิ่นมากมายหลายอย่างถูกนิยามให้เป็นสินค้าที่มีมูลค่า การมีบทบาทของตลาดในแบบนี้ทำให้ผู้คนในท้องถิ่นเริ่มที่จะเปลี่ยนแปลงวิธีการคิดจาก **“การหาอยู่หากิน”** มาเป็น **“การหาอยู่หากินและหาขาย”** วิถีคิดของชาวบ้านจึงเริ่มที่แปรเปลี่ยนไปเป็นความคิดแบบทุนนิยม การเปลี่ยนแปลงนี้ก็มีผลไปสู่การวิคิดต่อพื้นที่ในแบบอื่นเช่นกัน ดังตัวอย่างในการเปลี่ยนแปลงวิถีคิดที่มีต่อพื้นที่ที่ชาวบ้านมองไปถึงผลที่ได้จากการแลกเปลี่ยนข้าวในนา

มากกว่าที่มองข้าวในนาเป็นอาหารการกินของตนเองตลอดปีนั้นๆ หรือการเปลี่ยนแปลงวิถีคิดที่มีต่อพื้นที่ทาม หนอง บึง ที่เป็นพื้นที่ใช้ประโยชน์แบบเสรีร่วมกันของท้องถิ่นถูกจับจองเป็นพื้นที่ส่วนบุคคลในการทำนาเพื่อขายเข้าสู่ตลาด เป็นต้น นอกจากนี้แล้วยังมีผลกระทบบางอย่างที่ไปเกี่ยวข้องกับระบบการจัดการแรงงานภายในท้องถิ่นเกี่ยวกับพื้นที่ทำนา เช่น การลงแขก คือเมื่อชาวบ้านมองระบบการทำนาเป็นเรื่องของการลงทุนของแต่ละปัจเจกบุคคล การลงแขกก็ถูกนิยามให้เป็นส่วนหนึ่งของการลงทุนเช่นกัน การลงทุนในรูปแบบที่ได้ผลมากกว่าจึงถูกนำมาใช้แทนที่รูปแบบเดิมที่กลายกลายเป็นวิธีการที่มีประสิทธิภาพน้อยกว่า

สำหรับในช่วงหลังจากปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมาพื้นที่แบบตลาดในแบบของปัจเจกบุคคลเกิดมากขึ้นและเริ่มกระจายเข้าไปในพื้นที่ชุมชนท้องถิ่นในแทบชนบท การก่อเกิดของเรือนร้านค้าต่างๆ เป็นภาพของพื้นที่ตลาดในระดับของปัจเจกเช่นเดียวกับพื้นที่แบบนายฮ้อย โดยบทบาทของเรือนร้านค้าภายในชุมชนดูเหมือนกับว่าจะไม่มีผลต่อวิถีคิดภายในชุมชน แต่เรือนร้านค้าดังกล่าวก็เป็นจุดเริ่มต้นของ **“ร้านค้าชุมชน”** ที่มีการจัดการร่วมกันของชุมชน โดยร้านค้าชุมชนนี้ถือเป็นพื้นที่ตลาดแบบกรรมสิทธิ์ครอบครองร่วมกันของชุมชนที่เกิดขึ้นในช่วงประมาณปี พ.ศ.2530 เป็นต้นมา

ตารางที่ 5.5 แสดงวิวัฒนาการของพื้นที่แบบตลาดภายในดินแดนแถบลุ่มน้ำชี

รูปแบบของพื้นที่	ช่วงปีที่มีบทบาท	ลักษณะการครอบครองพื้นที่	กลุ่มคนที่บทบาทในพื้นที่
นายฮ้อย	ก่อนปี พ.ศ. 2480	ปัจเจกบุคคล	ปัจเจกบุคคล
ตลาดเจ็ก	ช่วง พ.ศ. 2480 – ปัจจุบัน	ปัจเจกบุคคล	กลุ่มคนจีนและชนชั้นผู้ปกครองพื้นที่
เรือนร้านค้า	ช่วง พ.ศ. 2500 - ปัจจุบัน	ปัจเจกบุคคล	ปัจเจกบุคคล
ร้านค้าชุมชน	ช่วง พ.ศ. 2530 - ปัจจุบัน	การถือครองร่วมกันของชุมชน	ผู้นำชุมชนและชุมชน

5.3.4 การจัดการพื้นที่เรือน

การจัดการพื้นที่ที่บุคคลเช่นนี้เป็นอีกเรื่องราวที่ทำให้เราสามารถมองภาพเชื่อมโยงไปสู่วิถีชีวิตที่สัมพันธ์กันในชุมชนได้เป็นอย่างดี วิธีการที่ชุมชนท้องถิ่นสร้างสรรค์ขึ้นเกี่ยวกับการจัดการแรงงานในการก่อสร้างเรือนผ่านประเพณีของการลงแขกสร้างเรือนนั้นเป็นภาพที่ทำให้เราสามารถมองเห็นความชาญฉลาดของคนโบราณได้เป็นอย่างดี เนื่องจากปฏิทินของวิถีชีวิตของผู้คนภายในชุมชนในแต่ละปีจะเกี่ยวข้องกับชีวิตในภาคของการเกษตรเป็นส่วนใหญ่ซึ่งอาจใช้เวลา 8-9 เดือน ส่วนช่วงเวลาที่เหลือในหนึ่งปีนั้นชาวบ้านจะใช้เป็นเวลาที่ปรับเปลี่ยนพื้นที่ของที่อยู่อาศัยของตนเอง และด้วยช่วงเวลาจำกัดนี้ทำให้การปลูกเรือนในแต่ละปีจะต้องมีการทำการตกลงกันภายในชุมชนท้องถิ่นเนื่อง

จากว่าหากมีการสร้างเรือนเกินกว่าจำนวนแรงงานที่มีแล้วนั้นจะทำให้การสร้างเรือนนั้นมาสามารถสร้างเสร็จได้ก่อนฤดูกาลทำนา รูปแบบของเรือนจึงต้องมีความสัมพันธ์กับระยะเวลาที่ต้องใช้ในการก่อสร้างดังนั้นแล้ว เรือนอีสานจึงมีลักษณะที่เรียบง่ายเพื่อให้ประหยัดเวลาในการก่อสร้างและการใช้แรงงาน

วิธีการการจัดการกับข้อขัดแย้งที่เกิดขึ้นในพื้นที่ระหว่างเรือนนี้จะเป็นไปอย่างประนีประนอม ยกตัวอย่างเช่นหากว่า วัวควายของครัวเรือนใดทำความเดือดร้อนให้กับเรือนชายของผู้อื่น ชาวบ้านในคูกรณีนั้นก็就会ใช้การพูดจากันเพื่อแก้ไขปัญหานั้นและหากไม่สามารถตกลงกันได้ก็จะมีผู้นำชุมชนเข้ามาเป็นตัวกลางในการแก้ปัญหา

5.4 ประเด็นที่ส่งผลต่อวิวัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับพื้นที่

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นต่อพื้นที่ต่างๆในแต่ละช่วงเวลาเป็นสาเหตุที่ทำให้เราสามารถเข้าใจถึงวิถีคิดของผู้คนในเวลานั้นๆได้ ในกระบวนการการพัฒนาพื้นที่ใดๆ หากได้มีการทำความเข้าใจต่อวิถีคิดเหล่านี้แล้วจะทำให้การพัฒนาที่จะเกิดขึ้นในพื้นที่นั้นๆสามารถตอบคำถามและปัญหาภายในพื้นที่ได้มากขึ้นและตรงประเด็นมากที่สุด

5.4.1 ประเด็นทางความเชื่อ

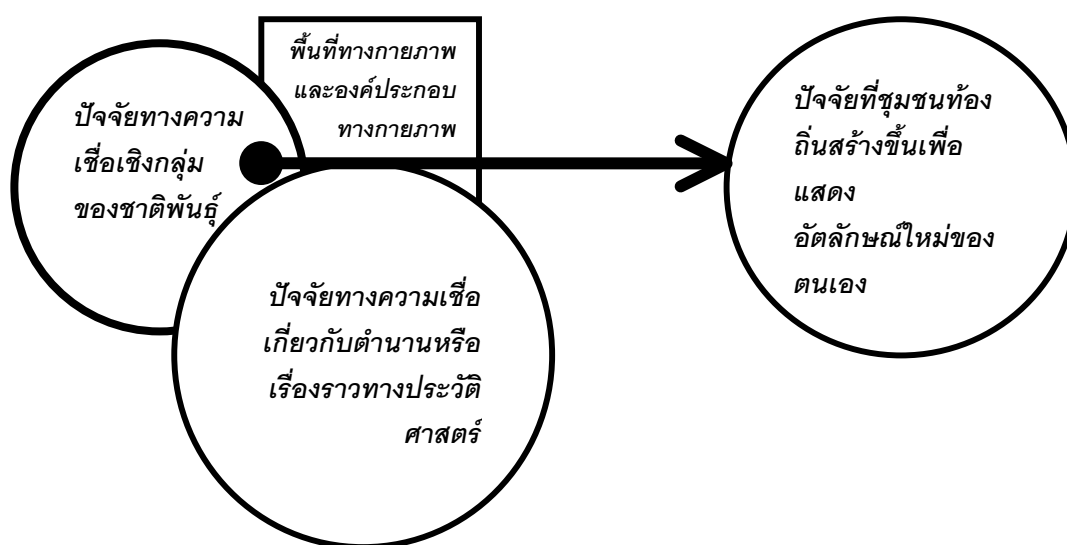
กระบวนการการเปลี่ยนแปลงต่างๆที่เข้ามากระทบต่อพื้นที่ต่างๆในแถบลุ่มน้ำชีนั้นจะมีผลมากบ้างน้อยบ้างตามแต่การปรับตัวของผู้คนในท้องถิ่นนั้นๆ ประเด็นแรกที่สุดที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ในท้องถิ่นคือ ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับมิติทางความเชื่อทั้งที่เป็นความเชื่อในเชิงกลุ่มชาติพันธุ์ ความเชื่อที่เกี่ยวกับตำนานหรือเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ หรือแม้แต่ความเชื่อที่ชุมชนท้องถิ่นสร้างขึ้นเพื่อแสดงอัตลักษณ์ใหม่ของตนเอง กลุ่มปัจจัยชุดแรกที่มีผลต่อพื้นที่นี้เราจะเรียกว่า **“ประเด็นทางความเชื่อที่ส่งผลต่อพื้นที่”**

ประเด็นทางความเชื่อเชิงกลุ่มของชาติพันธุ์ เป็นความเชื่อเดิมของกลุ่มคนที่สืบทอดต่อกันมาตามกลุ่มเชิงเครือญาติ ปัจจัยเหล่านี้ทำให้เมื่อชุมชนหรือกลุ่มคน หรือแม้แต่ในเชิงปัจเจกบุคคลเคลื่อนย้ายไปที่ใดก็ตาม เมื่อกลุ่มคนเหล่านั้นนำพาเอาความเชื่อเชิงกลุ่มติดตัวไปเมื่อการเลือกพื้นที่ของการตั้งถิ่นฐานขึ้นที่พื้นที่ใดและมีความมั่นคงในการตั้งถิ่นฐานได้ในระยะหนึ่งแล้ว ชาวบ้านจะนำเอาความเชื่อดั้งเดิมของตนเองมาใช้ในการจัดการพื้นที่ของชุมชนท้องถิ่น เช่น การตั้งพื้นที่แบบดอนปู่ตา พื้นที่แบบป่าช้า พื้นที่ทางศาสนา เป็นต้น วิธีการในการตั้งพื้นที่เหล่านี้แม้ว่าจะมีความเชื่อดั้งเดิมของกลุ่มเป็นตัวตั้งแต่ ผู้คนในแต่ละท้องถิ่นก็จะต้องนำเอาแนวความคิดเหล่านี้ไปปรับให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและความขัดแย้งของแต่ละพื้นที่ เช่น ในบางชุมชนอาจมีการตั้งพื้นที่ดอน

ปูตาขึ้นถึงสองพื้นที่ซึ่งก็เนื่องมาจากการเคลื่อนที่ของกลุ่มคนสองกลุ่มที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานข้างเคียงกันเป็นต้น

ประเด็นทางความเชื่อเกี่ยวกับตำนานหรือเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ เป็นความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละกลุ่มคน หรือมีความเกี่ยวเนื่องกับตำนานที่เล่าต่อกันมา โดยผู้คนที่เคลื่อนย้ายตัวเองออกไปหาดินแดนที่อุดมสมบูรณ์ในการหาอยู่หากินนั้นจะนำพาเอาตำนานและประวัติศาสตร์ชาวบ้านออกไปด้วย การนำเอาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อดังกล่าวไปนิยามพื้นที่ใหม่หรือองค์ประกอบที่พบเจอในพื้นที่ใหม่นั้นจะเกิดขึ้นอยู่อย่างสม่ำเสมอ เช่น การนิยามพื้นที่ศาลาเก่าที่พบในหมู่บ้านให้สัมพันธ์กับเรื่องราวทางประวัติศาสตร์การเคลื่อนทัพของกลุ่มเจ้าอนุวงศ์ การนิยามหินบนต้นไม้ให้มีความเกี่ยวข้องกับตำนานการสร้างพระธาตุพนมซึ่งเป็นศูนย์รวมทางจิตใจของกลุ่มชนลาว

ประเด็นที่ชุมชนและท้องถิ่นสร้างขึ้นเพื่อแสดงอัตลักษณ์ใหม่ของตนเอง เป็นความเชื่อใหม่ที่เกิดขึ้นจากกลุ่มคนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่เดียวกันสร้างขึ้นเพื่อบ่งบอกถึงความเป็นตัวตนร่วมกันในท้องถิ่น กระบวนการสร้างภาพลักษณ์ใหม่นี้ชุมชนท้องถิ่นมีวิธีการที่ชาญฉลาดในการใช้พื้นที่ให้เกิดความสัมพันธ์ในท้องถิ่น เช่น การสร้างหรือนำเอาพระพุทธรูปเดิมที่พบในพื้นที่มาสร้างเป็นศูนย์รวมจิตใจของผู้คนในท้องถิ่น การนิยามพื้นที่แบบธาตุเดิมที่พบในพื้นที่ให้สัมพันธ์กับงานบุญงานประเพณีต่างๆ เพื่อสร้างเครือข่ายทางความเชื่อและความเป็นเจ้าของร่วมกันของท้องถิ่น เป็นต้น นอกจากการสร้างอัตลักษณ์ให้เกิดขึ้นใหม่ในลักษณะที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อและศรัทธาเช่นตัวอย่างข้างต้นแล้ว การสร้างภาพความเป็นตัวตนในท้องถิ่นอีกประการที่น่าสนใจคือ การสร้างจินตนาการเกี่ยวกับพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ให้เป็นตำนานใหม่ของท้องถิ่นที่ใช้สอนลูกสอนหลาน โดยพื้นที่แบบนิทานที่อ้างอิงกับสภาพทางภูมิศาสตร์นี้เป็นสิ่งที่ชาวบ้านใช้เป็นสัญลักษณ์ร่วมกันของท้องถิ่นอีกด้วย

รูปที่ 5.19 แผนผังแสดงความสัมพันธ์ของปัจจัยทางความเชื่อที่มีต่อพื้นที่

5.4.2 ประเด็นความขัดแย้งในโครงสร้างความสัมพันธ์ภายในท้องถิ่น

ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มทางสังคมและกลุ่มคนภายในท้องถิ่นเป็นอีกประเด็นที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการใช้พื้นที่ โดยในความขัดแย้งที่เกิดขึ้นนี้อาจไม่ได้หมายความว่าความขัดแย้งขั้นรุนแรงถึงที่จะก่อให้เกิดความแตกหักของความสัมพันธ์ขึ้นแต่อาจเป็นความขัดแย้งที่ยังทำให้สามารถสังคมสามารถอยู่ร่วมกันได้อยู่เพียงแต่เป็นเพียงความไม่เห็นด้วย ความไม่พอใจและความไม่ลงรอยระหว่างกลุ่มต่างๆที่อยู่ร่วมกัน แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าแม้ว่าจะมีความขัดแย้งเหล่านี้อยู่แต่เมื่อมีเหตุการณ์ที่ต้องอาศัยความร่วมมือกัน กลุ่มต่างๆเหล่านี้ก็ยังสามารถทำงานร่วมกันได้เป็นอย่างดี

ประเด็นความขัดแย้งในลักษณะแรกที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาของการตั้งบ้านในช่วงแรกของท้องถิ่น (ก่อนปี พ.ศ. 2430) คือ **ประเด็นความขัดแย้งในความแตกต่างของกลุ่มทางชาติพันธุ์** โดยในระยะของการตั้งบ้านในช่วงแรกการโยกย้ายถ่ายเทของผู้คนในลุ่มน้ำที่ยังมีอยู่อย่างมาก การแยกบ้านการย้ายบ้านไปตั้งตามสถานที่ต่างเกิดขึ้นสม่ำเสมอ และเมื่อกลุ่มคนที่มีความแตกต่างของชาติพันธุ์มาอยู่ในท้องถิ่นเดียวกันจึงเกิด**การแย่งชิงศักยภาพในการเข้าถึงทรัพยากร การครอบครองทรัพยากร โดยการหิบบกเอาประเด็นทางชาติพันธุ์เข้ามาเป็นเงื่อนไข** ดังที่พบในตัวอย่างในกรณีศึกษาที่มีความพยายามในการนิยามบ้านต่างๆว่าเป็น **“ส่วย”** ซึ่งถือว่าการดูถูกทางชาติพันธุ์ของกลุ่มคนไทลาวที่มีต่อกลุ่มชาวส่วยเป็นกลุ่มคนเล็ยช้างทางภาคอีสานตอนใต้

ความขัดแย้งในความแตกต่างของกลุ่มทางชาติพันธุ์ในท้องถิ่นลุ่มน้ำขึ้นนั้นไม่ก่อให้เกิดความแตกหักขั้นรุนแรงเพียงแต่สร้างพฤติกรรมบางอย่างที่เกิดขึ้นในการใช้พื้นที่ เช่น ในหมู่บ้านเดียวกันที่เป็นคนสองกลุ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐานใกล้กัน กลุ่มหนึ่งเป็นไทลาว อีกกลุ่มหนึ่งเป็นส่วย ปรากฏว่าเกิดการแยกพื้นที่ทางความเชื่อประเภทดอนปู่ตาออกจากกันทำให้หมู่บ้านนั้นๆมีดอนปู่สองแห่งและประกอบพิธีกรรมแยกกันในระยะแรก หรือทัศนคติของกลุ่มคนที่แตกต่างกันในการใช้พื้นที่แบบโรงเรียนที่คนกลุ่มส่วยไม่ยอมไปใช้โรงเรียนรวมกันกับกลุ่มไทลาวในท้องถิ่น เป็นต้น

อย่างไรก็ตามแม้ว่าความสัมพันธ์ของท้องถิ่นจะมีความขัดแย้งอยู่แต่ก็ยังมีโครงสร้างทางประเพณีบางอย่างที่เชื่อมโยงผู้คนต่างกลุ่มเหล่านี้เข้าหากันได้เช่น งานบุญบั้งไฟ ดังจะเห็นได้จากการเข้าร่วมงานบุญระหว่างบ้านอย่างสม่ำเสมอ ดังนั้นเราอาจสรุปได้ว่า ท่ามกลางโครงสร้างทางสังคมที่แตกต่าง กลุ่มคนเหล่านั้นจะใช้งานบุญงานประเพณีเป็นดังเสมือนกาวที่ร้อยชุมชนเข้าหากันได้อยู่

ประเด็นความขัดแย้งในแบบที่สองคือ **ประเด็นการเปลี่ยนแปลงทัศนคติในความเป็นเจ้าของร่วมกัน** โดยในประเด็นนี้เราจะสามารถพบเห็นได้จากกรณีของความรู้สึกในความเป็นเจ้าของพื้นที่พระธาตุที่แต่เดิมมีความรู้สึกร่วมกัน แต่เมื่ออาณาบริเวณของเขตหมู่บ้านและเขตปกครองอื่นๆมีความชัดเจนมากขึ้น ความรู้สึกก็เริ่มแยกออกจากกันเรื่อยๆ อาจจะเป็นเนื่องมาจากปฏิสัมพันธ์ทางกิจกรรมต่างๆเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไป จนทำให้ความรู้สึกร่วมในความเป็นเจ้าของพระธาตุเริ่มเปลี่ยนแปลงไป เพราะเป็นที่น่าสังเกตว่าในแต่เดิมที่ถนนหนทางยังไม่มี ยานพาหนะยังไม่มี ชาว

บ้านยังคงเดินทางมาร่วมงานบุญพระธาตุได้ แต่ในปัจจุบันชุมชนบางแห่งกลับให้เหตุผลว่าหมู่บ้านของตนเองอยู่ห่างไม่สะดวกในการเดินทางมาร่วมงาน ซึ่งไม่น่าที่จะเป็นเหตุผลอันสมควรเท่าไร การปรับเปลี่ยนความรู้สึกที่มีต่อพื้นที่เหล่านี้แม้ว่าไม่สามารถชี้ชัดได้แน่นอนว่าเกิดขึ้นจากเหตุผลของการแบ่งพื้นที่ทางการปกครอง แต่อาจสรุปได้ว่าเป็นหนึ่งในหลายสาเหตุที่ทำให้เกิดความรู้สึกเช่นนี้

ประเด็นความขัดแย้งในแบบที่สามคือ **ประเด็นอันเกิดจากการศักดิ์สิทธิ์ระหว่างบ้าน** โดยความขัดแย้งในลักษณะเช่นนี้เป็นที่น่าสนใจเนื่องจากความขัดแย้งที่เกิดขึ้นนี้อาจไม่ได้เกิดจากเหตุผลที่แตกต่างกันของกลุ่มทางชาติพันธุ์แต่เพียงอย่างเดียว เพราะจากกรณีที่ศึกษาทำให้พบว่าในบ้านที่แตกออกมาจากบ้านใหญ่หรือบ้านพ่อตา ก็ยังมีความขัดแย้งทางศักดิ์สิทธิ์บ้านเกิดขึ้นระหว่างบ้านพ่อตากับบ้านเขย ความขัดแย้งนี้อาจเกิดจากศักดิ์สิทธิ์บ้านที่แฝงไว้ในพื้นที่บางอย่างเช่น พื้นที่วัด พื้นที่โรงเรียน เป็นต้น โดยการดูถูกนี้อาจสะท้อนให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ในแต่ละหมู่บ้านอีกด้วย เนื่องจากว่าหากบ้านใดไม่มีวัด และโรงเรียนก็หมายความว่าบ้านที่ขาดความมั่งคั่งตามความหมายของชาวบ้าน การถูกกล่าวหาว่าเป็นบ้านไม่วัดไม่มีโรงเรียนนั้นจึงทำให้เกิดความขัดแย้งในจิตใจของบ้านนั้นๆ ดังนั้นจึงเกิดความพยายามในการสร้างพื้นที่เหล่านั้นขึ้น ซึ่งก่อให้เกิดการแยกพื้นที่ที่เคยสร้างความสัมพันธ์ในท้องถิ่นออกจากกัน

5.4.3 ประเด็นจากการจัดการพื้นที่ของภาครัฐ

ส่วนปัจจัยต่อมาที่ส่งผลในช่วงเวลาต่อมาคือ **“ประเด็นจากการจัดการพื้นที่ของภาครัฐ”** โดยปัจจัยในส่วนนี้จะเข้ามากระทบในแต่ละพื้นที่ในช่วงเวลาดังแต่ปี พ.ศ. 2460 เป็นต้นมา วิธีการที่ภาครัฐใช้เข้ามาจัดการพื้นที่จะมีมากมายหลายวิธีการ เช่น การควบคุมพื้นที่ทางศาสนาดังเช่น วัดด้วยวิธีการกำหนดระบบการปกครองคณะสงฆ์ขึ้นในพื้นที่(ตั้งแต่ช่วงสมัยของรัชกาลที่ 1 เป็นต้นมา) การปลูกฝังจิตสำนึกของเด็กในท้องถิ่นผ่านพื้นที่ทางการศึกษาเช่นโรงเรียนด้วยการกำหนดหลักสูตรจากส่วนกลางในการเรียนรู้ (ช่วงหลังจาก ปีพ.ศ. 2464 ภายหลังจากการประกาศใช้ พ.ร.บ. ประถมศึกษาเป็นต้นมา) หรือแม้แต่การสร้างพื้นที่ทางการปกครองในรูปแบบของการแบ่งหน่วยของพื้นที่ออกเป็น หมู่บ้าน หมู่ที่ ตำบล อำเภอ เป็นต้น และนอกจากการจัดการพื้นที่จากภาครัฐในแบบของพื้นที่ทางกายภาพแล้ว ทางภาครัฐยังมีการจัดการพื้นที่ในแบบของพื้นที่ทางนามธรรมที่เข้ามาเป็นเครื่องมือของรัฐในการควบคุมผู้คนในท้องถิ่นอีกเช่น การกำหนดพื้นที่แบบนามสกุล เป็นต้น

ประเด็นที่เกิดจากการควบคุมผู้คนในท้องถิ่นผ่านพื้นที่ทางกายภาพ เป็นวิธีการที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวิถีคิดและความศรัทธาของผู้คนที่มีความสัมพันธ์ เช่น การควบคุมพื้นที่ทางศาสนาผ่านระบบการปกครองคณะสงฆ์นั้นนอกจากจะเป็นการสร้างให้พระสงฆ์มีวิถีคิดแบบระบอบทางการปกครองแบบของรัฐแล้วยังทำให้รูปแบบความสัมพันธ์ของชาวบ้านที่มีต่อบุคคลดังกล่าวมีการเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งโดยปกติแล้วการสร้างเงื่อนไขเกี่ยวกับการจัดการเกี่ยวกับกลุ่มคนทางศาสนาจะเป็น

คนในชุมชนและท้องถิ่นเป็นผู้จัดการร่วมกันความสัมพันธ์จึงก่อเกิดได้โดยง่ายแต่เมื่อเปลี่ยนไปโดยมี
 ส่วนของภาครัฐเข้ามาเกี่ยวข้องมากขึ้น ความสัมพันธ์ดังกล่าวจึงเปลี่ยนแปลงไปและประเพณีบาง
 อย่างก็หายไปหรือเจือจางไปจากชุมชนดังเช่น การร่อนน้ำต่อผ้าขาวให้พระในชุมชนและท้องถิ่น เป็นต้น

ในการสร้างทัศนคติของเด็กในท้องถิ่นผ่านพื้นที่แบบโรงเรียนนั้นก็ทำให้เกิดการ
 เปลี่ยนแปลงทางจินตนาการและความคิดขึ้นมากมายเช่นกัน ดังเช่น การเปลี่ยนแปลงความคาดหวัง
 ในชีวิตผู้คนตั้งแต่เดิม คนในท้องถิ่นจะมีความคาดหวังในชีวิตในแต่ละปีเกี่ยวกับผลผลิตที่ได้จากการลง
 แรงทำเกษตรกรรมหรือการทำนา แต่ทัศนคติที่โรงเรียนสร้างขึ้นให้เด็ก ๆ นั้นเป็นทัศนคติทางอาชีพที่แตก
 ต่างไปจากกิจกรรมดั้งเดิมที่สืบทอดมาแต่ปู่ย่า และนอกจากพื้นที่แบบโรงเรียนจะสร้างความคิด
 เกี่ยวกับอาชีพใหม่ให้เด็กภายในท้องถิ่นแล้ว ระบบของการศึกษาที่มีระยะเวลาในการศึกษาที่ไม่
 สัมพันธ์กับปฏิทินชีวิตในท้องถิ่นได้ทำให้ความสัมพันธ์ของเด็ก ๆ กับวิถีชีวิตประจำปีในท้องถิ่นไม่สอดคล้อง
 และไม่สามารถสร้างกระบวนการการเรียนรู้ร่วมกันในท้องถิ่น ดังเช่น ระยะเวลาในการปิดเทอมที่ไม่
 สัมพันธ์กับช่วงเวลาของการทำนาในท้องถิ่นเพราะเวลาที่เด็ก ๆ ในท้องถิ่นปิดเทอมจะเป็นช่วงที่ไม่มีการ
 ทำนาหรือเป็นการทำนานอกฤดูกาล

ประเด็นที่เกิดจากการควบคุมผู้คนในท้องถิ่นผ่านพื้นที่ทางการปกครอง เป็น
 การเข้ามาจัดการพื้นที่จากภาครัฐที่สร้างพื้นที่ที่ทางนามธรรมแบบใหม่ให้เกิดขึ้นภายในพื้นที่ เช่น พื้นที่
 ทางการปกครอง และพื้นที่ทางนามสกุล เป็นต้น พื้นที่ทางการปกครองเป็นการสร้างอาณาบริเวณของ
 หน่วยการปกครองของรัฐที่ทำให้ผู้คนในท้องถิ่นถูกแบ่งออกเป็นหน่วยตามระบอบทางการปกครอง พื้นที่
 ที่แบบดังกล่าวในระยะแรกยังไม่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวิถีคิดของผู้คนในชุมชนท้องถิ่นแต่เมื่อ
 ช่วงเวลาผ่านไปจนกระทั่งมาถึงปัจจุบันวิถีคิดแบบอาณาบริเวณทางการปกครองเริ่มเข้ามามีผลต่อ
 ระบบความคิดของคนบางกลุ่มในชุมชนโดยเฉพาะกลุ่มชนชั้นปกครองในพื้นที่ การเปลี่ยนแปลงอัน
 เนื่องมาจากปัจจัยดังกล่าวทำให้ความสัมพันธ์ของผู้คนในท้องถิ่นเริ่มที่จะเจือจางลง และในบางท้องถิ่น
 การจัดการพื้นที่ตามระบบการปกครองของรัฐทำให้โครงสร้างความสัมพันธ์เดิมเริ่มหายไปหายไป
 เช่น หากบ้านหนึ่งที่เคยมีความสัมพันธ์กับท้องถิ่นอยู่แต่เดิม แต่เมื่อภายหลังจากการแบ่งพื้นที่ทางการ
 ปกครองออกจากกัน บ้านบางบ้านอาจลดความสัมพันธ์ระหว่างท้องถิ่นลง เป็นต้น

5.4.4 ประเด็นจากระบบตลาด

ประเด็นที่เกิดขึ้นจากวิถีคิดแบบตลาดนั้นทำให้เกิดผลติดตามมาทางความคิดอย่าง
 มากมาย และมีผลสืบเนื่องไปสู่พื้นที่ประเภทอื่นๆ ปัจจัยของตลาดได้เข้ามามีบทบาทในดินแดนแถบ
 ลุ่มน้ำชีประมาณปี พ.ศ. 2480 เป็นต้นมา ซึ่งในแต่ละท้องถิ่นก็อาจมีบทบาทเข้ามาเกี่ยวข้องในระยะ
 เวลาที่ไม่เท่ากันตามแต่ปัจจัยที่เกิดขึ้นเฉพาะท้องถิ่นนั้น

พื้นที่แบบตลาดในระยะแรกเริ่มนั้นจะเกี่ยวข้องกับอำนาจหน้าที่ของผู้ปกครองพื้นที่ควบคุมไปกับกลุ่มพ่อค้าคนจีนเป็นส่วนใหญ่ ตลาดในช่วงเวลานั้นทำให้วิถีชีวิตของผู้คนในท้องถิ่นเกี่ยวกับพื้นที่ทางทรัพยากรต่างๆเปลี่ยนไป รวมทั้งความคาดหวังของผู้คนต่อพื้นที่ก็เปลี่ยนแปลงไป เช่น การเปลี่ยนวิถีชีวิตที่มีต่อผลผลิตที่ได้จากการลงแรงในการทำนาที่เปลี่ยนเป็นการมองไปที่ผลผลิตที่ได้เพื่อการซื้อขาย หรือการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตเกี่ยวกับต้นทุนแบบทุนนิยมที่ใช้เงินตราเป็นเครื่องมือในการสร้างฐานของแรงงาน ในขณะที่แต่เดิมนั้นระบบแรงงานของท้องถิ่นจะทำการลงแขกเป็นเครื่องมือในการผลิต

พื้นที่ตลาดมีความเกี่ยวข้องกับการแลกเปลี่ยนทรัพยากรภายในท้องถิ่นกับภายนอก แต่ในช่วงของประมาณปี พ.ศ. 2510 เป็นต้นมาท้องถิ่นถูกทำให้ไปเกี่ยวข้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ที่มุ่งให้พื้นที่ของท้องถิ่นสร้างผลผลิตเพื่อนำไปเกื้อหนุนทรัพยากรที่ต้องในระบบตลาดใหญ่ในเมืองหลวงและต่างประเทศมากขึ้น พื้นที่ทางทรัพยากรมากมายจึงถึงเปลี่ยนให้เป็นพื้นที่ของพืชเศรษฐกิจ พื้นที่ที่เคยเป็นทามในหลายๆพื้นที่ถูกเปลี่ยนถูกรุกคืบเข้าไปเป็นพื้นที่ปลูกปอ ระบบนิเวศท้องถิ่นจึงได้ถูกรังแกด้วยระบบการตลาดที่คาดหวังทรัพยากรจากพืชเศรษฐกิจ

5.4.5 ประเด็นจากแผนพัฒนาของรัฐ

การเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลกระทบต่อพัฒนาประเทศภายหลังจากปี พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา เราไม่สามารถปฏิเสธได้ว่า แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้เข้ามามีบทบาทในการเปลี่ยนแปลงในหลายส่วน การเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ที่เกิดขึ้นจากผลของการใช้แผนพัฒนาก็เช่นเดียวกัน

พื้นที่ในหลายแห่งในท้องถิ่นโดยเฉพาะอย่างยิ่งพื้นที่ทางทรัพยากรมากมายได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นพืชที่เพื่อสร้างฐานของเศรษฐกิจตามระบบของทุนนิยม พื้นที่นามากมายถูกปรับให้มีการปลูกปอ มันสำปะหลัง และนอกจากนี้พื้นที่ป่าอีกมากมายก็ถูกถางมาเป็นพื้นที่ในการทำพืชเศรษฐกิจ (ดังที่กล่าวเบื้องต้นไว้แล้วในหัวข้อที่ 5.3.4)

นอกจากการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับพื้นที่ทำกินแล้ว การเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับพื้นที่อยู่อาศัยก็เป็นอีกส่วนหนึ่งที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาดังกล่าวเช่นกันดังจะเห็นได้จาก การเปลี่ยนแปลงระหว่างเรือน ที่มีการตัดถนนในหมู่บ้านในช่วงปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา หรือแม้แต่การเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากการพัฒนาสาธารณูปโภคต่างๆได้แก่ น้ำ ไฟ เป็นต้น การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้หากมองในประเด็นของการใช้ประโยชน์จะเห็นได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงในเชิงบวกที่ชุมชนสามารถใช้ประโยชน์ได้ สร้างชีวิตที่ดีขึ้นของประชาชน แต่หากมองในมุมกลับจะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวก่อให้เกิดผลลบในบางเรื่องเช่น การตัดถนนแบบตารางทำให้ชาวบ้านต้องปรับเปลี่ยนรูปแบบการสัญจรซึ่งจากแต่เดิมที่ผู้คนมีโอกาสในการพบปะสังสรรค์กันได้ง่ายมาเป็นการเดินตามตารางที่ถูกขีดไว้ หรือการเข้ามาของไฟฟ้าทำให้เกิดการใช้อุปกรณ์ต่างๆภายในครัวเรือนเพื่อชีวิตที่ทันสมัยจนอาจก่อ

ให้เกิดความชุ่มชื้นแก่ประชาชนในพื้นที่ เป็นต้น ดังนั้นแล้วอาจกล่าวได้ว่าในภาพเชิงบวกที่เกิดขึ้นจากการพัฒนานี้ก็ยังมีบางสิ่งที่ชุมชนต้องสูญเสียและต้องปรับตัวจากการเปลี่ยนแปลงครั้งนี้เช่นเดียวกัน

5.4.6 ประเด็นเกี่ยวกับการจัดการน้ำของภาครัฐ

น้ำเป็นปัจจัยที่สำคัญในการหล่อเลี้ยงผู้คนในท้องถิ่นในวิถีชีวิตที่ดำรงอยู่ได้ ในแต่เดิมก่อนปี พ.ศ. 2510 ท้องถิ่นจะสร้างวิธีการจัดการน้ำของตนเองผ่านวิธีการที่หลากหลาย เช่น การจัดการพื้นที่แหล่งน้ำโดยนิยามไว้กับตำนานของท้องถิ่น การจัดการพื้นที่โดยนิยามให้เป็นส่วนหนึ่งของเอกลักษณ์ของชุมชนท้องถิ่น การจัดการพื้นที่แหล่งน้ำโดยสร้างความสัมพันธ์ผ่านงานประเพณี เป็นต้น ซึ่งวิธีการจัดการแหล่งน้ำของท้องถิ่นจะมีความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับปฏิทินของกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน อีกทั้งชาวบ้านจะสังเกตการเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับน้ำเพื่อปรับกิจกรรมของตนเองให้สอดคล้องกับระดับที่เปลี่ยนแปลงไปของน้ำ เช่น การทำนาในพื้นที่บึงทาม ที่รอให้ระดับของน้ำลดลงจนสามารถทำนาในพื้นที่ดังกล่าวได้

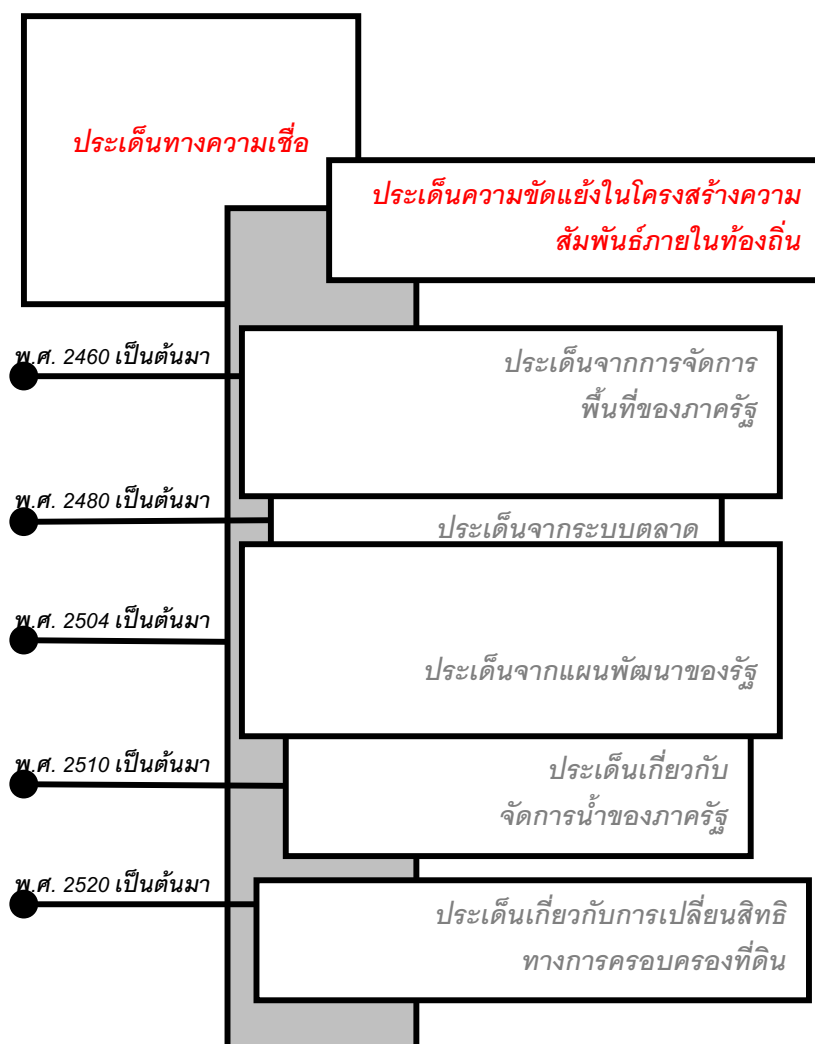
ต่อมาเมื่อภาครัฐเข้ามามีบทบาทในการจัดการน้ำผ่านหน่วยงานที่เรียกว่า **“กรมชลประทาน”** อำนาจในการจัดการน้ำของท้องถิ่นจึงเปลี่ยนแปลงไปจากชุมชนท้องถิ่นไปสู่รัฐ พื้นที่บางแห่งไม่สามารถเข้าถึงทรัพยากรน้ำในท้องถิ่นได้เนื่องจากกรมชลประทานไม่อนุญาต หรือแม้แต่ในบางท้องถิ่นที่แต่เดิมชาวบ้านมีการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำและคูเมืองเดิมที่มีในท้องถิ่น แต่เมื่อกรมชลประทานเข้ามาจัดการประกอบกับกรมศิลปากรเข้ามาดูแลจึงทำให้ชาวบ้านไม่สามารถใช้สอยแหล่งน้ำเดิมที่ตนเองเคยใช้สอยมาแต่ปู่แต่ย่าได้ การเปลี่ยนแปลงอำนาจจัดการนี้ทำให้เกิดผลทั้งในแง่ของการใช้สอย วิถีชีวิตและที่สำคัญทำให้ช่วงเวลาของการทำนาของท้องถิ่นเป็นไปตามปฏิทินของรัฐคือ นาปีและนาปรัง

5.4.6 ประเด็นเกี่ยวกับการเปลี่ยนสิทธิทางการครอบครองที่ดิน

ประเด็นเกี่ยวกับความคิดของคนในการเป็นเจ้าของที่ดินเป็นอีกหนึ่งวิธีคิดที่เปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับพื้นที่ครั้งสำคัญ โดยภายหลังจากการเข้ามาออกเอกสารสิทธิจากภาครัฐในท้องถิ่นแถบลุ่มน้ำชี ช่วงประมาณปี พ.ศ. 2510 ความคิดของผู้คนเกี่ยวกับทรัพย์สินประเภทที่ดินจึงเกิดขึ้น พื้นที่ดินถูกนิยามให้เป็นที่สามารถครอบครองอย่างถาวร สามารถสืบทอดกันทางมรดกและสามารถซื้อขายได้ พื้นที่ดินต่างๆ ในช่วงของก่อนการให้เอกสารสิทธิจึงถูกชาวบ้านและผู้ปกครองบ้านเมืองในสมัยนั้นเข้าไปบุกป่าถางพงแสดงอาณาบริเวณไว้ว่าเป็นของตนเพื่อให้ได้สิทธิทางการครอบครองที่ออกให้จากภาครัฐ

ภายหลังจากพื้นที่ต่างๆในท้องถิ่นมีกรรมสิทธิ์ครอบครองที่ชัดเจนทั้งโดยแบ่งออกเป็นกรรมสิทธิ์เฉพาะปัจเจกบุคคล กรรมสิทธิ์ร่วมกันของชุมชน และกรรมสิทธิ์ของรัฐ การจัดการพื้นที่ต่างๆก็เปลี่ยนแปลงไปตั้งแต่ระดับเรือนจนถึงระดับท้องถิ่น จิตสำนึกของความเจ้าของยิ่งทวีความชัดเจนขึ้นเริ่มจากในระยะแรกที่มีการนิยามในส่วนบุคคล และสร้างองค์ประกอบทางกายภาพประเภทรั้วเรือนไว้แสดงอาณาบริเวณและใช้ระแวงระวังภายในทรัพย์สินของตนเอง ต่อมาเริ่มมีการแบ่งอาณาบริเวณของชุมชนกับชุมชนตามพื้นที่ทางการปกครอง

การเกิดการครอบครองพื้นที่แบบของรัฐ เป็นอีกวิธีการที่รัฐสร้างขึ้นเพื่อเข้าไปจัดการและดูแลพื้นที่ในหลายๆส่วน ทั้งพื้นที่แหล่งน้ำ พื้นที่ป่าต่างๆ เมื่อความชัดเจนของการครอบครองพื้นที่ของรัฐเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ จนกระทั่งทำให้หน่วยงานของรัฐถืออำนาจในการจัดการพื้นที่นั้นๆ ได้โดยไม่ต้องผ่านความเห็นของชาวบ้าน ดังที่เห็นได้จากกรณีของท้องถิ่นฟ้าแดดสงยางที่กรมศิลปากรเข้ามากำหนดเขตพื้นที่ของการอนุรักษ์โดยไม่ฟังเสียงของชาวบ้าน จนทำให้เกิดความไม่เห็นด้วยกับการทำงานของรัฐ เป็นต้น

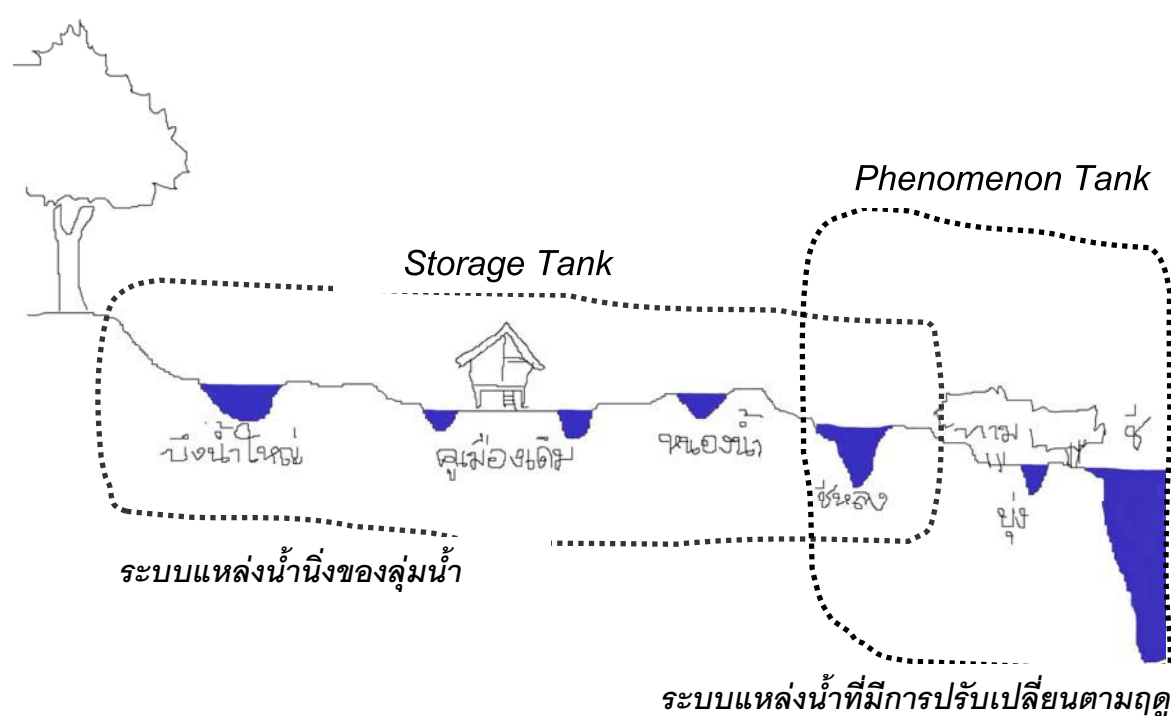
รูปที่ 5.20 แผนภูมิแสดงประเด็นที่เข้ามามีผลต่อพื้นที่แถบลุ่มน้ำชี

5.5 กระบวนการการปรับตัวและการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ภายในท้องถิ่น

ภายหลังจากที่ชุมชนท้องถิ่นมีปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับพื้นที่ต่างๆ ในลุ่มน้ำชี กระบวนการของการปรับตัว การต่อต้านและการดำรงไว้ของเรื่องราวบางอย่างจึงเกิดขึ้นทั้งจากที่ผู้คนในท้องถิ่นตั้งใจและไม่ตั้งใจก็ตาม กระบวนการการปรับตัวเหล่านี้อาจเป็นทั้งภาพเชิงบวกและภาพเชิงลบที่เกิดขึ้นก็ได้ สำหรับกระบวนการปรับตัวและการดำรงอยู่ในครั้งนี้เราจะกล่าวถึงแต่เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่แต่เพียงเท่านั้น

ในกระบวนการการปรับตัวอันเกิดเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงภายในท้องถิ่น จะเกิดการปรับตัวขึ้นในสามลักษณะคือ การปรับตัวเกี่ยวกับกลุ่มคนกับทรัพยากร การปรับตัวและการเปลี่ยนแปลงเกี่ยว

การปรับตัวของคนที่มีต่อทรัพยากรเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลาเนื่องจากทรัพยากรและกลุ่มคนเป็นสิ่งที่เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นอยู่ตลอดเวลา การเรียนรู้ธรรมชาติของคนในลุ่มน้ำซึ่งเป็นพลวัตที่เคลื่อนไหวตลอดเวลา ตัวอย่างที่ทำให้เราสามารถเข้าใจบทเรียนของท้องถิ่นเกี่ยวกับการปรับตัวของกลุ่มคนเข้ากับทรัพยากรแหล่งน้ำได้มากยิ่งขึ้น คือ การใช้วิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับระบบการขึ้นลงของน้ำ ดังที่เคยกล่าวมาแล้วว่าระบบของแหล่งน้ำในลุ่มน้ำที่มีอยู่สองระบบหลักๆคือ แหล่งน้ำนิ่งที่ใช้กักเก็บน้ำ กับแหล่งน้ำที่มีการเปลี่ยนแปลงตามฤดูกาล ซึ่งความอุดมสมบูรณ์ที่เกิดขึ้นในระบบน้ำทั้งสองระบบจะมีช่วงเวลาที่แตกต่างกัน ดังนั้นกลุ่มคนในลุ่มน้ำซึ่งจึงต้องสร้างโครงข่ายความสัมพันธ์ไว้รองรับการแลกเปลี่ยนทรัพยากรระหว่างกัน เช่น การแลกเปลี่ยนกับข้าว เป็นต้น

รูปที่ 5.22 ภาพวาดจำลองสภาพทางภูมิศาสตร์ของแหล่งน้ำในลุ่มน้ำที่ชุมชนมีวิถีการเรียนรู้ที่จะอยู่กับลุ่มน้ำอย่างสอดคล้องกับธรรมชาติ

นอกจากกระบวนการปรับตัวของกลุ่มคนที่มีต่อระบบน้ำของท้องถิ่นแล้ว การเปลี่ยนแปลงทรัพยากรตามฤดูกาลนี้ยังทำให้เกิดการปรับตัวของการทำนาในพื้นที่นาบริเวณทาม ซึ่งมีการขึ้นลงของน้ำเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมการทำงานกล่าวคือ การทำนาทามจะเป็นการทำนาในช่วงที่น้ำลงเนื่องจากในช่วงเวลาที่น้ำมากในบริเวณดังกล่าวจะไม่สามารถอยู่อาศัยและทำนาได้เนื่องจากน้ำจะท่วมสูงมาก ดังนั้นปฏิทินของการทำนาทามกับนาโคกจึงมีช่วงเวลาที่เลื่อมล้ำกันอยู่อันจะก่อให้เกิดการหมุนเวียนแรงงานในการเก็บเกี่ยวภายในท้องถิ่นได้

สำหรับในพื้นที่ที่มีประเด็นทางความขัดแย้งอันเกิดเนื่องมาจากศักยภาพในการเข้าถึงทรัพยากร เช่น การเข้าถึงทรัพยากรป่าไม้ในโคก เป็นต้น การปรับตัวของคนที่มีเงื่อนไขที่ยากต่อการเข้าถึงทรัพยากร **(อาจมีสาเหตุจากการครอบครองอย่างไม่เป็นทางการของกลุ่มบ้านที่เข้ามาอยู่ก่อนหน้า หรือการกีดกันเนื่องจากความแตกต่างทางชาติพันธุ์ หรือแม้แต่การเกิดลดน้อยลงของทรัพยากรเองก็ตาม)** ชาวบ้านเหล่านั้นจึงต้องสร้างทางเลือกในการแสวงหาทรัพยากร โดยทางออกของกลุ่มคนเหล่านี้จะเป็นการเดินทางออกไปหาไม้ใหญ่จากพื้นที่ภายนอกท้องถิ่น ซึ่งจากข้อมูลทำให้ทราบว่า พื้นที่บริเวณเขื่อนลำปาวเดิมจะเป็นแหล่งของต้นไม้ใหญ่ที่ชุมชนในลุ่มน้ำชีเดินทางมาเอาไม้ลงมาสร้างบ้านเรือนของตนเอง ดังที่พบในตัวอย่างของท้องถิ่นเมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ รวมไปถึงท้องถิ่นสงเปือย จังหวัดยโสธร

การปรับตัวของคนอีกประการที่พบเห็นในพื้นที่ป่าโคกหรือป่าสาธารณะคือ การยึดหยุ่นวิธีการครอบครองพื้นที่ โดยการเปิดโอกาสให้กลุ่มคนที่ไม่สามารถทำกินในที่ดินของตนได้เนื่องจากสาเหตุบางประการ (เช่น น้ำท่วม เป็นต้น) ได้มีโอกาสในการทำกินโดยเข้ามาทำการถางพื้นที่สาธารณะของท้องถิ่นเพื่อใช้ในการทำกินชั่วคราวและเมื่อสามารถกลับไปทำนาในที่เดิมของตนได้ก็จะปล่อยที่ดินกล่าวไว้ในผู้อื่นใช้ประโยชน์ต่อไป โดยชาวบ้านก็จะเรียกพื้นที่นั้นตามชื่อของผู้ที่ทำการถางพื้นที่นั้นๆ พื้นที่เหล่านี้จะพบเฉพาะในท้องถิ่นสงเปือยทางตอนปลายของลุ่มน้ำชี ซึ่งเรียกพื้นที่นี้ว่า **“เหล่า”**

5.5.2 การปรับตัวและเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของกลุ่มคนกับกลุ่มคน

การปรับตัวที่เกิดขึ้นระหว่างกลุ่มคนกับกลุ่มคนนั้นสามารถเรียกได้อีกอย่างว่า **“การปรับโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม”** ซึ่งในการปรับตัวในลักษณะเช่นนี้มักเกิดขึ้นเพื่อผลจากความขัดแย้งที่มีระหว่างกลุ่มคนในชุมชนและท้องถิ่น ดังที่พบในกรณีของการตั้งถิ่นฐานของคนสองกลุ่มชาติพันธุ์ภายในท้องถิ่นเดียวกันและในพื้นที่ใกล้เคียงกัน **แต่เมื่อผ่านไประยะหนึ่งการผสมผสานทางชาติพันธุ์ก็เกิดขึ้นเนื่องจากประเพณีการแต่งงานแบบเอาเขยเข้าบ้านทำให้มีการผสมผสานทางชาติพันธุ์เกิดขึ้น** ความแตกต่างเชิงชาติพันธุ์จึงไม่รุนแรง

นอกจากการปรับตัวเข้าหากันโดยการผูกสายเครือญาติแล้วยังมีอีกหลายวิธีการที่กลุ่มคนในท้องถิ่นสร้างความเชื่อมโยงเข้าหากัน **การเชื่อมโยงผ่านงานบุญงานประเพณี** ก็เป็นอีกหนึ่งวิธีการในการประสานผู้คนเข้าหากัน โดยเฉพาะในตำนานทางความเชื่อเกี่ยวกับ **“อุรังคธาตุ”** การสงฆ์พระธาตุ และงานบุญบั้งไฟ ภายใต้อำนาจของงานบุญเหล่านี้ทำให้เกิดการรวมตัวกันของกลุ่มคนในท้องถิ่น และเกิดปฏิสัมพันธ์ทางกิจกรรมขึ้น ซึ่งก็ช่วยลดความขัดแย้งที่เกิดขึ้นลงได้บ้าง

ในการปรับตัวระหว่างผู้คนนั้นไม่ได้เกิดจากปัจจัยระหว่างคนกับคนแต่เพียงเท่านั้น ในบางกรณีเงื่อนไขทางธรรมชาติก็เข้ามาบีบคั้นทำให้เกิดกระบวนการปรับความสัมพันธ์ระหว่างคนกับ

คนได้เช่นเดียวกัน อย่างในกรณีของเงื่อนไขการขึ้นลงของน้ำที่ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนทรัพยากรระหว่างกลุ่มคน หรืออย่างกรณีของการทำเกลือที่ขึ้นตามฤดูที่สร้างความสัมพันธ์ของกลุ่มคนขึ้นเป็นต้น ดังนั้นอาจสรุปได้ว่า **“การปรับตัวระหว่างกลุ่มคนภายในท้องถิ่นอาจเกิดขึ้นได้จากเงื่อนไขทางประเพณี แบบแผนทางการแต่งงาน และเงื่อนไขทางธรรมชาติ ก็อาจจะเป็นไปได้หลายหลากขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของแต่ละพื้นที่”**

การปรับความสัมพันธ์ระหว่างคนอีกประเภทคือ **“การปรับความสัมพันธ์ผ่านการแลกเปลี่ยนแรงงานในท้องถิ่น”** ในแต่เดิมที่มีการแลกเปลี่ยนแรงงานผ่านการ **“ลงแขก”** ทั้งการเกี่ยวข้าวในนาทาม นาโคกตลอดจนการสร้างบ้านเรือน โดยใช้การจัดการด้วยการตกลงกันในท้องถิ่น แต่เมื่ออิทธิพลของความคิดแบบตลาด การใช้เทคโนโลยี ความคาดหวังในผลกำไร เข้ามาเปลี่ยนความคิดของคนในท้องถิ่น การปรับความสัมพันธ์จากการพึ่งพากันและกันเข้าสู่ความสัมพันธ์แบบการว่าจ้างจึงเกิดขึ้น จนกระทั่งความสัมพันธ์ของการลงแขกถูกนำมาผสมผสานกับแนวคิดแบบทุนนิยม โดยปัจจุบันชาวบ้านที่เริ่มการหว่านข้าวต้องอาศัยการคาดคะเนที่พอดีเนื่องจากหากหว่านแล้วข้าวไม่ตายและสามารถเกี่ยวข้าวได้ก่อนชาวนาคนอื่นการว่าจ้างก็จะถูกกว่าแต่หากหว่านข้าวช้าจะต้องเกี่ยวข้าวได้ช้ากว่าคนอื่นจะทำให้การว่าจ้างแรงงานต้องมีราคาแพงขึ้น

การเปลี่ยนแปลง **“ความรู้สึกในการครอบครองพื้นที่อยู่อาศัย”** เป็นอีกสาเหตุที่ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์กันระหว่างคนภายในชุมชน โดยแต่เดิมนั้นผู้คนในชุมชนมีความสัมพันธ์กันผ่านการเกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างทางเดินที่สามารถเดินไปมาระหว่างอาคารบ้านเรือน หรือพื้นที่ว่างที่เป็นส่วนเว้นว่างระหว่างอาคารได้ เนื่องจากไม่มีอาณาเขตการครอบครองที่ชัดเจน แต่เมื่อมีการออกโฉนดครอบครองการแบ่งอาณาบริเวณจึงเกิดความชัดเจนขึ้น ทำให้เกิดการกั้นรั้วรอบเรือนขึ้น ทำให้ความสัมพันธ์ของผู้คนต้องเกิดการเปลี่ยนแปลงไป พื้นที่ที่เคยเป็นที่พบปะของผู้คนระดับละแวกบ้านจึงหดหายไป

ที่กล่าวมาข้างต้นทั้งหมดจะเห็นได้ว่าเป็นการปรับความสัมพันธ์ของกลุ่มคนภายในท้องถิ่นทั้งสิ้น แต่มีการปรับตัวบางอย่างที่เป็นการปรับตัวระหว่างกลุ่มคนภายในกับกลุ่มคนภายนอกท้องถิ่น เช่น กรณีของการกระทบกันระหว่างกรมศิลปากรกับชาวบ้านในการอนุรักษ์แนวคูเมืองเดิม เนื่องจากขาดการทำความเข้าใจและการประสานงานที่ชัดเจนระหว่างหน่วยงานกับชาวบ้านจึงเกิดความไม่พอใจขึ้น โดยท่ามกลางความสัมพันธ์ที่ขัดแย้งกันนี้ชาวบ้านมีวิธีการโต้ตอบโดยใช้จินตนาการเป็นเครื่องโต้แย้ง เช่น หากว่ากรมศิลปากรให้ข้อมูลว่าเป็นเช่นนั้นเช่นนั้น ชาวบ้านก็จะแย้งและไม่เชื่อเป็นต้น หรือการโต้ตอบของชาวบ้านอีกทางคือ การปกปิดข้อมูลบางประการเกี่ยวกับสถานที่โบราณคดีหรือที่ที่ชาวบ้านขุดพบโบราณวัตถุ โดยไม่บอกให้กรมศิลปากรทราบ เป็นต้น ซึ่งการสร้างความสัมพันธ์เชิงลบที่เกิดขึ้นนี้เกิดขึ้นเนื่องจากกระบวนการการจัดการพื้นที่ที่ไม่ประสานเอาความคิดเห็นของชาวบ้านเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการ

5.5.3 การปรับตัวและการเปลี่ยนแปลงระหว่างกลุ่มคนกับความเชื่อและประเพณี

วิธีการปรับตัวเชิงพื้นที่ที่เกิดขึ้นที่ต้องกล่าวถึงคือ **การปรับตัวบนพื้นที่ทางความเชื่อ** เช่น พื้นที่ทางศาสนา เนื่องจากชาวบ้านมีวิธีการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับชาวบ้านภายหลังจากการเข้ามาของระบบการปกครองคณะสงฆ์ โดยวิธีการที่ชาวบ้านบางส่วนได้ปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์กับพระสงฆ์โดยไม่อ้างอิงกับการเคารพนับถือกับพระสงฆ์ในลักษณะที่สัมพันธ์กับพื้นที่ แต่จะไปนับถือพระสงฆ์ที่สัมพันธ์กับความศรัทธาเป็นที่ตั้ง หรืออาจกล่าวได้ว่า **ชาวบ้านอาจไม่นับถือพระในหมู่บ้านของตนแต่เพียงอย่างเดียวแต่จะมีชาวบ้านบางส่วนเลือกที่จะไปนับถือกับพระหรือหลวงพ่อบนพื้นที่อื่นตามแต่ศรัทธาของตนเอง**

การเปลี่ยนแปลงระหว่างคนกับความเชื่ออีกประการคือ **“การเปลี่ยนแปลงวิถีคิดเกี่ยวกับพิธีกรรมงานศพ”** ซึ่งแต่เดิมการสร้างพื้นที่ป่าช้าของชาวบ้านในแถบลุ่มน้ำชีจะมีการผสมผสานกับจินตนาการในเรื่องราวเกี่ยวกับ **“ผี”** โดยมีการแยกพื้นที่ของการตายไว้ชัดเจนเช่น การตายโหง ตายท้องกลม เด็กตาย หรือการตายแบบธรรมชาติ ซึ่งผู้คนในลุ่มน้ำชีจะมีการแยกพิธีกรรมและพื้นที่ตามแบบการตายอย่างชัดเจนคือ การตายแบบปกติให้นำไปเผา ส่วนการตายก่อนเวลาอันควรต้องนำไปฝัง แต่เมื่อเกิดการเข้ามาแทนที่ของ **“เมรุ”** จึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพิธีกรรมไปเป็นการเผาทั้งหมด พื้นที่แบบป่าช้าจึงลดบทบาทลงในท้องถิ่นแถบนี้ตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา

ส่วนวิธีการปรับตัวที่เกี่ยวข้องกับประเพณีในท้องถิ่นบนพื้นที่ทางศาสนาก็เป็นอีกเรื่องราวที่สามารถสะท้อนวิถีคิดต่อพื้นที่ของคนกลุ่มที่ต้องออกบ้านไปทำงานตามเมืองใหญ่ได้เป็นอย่างดี **กระบวนการการปรับตัวทางประเพณี** ก็คือการปรับประเพณีบุญ **“ผ้าป่า”** โดยพื้นที่ทางงานบุญในรูปแบบนี้ถูกใช้เป็นพื้นที่ทางอุดมการณ์ของกลุ่มลูกหลานบ้านที่ต้องออกบ้านไปหาพื้นที่แหล่งอื่น บุญผ้าป่าจึงถูกใช้เป็นสัญลักษณ์ของความประสบความสำเร็จของลูกหลาน และเป็นการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ของลูกหลานบ้านที่ต้องกระจายกระจายออกมาในหลายๆพื้นที่อีกด้วย

หากกล่าวถึงการใช้พื้นที่ของงานประเพณีผ้าป่าจะพบว่าเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในช่วงประมาณปี พ.ศ. 2510 -2520 ซึ่งแต่ก่อนหน้านั้นการทำงานบุญผ้าป่าจะใช้พื้นที่ป่าโดยรอบๆวัดเป็นพื้นที่ประกอบกิจกรรมแต่ด้วยความไม่สะดวกของพระสงฆ์รวมทั้งชาวบ้านจึงทำให้เปลี่ยนแปลงพื้นที่มาใช้ศาลาวัดในการประกอบพิธี การเปลี่ยนแปลงในการใช้พื้นที่ทางกายภาพในการประกอบกิจกรรมนี้เป็นการเปลี่ยนแปลงก่อนหน้าที่จะเกิดพื้นที่สร้างเครือข่ายระหว่างลูกหลานบ้านในงานบุญผ้าป่าเสียอีก

ในกระบวนการปรับตัวอันเกิดขึ้นบนพื้นที่ทางประเพณีนอกจากการปรับตัวในงานบุญผ้าป่าแล้วยังมีการปรับตัวในงานบุญประเภทอื่นๆอีกเช่น **การปรับความคิดเกี่ยวกับงานประเพณีต่างๆที่เคยสร้างความสัมพันธ์ให้ท้องถิ่น** โดยผู้คนในท้องถิ่นได้นำความคิดแบบตลาดเข้ามาเกี่ยวข้อง มีวิถีคิดแบบมองไปที่ผลกำไรที่ได้จากการจัดงาน และรวมทั้งเริ่มนำประเด็นของการท่องเที่ยวเข้า

มาเกี่ยวข้อง ซึ่งวิธีคิดแบบดังกล่าวเป็นผลที่สะท้อนให้เห็นระบบวิธีคิดแบบตลาดในพื้นที่งานบุญต่างๆ ดังที่เราจะพบได้จาก งานบุญบั้งไฟ งานบุญสงกรานต์ เป็นต้น

5.6 มิติที่ซ้อนทับเชิงพื้นที่กับแนวทางการจัดการพื้นที่

การทำความเข้าใจเกี่ยวกับผู้คนผ่านการศึกษาผ่านพื้นที่ ทำให้เราสามารถมองเห็นมิติที่หลากหลายที่ซ้อนทับและหลากหลายบนพื้นที่ได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น มิติที่ซ้อนทับเหล่านี้ทำให้เราสามารถสรุปได้ว่า มนุษย์ไม่ได้สร้างความสัมพันธ์กับพื้นที่แค่เพียงมิติเดียว เช่น การสร้างพื้นที่ใช้สอยของมนุษย์ไม่ได้สร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยแต่เพียงอย่างเดียว แต่อาจสร้างขึ้นเพื่อเชื่อมโยงกับมิติทางสังคม มิติทางความเชื่อและศาสนา เป็นต้น ดังนั้น **“พื้นที่ (Space)”** สำหรับมนุษย์นั้นเป็นความละเอียดอ่อนที่ต้องทำความเข้าใจระหว่างคนกับพื้นที่นั้นๆเสียก่อนที่จะสร้างแนวทางการพัฒนา

5.6.1 มิติเชิงซ้อนบนพื้นที่ริมฝั่งลุ่มน้ำชีกับมิติทางการจัดการที่ซ้อนทับ

การอธิบายปรากฏการณ์การซ้อนทับของพื้นที่ที่สามารถอธิบายได้หลากหลายวิธีการ แต่ในงานวิจัยฉบับนี้จะอธิบายผ่านกรอบแนวคิดเรื่องระดับของการใช้สอย คือ ระดับครัวเรือน ระดับคุ้ม ระดับชุมชน ระดับท้องถิ่นและระดับหลายท้องถิ่น ที่ซ้อนทับกับประเภทของพื้นที่ลุ่มน้ำชีแต่ละประเภท เพื่อสร้างความเข้าใจในมิติเกี่ยวกับสิทธิ์ของชุมชนกับความหลากหลายเชิงพื้นที่ในลุ่มน้ำชี

5.6.1.1 มิติที่ซ้อนทับของพื้นที่พื้นที่น้ำอยู่หากิน กับมิติการจัดการที่ซ้อนทับ

พื้นที่ในแบบที่หนึ่งซึ่งจัดได้ว่าเป็น **“ทุน”** ที่สำคัญของพื้นที่ลุ่มน้ำชีคือ **“พื้นที่ทางกายภาพ”** อันประกอบไปด้วย พื้นที่โคกหรือโนน พื้นที่แหล่งน้ำ(หนอง กุดและบึง) พื้นที่ทามและบุง พื้นที่เกลือ และพื้นที่นา ซึ่งมิติทางการจัดการในพื้นที่เหล่านี้พบว่าการซ้อนทับที่น่าสนใจ คือ การซ้อนทับระหว่างพื้นที่ทางทรัพยากรที่เป็นแหล่งหาอยู่หากินกับพื้นที่ทางความเชื่อและศาสนา และพื้นที่ทางจินตนาการและความเชื่อ ซึ่งพบว่าพื้นที่ทางการหาอยู่หากินเกือบจะทั้งหมด (ยกเว้นพื้นที่เกลือ) มีการมิติของพื้นที่ทางความเชื่อ จินตนาการ ตำนาน และศาสนา ซ่อนอยู่ **ซึ่งมิติทางการจัดการพื้นที่ทางทรัพยากรที่เปิดโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรอย่างเสรี(Open Access Property) จะใช้การสร้างสมดุลทางการบริหารทรัพยากรของชุมชนและท้องถิ่นโดยใช้มิติทางการจัดการพื้นที่แบบความเชื่อ ศาสนา จินตนาการและตำนาน การสร้างสมดุลของในลักษณะเช่นนี้เป็นการสร้างสมดุลระหว่างการให้ทรัพยากรและการอนุรักษ์รักษาทรัพยากรของท้องถิ่นลุ่มน้ำชีที่สำคัญ**

ตารางที่ 5.6 แสดงการซ้อนทับเชิงพื้นที่ทางทรัพยากรกับการซ้อนทับในมิติการจัดการ

พื้นที่ทางทรัพยากร	การซ้อนทับกับพื้นที่อื่นๆ	ระดับการใช้สอย	มิติทางการจัดการ
โคก หรือ โนน	- พื้นที่ทางจินตนาการหรือพื้นที่ทางตำนาน - พื้นที่ทางความเชื่อและศาสนา - พื้นที่อยู่อาศัยระดับครัวเรือน	ระดับชุมชน	- การจัดการผ่านการนิยามไว้กับตำนาน และความเชื่อเพื่อสร้างอัตลักษณ์ให้ชุมชน - การจัดการควบคุมพื้นที่ผ่านจินตนาการและตำนาน - การจัดการแบบเปิดกว้างเสรี (Open Access Property)
		ระดับท้องถิ่น	- การจัดการผ่านการสร้างกฎเกณฑ์ท้องถิ่นโดยคนบ้านใหญ่ หรือคนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานก่อน - การจัดการพื้นที่ผ่านการเอื้อเพื่อแก่ผู้คนที่ไม่สามารถเข้าถึงทรัพยากรได้ ที่เรียกว่า “เหล้า” - การจัดการผ่านการนิยามไว้กับตำนาน และความเชื่อเพื่อสร้างอัตลักษณ์ให้ท้องถิ่น - การจัดการแบบเปิดกว้างเสรี (Open Access Property)
		ระดับหลายท้องถิ่น	- การจัดการแบบเปิดกว้างเสรี (Open Access Property)
หนอง กุด และบึง	- พื้นที่ทางจินตนาการหรือพื้นที่ทางตำนาน - พื้นที่ทางความเชื่อและศาสนา	ระดับชุมชน	- การจัดการผ่านการนิยามไว้กับตำนาน และความเชื่อเพื่อสร้างอัตลักษณ์ให้ชุมชน - การจัดการควบคุมพื้นที่ผ่านจินตนาการและตำนาน - การจัดการแบบเปิดกว้างเสรี (Open Access Property)
		ระดับท้องถิ่น	- การจัดการผ่านการนิยามไว้กับตำนาน และความเชื่อเพื่อสร้างอัตลักษณ์ให้ท้องถิ่น - การจัดการแบบเปิดกว้างเสรี (Open Access Property)
		ระดับหลายท้องถิ่น	- การจัดการแบบเปิดกว้างเสรี (Open Access Property)

หมายเหตุ : ตัวเอียงและเข้มเป็นมิติทางการจัดการที่ยังคงดำรงอยู่ในวิถีของคนลุ่มน้ำชี

ตารางที่ 5.6 แสดงการซ้อนทับเชิงพื้นที่ทางทรัพยากรกับการซ้อนทับในมิติการจัดการ(ต่อ)

พื้นที่ทางทรัพยากร	การซ้อนทับกับพื้นที่อื่นๆ	ระดับการใช้สอย	มิติทางการจัดการ
ทาม และบึง	- พื้นที่ทางจินตนาการหรือพื้นที่ทางตำนาน - พื้นที่ทางความเชื่อและศาสนา	ระดับท้องถิ่น	- การจัดการผ่านารนิยามไว้กับตำนาน และความเชื่อเพื่อควบคุมพื้นที่ - การจัดการแบบเปิดกว้างเสรี (Open Access Property)
		ระดับหลายท้องถิ่น	- การจัดการแบบเปิดกว้างเสรี (Open Access Property)
เกลื่อ	-	ระดับชุมชน	- การจัดการแบบปัจเจกบุคคล
		ระดับท้องถิ่น	- การเกื้อกูลให้ผู้ไม่สามารถในการเข้าถึงทรัพยากรมีโอกาสในการทำเกลื่อ
		ระดับหลายท้องถิ่น	- การแลกเปลี่ยนระหว่างทรัพยากรท้องถิ่นกับแรงงานในการทำเกลื่อ เช่น การแลกเปลี่ยนกับเกลื่อ
นา	- พื้นที่ทางจินตนาการหรือพื้นที่ทางตำนาน - พื้นที่ทางความเชื่อและศาสนา - พื้นที่อยู่อาศัยระดับครัวเรือน	ระดับชุมชน	- การแลกเปลี่ยนแรงงานที่สัมพันธ์ระหว่างแรงงานเกี่ยวข้าวกับแรงงานในการสร้างเรือน ที่เรียกว่า “การลงแขก” - การเคารพพื้นที่ผ่านความเชื่อเรื่องผี
		ระดับท้องถิ่น	- การแลกเปลี่ยนแรงงานที่สัมพันธ์ระหว่างแรงงานเกี่ยวข้าวกับแรงงานในการสร้างเรือน ที่เรียกว่า “การลงแขก” - การเคารพพื้นที่ผ่านความเชื่อเรื่องผี
		ระดับหลายท้องถิ่น	- การแลกเปลี่ยนทรัพยากรข้าวในยามที่คนอีกกลุ่มหนึ่งเกิดปัญหาน้ำท่วมหรือนาแล้ง - การเคารพพื้นที่ผ่านความเชื่อเรื่องผี

หมายเหตุ : ตัวเอียงและเข้มเป็นมิติทางการจัดการที่ยังคงดำรงอยู่ในวิถีของคนลุ่มน้ำชี

5.6.1.2 มิติที่ซ้อนทับของพื้นที่พื้นที่ทางความเชื่อและศาสนา กับมิติการจัดการที่ซ้อนทับ

การซ้อนทับเชิงพื้นที่ที่เกิดขึ้นบนพื้นที่ทางศาสนาและความเชื่อส่วนใหญ่จะเป็นการซ้อนทับในมิติทางจินตนาการและตำนาน เช่น พื้นที่แบบป่าช้าที่ซ้อนทับพื้นที่ทางศาสนาและความเชื่อกับมิติทางจินตนาการในเรื่องเกี่ยวกับผี หรือการสร้างพื้นที่ของพระพุทธรูปสำคัญของท้องถิ่นผ่านการเชื่อมโยงกับมิติทางจินตนาการบางอย่าง เป็นต้น

นอกจากการซ้อนทับของพื้นที่ทางศาสนา กับพื้นที่ทางจินตนาการแล้ว ความซับซ้อนของการใช้พื้นที่ดังกล่าวยังมีมิติที่น่าสนใจเกี่ยวกับพื้นที่ทางทรัพยากรอีกด้วย เช่น การซ้อนทับของพื้นที่บุญบังไฟกับพื้นที่ทางตำนานในเรื่องเกี่ยวกับผีแล่น ซึ่งนอกจากจะเป็นการซ้อนทับในทั้งสองมิติแล้วยังพบว่าพื้นที่ของบุญบังไฟยังซ้อนทับกับอุดมสมบุรณ์ในที่นาอีกด้วย หรือในกรณีของดอนปู่ตาที่มีการซ้อนทับของทั้งสามพื้นที่เช่นเดียวกับงานบุญบังไฟ เป็นต้น

สำหรับมิติทางการจัดการเชิงซ้อนบนพื้นที่ทางศาสนาจะเกี่ยวข้องกับระบบการสร้างอัตลักษณ์และสัญลักษณ์ การสร้างอุดมการณ์ของความอุดมสมบูรณ์เป็นส่วนใหญ่ ซึ่งความสัมพันธ์ของผู้คนผ่านพื้นที่ทางศาสนานี้ยังคงเป็นพื้นที่ที่สร้างปฏิสัมพันธ์ให้กับผู้คนในท้องถิ่นและนอกท้องถิ่นตรวจจนกระทั่งทุกวันนี้

ตารางที่ 5.7 แสดงการซ้อนทับเชิงพื้นที่ทางความเชื่อและศาสนา กับการจัดการในมิติการจัดการ

พื้นที่ทางความเชื่อและศาสนา	การซ้อนทับกับพื้นที่อื่นๆ	ระดับการใช้สอย	มิติทางการจัดการ
บุญบังไฟ	- พื้นที่ทางจินตนาการและตำนาน - พื้นที่ทางทรัพยากร	ระดับชุมชน	- การจัดการผ่านพื้นที่ทางความเชื่อที่สัมพันธ์กับพื้นที่นาและความอุดมสมบูรณ์ในพื้นที่
		ระดับท้องถิ่น	- การจัดการผ่านพื้นที่ทางความเชื่อที่สัมพันธ์กับพื้นที่นาและความอุดมสมบูรณ์ในพื้นที่
		ระดับหลายท้องถิ่น	- การจัดการแบบเชื่อมโยงเข้ากับพื้นที่ทางความเชื่อเชื่อมโยงเข้ากับพื้นที่ทางกายภาพอื่นๆ เช่น พระธาตุ เป็นต้น เพื่อสร้างความสัมพันธ์ระดับท้องถิ่น

หมายเหตุ : ตัวเอียงและเข้มเป็นมิติทางการจัดการที่ยังคงดำรงอยู่ในวิถีของคนลุ่มน้ำชี

ตาราง 5.7 แสดงการซ้อนทับเชิงพื้นที่ทางความเชื่อและศาสนา กับการซ้อนทับในมิติการจัดการ(ต่อ)

พื้นที่ทางความเชื่อและศาสนา	การซ้อนทับกับพื้นที่อื่นๆ	ระดับการใช้สอย	มิติทางการจัดการ
ดอนปู่ตา	- พื้นที่ทางจินตนาการและตำนาน - พื้นที่ทางทรัพยากร	ระดับชุมชน	- การจัดการผ่านการสร้างอัตลักษณ์ของชุมชน
		ระดับท้องถิ่น	- การจัดการที่สร้างความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับชุมชน ผ่านความสัมพันธ์ทางเครือญาติ
ลิม	-	ระดับชุมชน	- การจัดการพื้นที่ผ่านระดับของการใช้สอยระดับชุมชน และการนิยามให้เป็นพื้นที่ของสงฆ์
ศาลาวัด	-	ระดับชุมชน	- การจัดการพื้นที่ผ่านระดับของการใช้สอยระดับชุมชน และการนิยามให้เป็นพื้นที่ของสงฆ์กับฆราวาส
พระสงฆ์และพระพุทธรูป	- พื้นที่ทางจินตนาการและตำนาน	ระดับชุมชน	- การจัดการของชุมชนและท้องถิ่นผ่านการ “รดน้ำต๋อผ้าขาวและการสงฆ์น้ำพระ”
		ระดับท้องถิ่น	- การนิยามให้มีความรู้สึกร่วมของความเป็นท้องถิ่น
		ระดับหลายท้องถิ่น	- การนับถือพระสงฆ์ หรือพระพุทธรูปตามศรัทธาเชิงปัจเจกบุคคล โดยไม่อ้างอิงกับพื้นที่ทางกายภาพ
ผ้าป่า	-	ระดับชุมชน	- การจัดการผ่านลูกหลานบ้านที่ออกไปทำงานนอกบ้าน
		ระดับท้องถิ่น	- การสร้างความสัมพันธ์ผ่านงานประเพณีของท้องถิ่น
ป่าช้า	- พื้นที่ทางจินตนาการและตำนาน	ระดับชุมชน	- การจัดการผ่านระบบช่วยเหลือของชุมชน - การจัดการผ่านกลุ่มฌาปนกิจ และพื้นที่แบบเมรุ
		ระดับท้องถิ่น	- การจัดการผ่านการใช้พื้นที่ป่าช้าร่วมกันในท้องถิ่น

หมายเหตุ : ตัวเอียงและเข้มเป็นมิติทางการจัดการที่ยังคงดำรงอยู่ในวิถีของคนลุ่มน้ำชี

5.6.1.3 มิติที่ซ้อนทับของพื้นที่พื้นที่ทางการใช้สอย กับมิติการจัดการที่ซ้อนทับ

พื้นที่ทางการใช้สอยที่ถูกอ้างอิงถึงในงานวิจัยฉบับนี้ จะกล่าวถึงเฉพาะแต่พื้นที่ที่มีบทบาทต่อคนในกลุ่มน้ำชีย้อนหลังไปเพียง 100 ปี ซึ่งได้แก่ พื้นที่แบบตลาด พื้นที่ทางการศึกษา และพื้นที่แบบอนามัย และพื้นที่ทางการปกครอง ซึ่งพื้นที่ทางการใช้สอยเหล่านี้พบว่า จะมีการซ้อนทับลงบนพื้นที่ทางทรัพยากรทั้งหมด โดยบทบาทของพื้นที่แบบตลาดจะเป็นตัวอย่างที่สำคัญและชัดเจนมากที่สุด เนื่องจากตลาดจะเป็นพื้นที่ที่ถูกใช้เพื่อการแลกเปลี่ยนทรัพยากรทั้งในท้องถิ่นและระหว่างท้องถิ่น โดยบทบาทของการจัดการพื้นที่แบบตลาดถือได้ว่าเป็นสิ่งที่สำคัญ เพราะประมาณ 40 ปีก่อนการจัดการเหล่านี้จะมีกลุ่มคน 3 กลุ่มที่มีบทบาทในพื้นที่แบบตลาด คือ กลุ่มคนจีน กลุ่มชนชั้นปกครอง และกลุ่มนายฮ้อย แต่บทบาทของการจัดการตลาดในช่วงเวลาปัจจุบันจะอ้างอิงกับระบบตลาดทั้งระดับภูมิภาค ระดับประเทศ หรือแม้กระทั่งระดับนานาชาติ ซึ่งปัจจัยที่มีผลต่อการจัดการพื้นที่ตลาดที่เปลี่ยนแปลงไปนี้เองที่ทำให้สิทธิในการควบคุมและกำหนดราคาไม่ได้เกิดจากกลุ่มคนผู้ในท้องถิ่น

สำหรับพื้นที่แบบโรงเรียน พื้นที่ทางการรักษาพยาบาล และพื้นที่ทางการบริหารและการปกครองจะมีมิติที่ซ้อนทับกับพื้นที่ทางทรัพยากรในแง่ของกายภาพ คือ พื้นที่เหล่านี้มักเป็นพื้นที่ที่ถูกสร้างขึ้นบนพื้นที่ป่าชุมชน ป่าช้า หรือแม้แต่พื้นที่สาธารณะเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งนอกจากประเด็นเกี่ยวกับทับซ้อนกับพื้นที่ต่างๆ แล้ว ยังมีประเด็นที่น่าสนใจว่า บทบาทของผู้จัดการพื้นที่เหล่านี้จะเป็นกลุ่มคนของรัฐบาลและกลุ่มคนภายนอกชุมชนและท้องถิ่นเป็นส่วนใหญ่

พื้นที่ทางการใช้สอยเหล่านี้เป็นพื้นที่ที่สำคัญกับผู้คนเป็นอย่างมาก ไม่เฉพาะแต่ในกลุ่มน้ำชีเท่านั้น เนื่องจากพื้นที่เหล่านี้เป็นพื้นที่ทางการแลกเปลี่ยนทรัพยากร พื้นที่ที่สร้างระบบวิถีคิด พื้นที่ทางการพยาบาลและทำร่างกายให้แข็งแรง และพื้นที่ทางการควบคุมกลุ่มคน ซึ่งการที่ท้องถิ่นไม่สามารถสร้างบทบาทในการจัดการพื้นที่เหล่านี้จะทำให้อำนาจในการต่อรอง อำนาจในการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่นลดน้อยลง และผู้ที่สามารถกุมอำนาจในการจัดการพื้นที่เหล่านี้จะถือได้ว่าเป็นผู้ที่กำหนดอนาคตของท้องถิ่นนั้นๆ

ตารางที่ 5.8 แสดงการซ้อนทับเชิงพื้นที่การใช้สอย กับการซ้อนทับในมิติการจัดการ

พื้นที่ทางการใช้สอย	การซ้อนทับกับพื้นที่อื่นๆ	ระดับการใช้สอย	มิติทางการจัดการ
โรงเรียน	- ก่อน พ.ศ. 2427 เป็นพื้นที่ที่ซ้อนทับกับพื้นที่ทางศาสนา คือ วัด - พื้นที่ทางทรัพยากร (โรงเรียนมักตั้งอยู่ในพื้นที่ป่าชุมชน หรือพื้นที่ที่ใช้ร่วมกันของท้องถิ่น)	ระดับชุมชน	- การจัดการโดยชุมชน และบทบาทของพระสงฆ์ - การจัดการผ่านพื้นที่ทางการปกครอง แบบหมู่บ้าน - การจัดการผ่านหน่วยงานของรัฐ แบบส่วนกลาง
		ระดับท้องถิ่น	- การจัดการผ่านพื้นที่ทางการปกครอง แบบตำบลและอำเภอ - การจัดการผ่านหน่วยงานของรัฐ แบบส่วนกลาง
ตลาด (นายฮ้อย, ตลาดเจ็ก, ร้านค้า, ร้านค้าชุมชน)	- พื้นที่ทางทรัพยากร	ระดับชุมชน	- การจัดการแลกเปลี่ยนทรัพยากรในชุมชนผ่านผู้หญิงในชุมชน - การแลกเปลี่ยนทรัพยากรผ่านร้านค้าในหมู่บ้าน และร้านค้าชุมชน
		ระดับท้องถิ่น	- การจัดการโดยบทบาทของกลุ่มชาวจีนและชนชั้นผู้ปกครอง - การแลกเปลี่ยนทรัพยากรผ่านพื้นที่ตลาด
		ระดับหลายท้องถิ่น	- การจัดการพื้นที่ผ่านผู้ขายที่เรียกว่า “นายฮ้อย” - การจัดการการแลกเปลี่ยนทรัพยากรโดยกลุ่มพ่อค้าคนกลาง - การจัดการผ่านกลไกตลาด
อนามัย (พื้นที่ทางการรักษาโรค)	- พื้นที่ทางความเชื่อ - พื้นที่ทางทรัพยากร	ระดับท้องถิ่น	- การจัดการพื้นที่ทางการรักษาโรคภัยไข้เจ็บผ่านความเชื่อ - การรักษาโรคผ่านพืชสมุนไพร - การจัดการพื้นที่ผ่านระบบการแพทย์แผนปัจจุบัน
องค์การบริหารส่วนตำบล	- พื้นที่ทางทรัพยากร (ที่ทำการบริหารส่วนตำบลหลายแห่งสร้างบนพื้นที่ป่าชุมชน ป่าช้า หรือที่สาธารณะประโยชน์ของท้องถิ่น)	ระดับท้องถิ่น	- การจัดการแบบพื้นที่ทางการปกครองและการบริหาร

หมายเหตุ : ตัวเอียงและเข้มเป็นมิติทางการจัดการที่ยังคงดำรงอยู่ในวิถีของคนลุ่มน้ำชี

5.6.1.4 มิติที่ซ้อนทับของพื้นที่พื้นที่ทางจินตนาการ กับมิติการจัดการที่ซ้อนทับ

ในกรอบของการศึกษาในครั้งนี้จะกล่าวถึงเฉพาะมิติทางจินตนาการที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ทางกายภาพแต่เพียงเท่านั้น ซึ่งในการศึกษาทำให้เราพบว่า การสร้างพื้นที่ทางจินตนาการของผู้คนนั้นเพื่อวัตถุประสงค์ที่หลากหลายกันออกไป เช่น เพื่อสร้างการจดจำกับลักษณะทางภูมิศาสตร์ หรือเพื่อโต้ตอบความคิดเห็นในเชิงต่อต้านข้อมูลของภาครัฐ และแม้แต่การสร้างขึ้นเพื่อเป็นพื้นที่ที่ใช้อ้างอิงผู้คนเข้ากับพื้นที่ทางกายภาพ แต่โดยส่วนใหญ่แล้วพื้นที่ทางจินตนาการทำให้เราสามารถรู้ถึงอาณาบริเวณของความเป็นท้องถิ่นได้โดยการทำความเข้าใจในความเชื่อชุดเดียวกันของผู้คน เช่น ความเชื่อเรื่องแกน ความเชื่อเรื่องบั้งไฟ ความศรัทธาในธาตุ เป็นต้น

สำหรับระบบการจัดการพื้นที่ในลักษณะนี้พบว่า บทบาทในการจัดการยังคงอยู่ในท้องถิ่นเพียงแต่อยู่ในกลุ่มคนที่อายุประมาณ 40 ปีขึ้นไป แต่สำหรับในกลุ่มเด็กนั้น ความเชื่อเหล่านี้ยังคงมีอยู่อย่างเบาบาง อันเนื่องจากการปลูกฝังวิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์ของระบบการศึกษา

5.6.1.5 มิติที่ซ้อนทับของพื้นที่อยู่อาศัยระดับครัวเรือน กับมิติทางการจัดการที่ซ้อนทับ

พื้นที่อยู่อาศัยในอดีตจะมีความสัมพันธ์กับพื้นที่อื่น เช่น พื้นที่ทางความเชื่อในการปลูกสร้างเรือนและเลือกทำเลของการปลูกเรือนให้อยู่สบาย พื้นที่ทางทรัพยากรอันเนื่องมาจากการนำเอาไม้และวัสดุต่างๆมาสร้างบ้านเรือน หรือความสัมพันธ์กับพื้นที่นาโดยระบบการจัดการแรงงานในท้องถิ่น ซึ่งความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในลักษณะดังกล่าวทำให้เราทราบว่า **“การจัดการพื้นที่แบบเรือนไม่ได้เป็นอำนาจตัดสินใจของปัจเจกบุคคล แม้ว่าสิทธิในการครอบครองจะเป็นสิทธิแบบปัจเจกบุคคลก็ตาม”** แต่เมื่อระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวถูกทำลายลงด้วยสาเหตุที่หลากหลาย เช่น ระบบคิดแบบตลาด สิทธิการครอบครองที่ดินแบบปัจเจกบุคคล เป็นต้น การจัดการพื้นที่เรือนที่เคยสัมพันธ์กับพื้นที่ต่างๆก็หมดลง กลายเป็นการจัดการแบบปัจเจกบุคคล และเกิดกลุ่มคนที่มีบทบาทขึ้นคือ **กลุ่มผู้รับเหมาก่อสร้าง** ซึ่งกลับเป็นผู้ที่มีบทบาทแทน

5.6.2 มิติทางการจัดการที่ยังคงดำรงอยู่ในพื้นที่ริมฝั่งลุ่มน้ำชี

การฟื้นฟูพลังของท้องถิ่นต่างๆมีสิ่งที่สำคัญที่ไม่อาจละเลยได้คือ การค้นหามิติทางการจัดการที่ยังคงหลงเหลือและดำรงอยู่ในท้องถิ่น **เพราะการจัดการท้องถิ่นจัดได้ว่าเป็นกฎและระเบียบของพื้นที่ที่ใช้สร้างสมดุลระหว่างคนกับคน คนกับทรัพยากร คนกับสิ่งนอกเหนือธรรมชาติ** ซึ่งการทำความเข้าใจในระเบียบของกลุ่มคนจะสามารถนำไปสู่การสร้างระเบียบชุดใหม่ให้กับคนในท้องถิ่นนั้นๆได้ **การผสมผสานระหว่างการจัดการท้องถิ่นชุดเดิมกับชุดใหม่ถือได้ว่าเป็นกระบวนการที่สำคัญ และหากมีการสร้างการจัดการชุดใหม่ขึ้นโดยอ้างอิงจากรากของท้องถิ่นแล้วระเบียบของท้องถิ่นในเรื่องนั้นๆจะมีประสิทธิภาพในการจัดการสูง**

มิติทางการจัดการพื้นที่ของท้องถิ่นลุ่มน้ำชีที่ยังคงมีพลังทางการจัดการอยู่ในความคิดของคนรุ่นอายุมากกว่า 40 ปีขึ้นไปนั้นคือ **มิติทางความเชื่อและศาสนา มิติทางจิตนาการและตำนาน** ซึ่งมิติทั้งสองนี้เป็นสิ่งที่คงหลงเหลืออยู่และเป็นสิ่งที่ใช้แสดงความเป็นตัวตนของคนในลุ่มน้ำชีได้เป็นอย่างดี แต่ระเบียบทางการจัดการชุดนี้กำลังถูกทำลายจากระเบียบวิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์ที่ถูกปลูกฝังผ่านระบบโรงเรียนและวิธีคิดแบบสมัยใหม่ การสืบทอดและส่งทอดระเบียบของท้องถิ่นในชุดนี้ไปสู่กลุ่มคนรุ่นใหม่จึงเป็นสิ่งที่สำคัญเพราะนอกจากมิติทั้งสองจะถูกใช้เพื่อการสร้างสมดุลของคนกับสิ่งต่างๆแล้ว ยังเป็นมิติที่สร้างอัตลักษณ์ให้กับคนท้องถิ่น รวมทั้งสามารถสร้างอาณาบริเวณให้เกิดปฏิสัมพันธ์ของคนในท้องถิ่นและระหว่างท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี

การสร้างอัตลักษณ์ของคนลุ่มน้ำชีผ่านพื้นที่ทางทรัพยากรเป็นอีกหนึ่งการจัดการพื้นที่ที่สำคัญ เพราะนอกจากจะสร้างระเบียบชุดที่ใช้ควบคุมการใช้ทรัพยากรแล้วยังเป็นภาพตัวตนเฉพาะของคนแถบนี้อีกด้วย แต่ความท้าทายของการจัดการในลักษณะเช่นนี้คือ **ความขัดแย้งกับระเบียบการจัดการพื้นที่แบบสากลหรือแบบของชาติ** เนื่องจากการจัดการพื้นที่ทางทรัพยากรแบบของรัฐนั้นจะใช้กฎหมาย นโยบายและหน่วยงานของรัฐเป็นเครื่องมือในการจัดการ ซึ่งการจัดการแบบมาตรฐานกลางนั้นไม่สามารถสร้างความสอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่นได้ เช่น กรณีของเมืองฟ้าแดดสงยางที่เกิดความขัดแย้งระหว่างหน่วยงานการให้น้ำและหน่วยงานการจัดการพื้นที่ประวัติศาสตร์ของภาครัฐ กับความคิดของชาวบ้านในท้องถิ่น

การเกื้อกูลในการเข้าถึงทรัพยากรเป็นเสน่ห์อีกอย่างของการจัดการพื้นที่ในลุ่มน้ำชี เพราะการแลกเปลี่ยนและการให้โอกาสในการเข้าถึงทรัพยากร เป็นสิ่งที่ทำให้คนแถบนี้สามารถต่อสู้กับธรรมชาติที่เลวร้ายมาได้ตลอด แม้ว่าการแลกเปลี่ยนทรัพยากรข้าว ปลาและเกลือ จะลดน้อยลงในปัจจุบันเนื่องจากวิธีคิดแบบตลาดและการแลกเปลี่ยนผ่านระบบเงินตราเข้ามามีบทบาท แต่การแลกเปลี่ยนทรัพยากรแบบดั้งเดิมก็ยังคงมีหลงเหลือให้เห็นอยู่แม้ไม่มากก็ตาม **การฟื้นฟูการแลกเปลี่ยนในแบบเดิมหรือการสร้างระบบการแลกเปลี่ยนผ่านเงินตราท้องถิ่น** ซึ่งคนท้องถิ่น

สามารถสร้างระเบียบได้เองและเป็นผู้มีบทบาทในการกำหนดคุณค่าของทรัพยากรได้เองนั้นเป็นทางออกที่ดีของท้องถิ่น ในการสร้างทางเลือกในการจัดการตนเองอีกทางหนึ่ง

เครือข่ายลูกหลานบ้านที่ออกไปทำงานนอกบ้านเป็นพื้นที่แบบใหม่ที่เกิดขึ้น
ในช่วงประมาณ 40 ปีย้อนหลังมานี้ และเป็นความสัมพันธ์ชุดใหม่ที่น่าสนใจ เนื่องจากกลุ่มคนดังกล่าวมีบทบาททางเศรษฐกิจ และศาสนาที่สำคัญของท้องถิ่นลุ่มน้ำชี การทำงานแล้วส่งเงินกลับบ้าน ประกอบกับการกลับบ้านผ่านงานบุญผ้าป่าหรือกฐินนั้นเป็นการสร้างเครื่องมือในการพัฒนาท้องถิ่นที่สำคัญ **นอกจากนี้ยังเป็นตัวอย่างที่สามารถชี้ชัดให้เห็นความสัมพันธ์ของเมืองกับชนบทได้เป็นอย่างดี การส่งเสริมพื้นที่และกลุ่มคนเหล่านี้ให้ก่อเกิดความเข้มแข็ง** และดำรงอยู่ต่อไปนั้นเป็นความท้าทายแบบใหม่ โดยขั้นแรกที่น่าส่งเสริมคือกระบวนการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับเครือข่ายเหล่านี้ว่ามีอยู่แค่ไหน และมีกี่เครือข่าย อันจะนำไปสู่การสร้างสายสัมพันธ์ที่ดีต่อไป

การจัดการพื้นที่เกี่ยวกับพิธีกรรมทางการตายที่เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตทั้งในทางประเพณีและพื้นที่ ซึ่งเกิดการเปลี่ยนแปลงนี้ทำให้เกิดค่าใช้จ่ายแก่คนท้องถิ่นในการจัดพิธีกรรมทางการตาย การสร้างกลุ่มฌาปนกิจของท้องถิ่นที่เกิดขึ้นนั้นจึงถือได้ว่าเป็นสิ่งที่สำคัญ เนื่องจากการประกันเกี่ยวกับเงินตราที่จะถูกใช้ในงานศพจะทำให้ไม่เกิดภาระทางการเงินแก่คนในท้องถิ่นในการจัดงานดังกล่าว **การรักษาให้กลุ่มฌาปนกิจยังคงมีอยู่ในชุมชนจึงเป็นสิ่งที่ควรกระทำเป็นอย่างยิ่ง** นอกจากนี้กลุ่มในลักษณะเช่นนี้ยังสามารถสร้างปฏิสัมพันธ์ให้กับผู้คนผ่านงานประเพณีเช่นนี้ได้

พื้นที่ทางการใช้สอยเป็นพื้นที่ที่ใช้กำหนดวิถีชีวิตของคนไม่แต่ในแถบลุ่มน้ำชีแต่อาจหมายถึงกลุ่มคนโดยทั่วไป เพราะวิถีของคนในปัจจุบันจะถูกอ้างอิงกับพื้นที่ตลาด พื้นที่ทางการเรียนรู้ พื้นที่ทางการรักษาพยาบาล และพื้นที่ทางการบริหารและการปกครอง เป็นสำคัญ ซึ่งในอดีตพบว่า การจัดการในพื้นที่เหล่านี้คนท้องถิ่นสามารถจัดการตนเองได้ในระดับหนึ่ง เช่น การจัดการในพื้นที่แบบโรงเรียนโดยการคัดเลือกครูท้องถิ่นและการให้ค่าจ้างสอนเป็นข่าวสาร หรือการจัดการในพื้นที่ทางการรักษาโรคผ่านหมอท้องถิ่น เป็นต้น แต่จากการศึกษาพบว่า การกำหนดบทบาทและการจัดการในพื้นที่ดังกล่าวในช่วง 40 ปีที่ผ่านมา คนท้องถิ่นไม่สามารถมีบทบาทในพื้นที่เหล่านี้ได้มากนักโดยอำนาจการจัดการในพื้นที่จะเป็นกลุ่มคนนอกท้องถิ่นทั้งจากคนจีน และชนชั้นปกครอง เป็นต้น ซึ่งในอดีตพบว่า การจัดการในพื้นที่เหล่านี้คนท้องถิ่นสามารถจัดการตนเองได้ในระดับหนึ่ง เช่น การจัดการในพื้นที่แบบโรงเรียนโดยการคัดเลือกครูท้องถิ่นและการให้ค่าจ้างสอนเป็นข่าวสาร หรือการจัดการในพื้นที่ทางการรักษาโรคผ่านหมอท้องถิ่น เป็นต้น **ฉะนั้นแม้ว่าในปัจจุบันอำนาจทางการจัดการจะอ้างอิงกับคนท้องถิ่นน้อยมากแต่พื้นที่ทางการใช้สอยจะกำหนดบทบาทและความสัมพันธ์จากภายนอกที่มีต่อคนท้องถิ่นได้** การสร้างและฟื้นฟูอำนาจต่อการจัดการในพื้นที่ดังกล่าวโดยท้องถิ่นจึงเป็นสิ่งที่ต้องเร่งกระทำเพื่อส่งต่อไปสู่การพัฒนาท้องถิ่นต่อไป

พื้นที่ในแบบสุดท้ายที่จะกล่าวถึงแม้ว่าจะไม่ใช่พื้นที่ที่ยังคงดำรงระเบียบการจัดการพื้นที่แบบเก่าแล้วก็ตาม แต่ก็จัดได้ว่าเป็นพื้นที่สำคัญระดับแรกๆ เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่ใกล้เคียงกับความเป็นปัจเจกบุคคลมากที่สุดคือ **“พื้นที่ระหว่างเรือน”** เช่น พื้นที่รั้วเรือน พื้นที่ที่สามารถสร้างปฏิสัมพันธ์ระหว่างเรือน และพื้นที่แบบคุ่ม เป็นต้น และแม้ว่าการจัดการพื้นที่แบบนี้ในปัจจุบันจะเป็นเรื่องของปัจเจกบุคคลกับปัจเจกบุคคล **แต่ระดับของความสัมพันธ์ของคนท้องถิ่นควรมีหลายระดับตั้งแต่ระดับครัวเรือน(ระดับปัจเจกบุคคล) ระดับคุ่ม ระดับชุมชน ระดับท้องถิ่นและระดับหลายท้องถิ่น** การสร้างระเบียบและความสัมพันธ์ผ่านพื้นที่เหล่านี้จึงเป็นประเด็นในการเริ่มต้นที่จะทำลายกำแพงของความเป็นปัจเจกบุคคลออกมาสู่ความรู้สึกร่วมแบบสาธารณะได้ต่อไป

กระบวนการการสืบค้นวิถีและการจัดการที่ยังคงดำรงอยู่และมีพลังทางการจัดการท้องถิ่นเป็นสิ่งที่นักพัฒนารวมทั้งนักอนุรักษ์พื้นที่ต้องทำความเข้าใจระเบียบวิธีคิดของคนเหล่านั้น เพื่อต่อยอดและสร้างวิวัฒนาการของการจัดการสืบต่อจากวิธีคิดของคนท้องถิ่นเพื่ออนาคตของคนท้องถิ่นต่อไป

5.7 ข้อเสนอแนะการใช้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นกลไกในการพัฒนา

ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ทำให้ผู้ศึกษามองเห็นแนวทางในการพัฒนาพื้นที่ต่างๆ ในท้องถิ่นลุ่มน้ำชี โดยอาศัยรากของวัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเป็นกลไกในการพัฒนา ทั้งในระบบวิธีคิดการใช้พื้นที่ การสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม กระบวนการปรับตัว ฯลฯ โดยสาระของการพัฒนาต่างๆ มีดังต่อไปนี้

1. **การจัดการแหล่งน้ำในลุ่มน้ำ** ผ่านการทำความเข้าใจเกี่ยวกับระบบการกักเก็บน้ำของแต่ละท้องถิ่น การทำความเข้าใจเกี่ยวกับสภาพทางภูมิศาสตร์ของลุ่มน้ำ เนื่องจากผู้คนในท้องถิ่นมีองค์ความรู้เกี่ยวกับการอยู่ร่วมกับลุ่มน้ำเป็นอย่างดี แต่เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงการจัดการน้ำและการควบคุมแหล่งน้ำโดยกรมชลประทาน ซึ่งเข้ามาจัดการในระบบน้ำที่เปลี่ยนแปลงไปตามฤดูกาลของท้องถิ่น จึงทำให้ท้องถิ่นเกิดการปรับความสัมพันธ์ในทางราบที่มีมาแต่อดีต

2. **การจัดการพื้นที่โคก โนน และป่าสาธารณะ** โดยใช้ระเบียบทางสังคมเกี่ยวกับ **“การใช้ผิควมคุม”** เช่น พื้นที่ดอนปู่ตาที่เป็นเครื่องควบคุมการใช้ป่าของชุมชน เป็นต้น รวมทั้งการให้อำนาจการตัดสินใจในการใช้พื้นที่ป่าต่างคืนแก่ชุมชนเป็นผู้จัดการ เช่น กรณีของการใช้พื้นที่แบบ **“เหล่า”** ที่เคยเป็นความยืดหยุ่นในการใช้พื้นที่สาธารณะของกลุ่มคนชายขอบของสังคม

3. **การฟื้นฟูโครงข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมผ่านงานบุญ ประเพณี** โดยการรื้อวิธีการการร่วมมือร่วมแรงผ่านพื้นที่ทางงานบุญ งานประเพณีต่างๆ อีกทั้งการเปลี่ยนบทบาทในความเป็นเจ้าภาพเฉพาะมาเป็นการเป็นเจ้าภาพร่วมกัน ลดความคาดหวังทางรายได้ที่ได้จากงานบุญและเปลี่ยน

แปลงมุมมองของงานบุญปัจจุบันที่เน้นไปที่การได้มาซึ่งกายภาพที่ไม่มีมิติทางสังคม เช่น การได้อุโบสถหลังใหม่ เป็นต้น

4. การสร้างแนวทางจัดพื้นที่ทางการใช้สอยโดยคนท้องถิ่น การจัดการพื้นที่แบบตลาด พื้นที่ทางการศึกษา พื้นที่ทางการรักษาโรค และพื้นที่ทางการบริหารปกครอง ควรเป็นอำนาจและบทบาทของคนท้องถิ่น เนื่องจากพื้นที่เหล่านี้เป็นพื้นที่ที่สามารถกำหนดอนาคตของคนท้องถิ่นได้ สำหรับตัวอย่างในการจัดการพื้นที่เหล่านี้ได้แก่ การสร้างมาตรการทางการแลกเปลี่ยนทรัพยากรโดยท้องถิ่น (เช่น เงินตราท้องถิ่น ร้านค้าท้องถิ่นที่มีการร่วมกันของคนท้องถิ่น เป็นต้น) หรือตัวอย่างของการจัดการพื้นที่ทางการรักษาโรคโดยผสมผสานวิธีการทางการแพทย์แผนปัจจุบันให้เข้ากับระบบสมุนไพรท้องถิ่น เป็นต้น

นอกจากนี้ท้องถิ่นยังสามารถสร้างพื้นที่ทางการเรียนรู้นอกโรงเรียนโดยสร้างความสัมพันธ์กับพื้นที่ทางทรัพยากร พื้นที่ทางความเชื่อและพื้นที่ในลักษณะอื่นๆ รวมทั้งการสร้างพื้นที่ทางการเรียนรู้ให้สัมพันธ์กับผู้รู้ในท้องถิ่น ซึ่งก็จัดได้ว่าเป็นการจัดการพื้นที่ทางการศึกษาโดยท้องถิ่น

5. การจัดตั้งกลุ่มฌาปนกิจชุมชน และท้องถิ่น ซึ่งการจัดตั้งกลุ่มดังกล่าวจะเป็นการสร้างระบบรับประกันทางการเงินเพื่อใช้สอยในพิธีกรรมการตาย เนื่องจากการจัดงานศพต้องใช้เงินเป็นเครื่องมือในการจัดงาน ดังนั้นการสร้างกลุ่มดังกล่าวจะเป็นการรับประกันทางประเพณีอย่างหนึ่ง นอกจากนี้กลุ่มดังกล่าวยังสามารถสร้างความสัมพันธ์ให้กับคนในท้องถิ่นในแง่ของพฤติกรรมได้อีกทางหนึ่ง

6. การจัดการการท่องเที่ยวโดยคนในท้องถิ่น การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจากคำบอกเล่าของคนในท้องถิ่นนั้นทำให้เราสามารถมองเห็นความมีชีวิตชีวาของข้อมูลทางประวัติศาสตร์ วิถีชีวิตที่มีความสด ซึ่งทำให้เห็นว่าหากมีการสร้างความเข้าใจให้กับคนท้องถิ่นเกี่ยวกับความหมายของคำว่า **“ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น”** ประกอบกับการสร้างแนวทางของการท่องเที่ยวที่มองประโยชน์ของท้องถิ่นเป็นหลัก จึงน่าที่จะทำให้เกิดการสร้างแนวทางการจัดการการท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับท้องถิ่นได้

7. การจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น และศูนย์ข้อมูลท้องถิ่น การจัดตั้งพื้นที่เหล่านี้จะเป็นการสร้างพื้นที่ของการเรียนรู้นอกโรงเรียนของเด็ก นักศึกษาและผู้สนใจภายในท้องถิ่น อีกทั้งยังเป็นการสร้างความภูมิใจให้แก่ผู้คนในท้องถิ่น ทั้งผู้เฒ่าผู้แก่ที่เป็นผู้เล่าเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของตนเอง และเด็กในชุมชน

8. การสร้างพื้นที่ที่ก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์ระดับละแวกบ้านเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงในเรื่องเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ที่ดินระดับครัวเรือนทำให้เกิดการสร้างแนวป้องกันที่ชัดเจน

และแยกคนออกจากกัน ควรสร้างพื้นที่ที่เป็นที่รวมของกลุ่มเรียน เพื่อสร้างโอกาสในการปฏิสัมพันธ์
ระดับละแวกบ้านขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง

บรรณานุกรม

- ขวัญสุวรรณ อติโพธิ. **วารสารทางวิชาการคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา 29 ฉบับที่ 2-3**. โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ. 2531
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. **คติชาวบ้านอีสาน**. สำนักพิมพ์อักษรวัฒนา. กรุงเทพฯ. ม.ป.ป.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. **วัฒนธรรมไทยกับขบวนการการเปลี่ยนแปลงทางสังคม**. สำนักพิมพ์แห่ง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2540
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา. **วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย**. บ.เดือนตุลาการพิมพ์ จำกัด. กรุงเทพฯ. 2537
- ดี ฝุ่นทอง. **บ้านสงเปือย หนังสือแนะนำบ้านสงเปือย**. อ.คำเชื่อนแก้ว จ.ยโสธร. 2528
- เต็ม วิภาคย์พจนกิจ. **ประวัติศาสตร์อีสาน**. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. กรุงเทพฯ. 2542
- ธาดา สุทธิธรรม และวรจันท์ วัฒนเสถ์. **รูปแบบและระบบนิเวศน์วัฒนธรรมของผังเมืองชาวอีสาน ตอนบน**. 'คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์' มหาวิทยาลัยขอนแก่น. 2541
- ธาดา สุทธิธรรม. **"เมืองเชิงจิตนิยม : เหตุในการกำหนดรูปแบบการวางผังชุมชน กรณีศึกษาในประเทศไทยและภาคอีสาน"**. เอกสารบทความประกอบการสัมมนา การประชุมวิชาการ การออกแบบและวางผังชุมชนเมืองและผังเมือง ครั้งที่ 2 เรื่อง เมืองภูมิภาค. 2544
- ธาดา สุทธิธรรม. **รูปแบบที่ว่างสาธารณะในภาคอีสาน**. คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น. ขอนแก่น. 2542
- ธิดา สาระยา. **เจนละ : ประวัติศาสตร์ของอีสานโบราณ**. ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ . พิมพ์ครั้งที่ 1 กรกฎาคม 2535
- ธิตี เสงี่ยมมี. ธนู พลวัฒน์และธาดา สุทธิธรรม. **การพัฒนาแบบสถาปัตยกรรมบ้านพักอาศัยในชนบทอีสาน แถบลุ่มน้ำชี**. คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น. 2535
- ธีรพงษ์ จตุรพานิชย์. **พระพิมพ์กันทรวิชัย นาคน พ้าแดงสงาย เมืองไพรพุทธศิลป์ทวารวดี**. เมืองโบราณ. 26(1): 94 –101; มกราคม - มีนาคม 2543
- ฤทัย ใจจรรักษ์. **เยี่ยมหมู่บ้านในจังหวัดแม่ฮ่องสอน: ความหลากหลายของเรือนพื้นถิ่นไทย**. เอกสารการประชุมทางวิชาการ. คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. 2543
- บุญยงค์ เกศเทศ. **สถาบันป่าดอนปู่ตาและบทบาทพฤติกรรมของเฒ่าจ๋้าในชุมชนอีสาน**. วารสาร มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ฉบับที่ 2 เดือนพฤศจิกายน – พฤษภาคม 2542
- นิติ แวงวันฉ. **รายงานการค้นคว้า เรื่อง เมืองโบราณในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. 2522

- ปรเมศวร์ พรหมบุตร. **การศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตั้งถิ่นฐานในบริเวณทุ่งกุลาร้องไห้: กรณีศึกษา อ.ชุมพลบุรี จ.สุรินทร์**. ปรินญาศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต(ไทยคดีศึกษา) มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.2537
- ประเวศ วะสี. **ยุทธศาสตร์ชาติเพื่อความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ สังคมและศิลปกรรม**.สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน. กรุงเทพฯ. 2541
- ปรีชา จันราช. **พิธีกรรมขึ้นเรือนใหม่ของชาวบ้าน : ศึกษากรณีชาวบ้านแก้ง อ.เมือง จ.มหาสารคาม** ปรินญาศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต(ไทยคดีศึกษา) มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.2542
- พระครูวณญาณประยุต . **“ศิรินุสรณ์” ที่ระลึกในการพระราชทานเพลิงศพ พระครูวณญาณประยุต (หลวงพ่อศิริ ญาณวิโร)** ในวันอาทิตย์ที่ 16 เมษายน พ.ศ. 2543 เวลา 16.00 น.
- ฝ่ายปริยัติปกครอง กองศาสนศึกษา. **ประวัติการปกครองคณะสงฆ์ไทย**. กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ.หน้า 26-27 .2527
- วัชรชัย แสงฉายา. **ที่ดินที่พบในลุ่มน้ำป่าว จ.กาฬสินธุ์**. ปรินญาศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต(ไทยคดีศึกษา) มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. 2537
- วิวัฒน์ เตมียพันธ์. **สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น : ฐานที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมกับการออกแบบปัจจุบันและความหมายของพื้นที่ไทย**. เอกสารประชุมทางวิชาการ.คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. 2543
- วิโรฒ ศรีสุโร. **การศึกษาและสำรวจลักษณะและรูปแบบอาคารศาสนาในภาคอีสาน(เฉพาะจังหวัด ร้อยเอ็ด)**. คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น. ม.ป.ป.
- วิโรฒ ศรีสุโร. **สถาปัตยกรรมกลุ่มไต-ลาว**. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.ม.ป.ป.
- วิโรฒ ศรีสุโร. **สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น นั้นสำคัญไฉน : ความหลากหลายของเรือนพื้นถิ่นไทย**. เอกสารการประชุมทางวิชาการ.คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.2543
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมศัพท์ทางสังคมวิทยา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. ราชบัณฑิตยสถาน.กรุงเทพฯ.2524
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525 พิมพ์ครั้งที่ 4**.อักษรเจริญทัศน์.กรุงเทพฯ.2531
- ศรีศักร วัลลิโภดม. **เรือนไทย บ้านไทย**.เมืองโบราณ.กรุงเทพฯ. 2543
- ศรีศักร วัลลิโภดม. **ท้องถิ่นวัฒนา : ความหลากหลายของเรือนพื้นถิ่นไทย**.เอกสารการประชุมทางวิชาการ.คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.กรุงเทพฯ.2543
- ศรีศักร วัลลิโภดม. **แอ่งอารยธรรมอีสาน(พิมพ์ครั้งที่ 4)**. สำนักพิมพ์มติชน.กรุงเทพฯ. 2546.

สมคิด จิระทัศนกุล. **เรือนล้านนา : ความหลากหลายของเรือนพื้นถิ่นไทย**. เอกสารการประชุมทางวิชาการ. คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. กรุงเทพฯ. 2543

สมชาย นิลอาธิ. **เถียงนา : ที่พักหลังแรกและหลังที่สองของสังคมเกษตรกรรม**. เอกสาร ประกอบการสัมมนาเรื่อง อีสาน – ล้านนา แนวประสานทางสถาปัตยกรรม จัดโดยคณะ สถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น 14 – 15 สิงหาคม 2543

สมหมาย เปรมจิตต์และทองสมุทร โดเร แปลจากหนังสือ Voyage dans le Laos ที่แต่งโดย เอเจียน แอมอนิเย, **บันทึกการเดินทางในลาว ภาคที่หนึ่ง พ.ศ. 2438**. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. หน้า 139 .2539

สมัย จำเดิมสุข, **“บ้านกุดตระกล้า หนังสือแนะนำหมู่บ้านกุดตากล้า”** หน้า 55 -56. มปป.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. **เบิ่งสังคมและวัฒนธรรมอีสาน**. ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ. หน้า 41. 2543.

สุทธิ เหล่าฤทธิ์. **ประวัติเมืองชัยภูมิ**. ด้านสุทธาการพิมพ์. กรุงเทพฯ. หน้า 72 – 73 .2545.

สุวิทย์ จิระมณี. **สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นอีสาน(สายวัฒนธรรมไทย-ลาว)**. วารสารอาษา ฉบับเดือนสิงหาคม 2543. สมาคมสถาปนิกสยาม ในพระบรมราชูปถัมภ์. กรุงเทพฯ. 2543

สุภิตา ไชยสวัสดิ์. **การผสมผสานกลมกลืนทางวัฒนธรรมชาวไทย กับชาวไทย-ลาว ศึกษากรณีบ้านคำแก้ง ต.เหล่าใหญ่ อ.ภูจินารายณ์**. ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต(ไทยคดีศึกษา) มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. 2542

สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา. **น้ำบ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมไทย**. กรุงเทพฯ. 2528

สุรัตน์ วรางค์รัตน์. **วัฒนธรรมดั้งเดิมที่มีอิทธิพลต่องานสถาปัตยกรรมอีสาน**. เอกสาร ประกอบการสัมมนาเรื่อง อีสาน – ล้านนา แนวประสานทางสถาปัตยกรรม จัดโดยคณะ สถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น 14 – 15 สิงหาคม 2543

สำลี รักสุทธี. **พจนานุกรม ภาษาอีสาน-ไทยกลาง**. สำนักพิมพ์พัฒนาศึกษา . กรุงเทพฯ. 2544

อรศิริ ปาณินท์. **บ้านและหมู่บ้านพื้นถิ่น**. สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์. กรุงเทพฯ .2539

อรศิริ ปาณินท์. **ความแปรเปลี่ยนของเรือนและสภาพแวดล้อมพื้นถิ่น**. สารคดี : การประชุมวิชาการประจำปี สถาปัตยกรรมและศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง ครั้งที่ 4. 2543

อภิศักดิ์ ไผ่ทองคำ. **หลักการพัฒนาชุมชน**. พิมพ์ครั้งที่ 2. ภาควิชาพัฒนาสังคม คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น. 2544

อนุวิทย์ เจริญศุภกุล และวิวัฒน์ เตมีย์พันธ์. **เรือนล้านนาไทยและประเพณีการปลูกเรือน**. สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์. กรุงเทพฯ. 2539

อานันท์ กาจนพันธุ์. **วิธีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน : พลวัตและศักยภาพของชุมชนการในการพัฒนา.** สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. กรุงเทพฯ.2544

อานันท์ กาจนพันธุ์. **มิติชุมชน วิธีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิ อำนาจและการจัดการทรัพยากร.** สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. กรุงเทพฯ.2544

อานันท์ กาจนพันธุ์. **พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร สถานการณ์ในประเทศไทย.** สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. กรุงเทพฯ.2543

Colcord, J.C. Your Community. New York .:Russell Sage Foundation, 1947

Dunham, A. Community Welfare Organization. New York : Tomus Y. Crewel Company, 1958